
Tijdschrift van de
vereniging van docenten
in geschiedenis en
staatsinrichting
in Nederland (VGN)

KLEIO

25e jaargang nr. 6
juli 1984

Inhoud

Tegen de oorlog E.M. Janssen Perio	1
KLEIO – gesprek met de inspecteurs C. Berkhout en M. van der Heijden G. Peek en J. Harderwijk	8
Nederland 1940-1945 in filmdocumenten S.W. Versteegen	13
(Kunst-)geschiedenis en jeugdliteratuur H. van Duysen en T. van der Geugten	16
Twintig jaar Afrikaanse geschied- schrijving W. Bossema	25
Ideetje misschien . . . ?	29
VGN-nieuws Van het Bestuur, Nascholing Informatica	32
Kroniek	36
Recensies	36

Redactie

Drs. C. Bogaerts, *voorzitter*
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408-83576.
Drs. F.R. Kat, *secretaris*,
Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen.
Tel. 03448-1686.
Dr. A.J.L. van Hooff, Malden.
Dr. E.M. Janssen Perio, Rotterdam.
Drs. E. Jonker, Utrecht.
Drs. A.C.M. Peek, Werkhoven.
Mevr. Drs. J. Rijken, Amsterdam.
Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJssel-
stein.

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen is slechts toegestaan na schriftelijke goedkeuring van de redactie.

Adressen VGN

Algemeen Bestuur
Dr. N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaar-
straat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-
72749.
Drs. W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*,
Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel.
08894-14837.
W. Bouwman, *1e secretaris*, Klooster-
straat 47, 5708 GM Helmond. Tel.
04920-34709.
E. Boerhout, *2e secretaris*, Androsdreef
14, 3562 XA Utrecht. Tel. 030-617769.
Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penning-
meester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oude-
molen (Dr.). Tel. 05923-424
Drs. C.G. van der Kooij, *sectie (1) Pedak/Basisonderwijs*, Schuitendiep
39A, 9711 RB Groningen. Tel. 050-
128542.
F.M. Elkerbout, *sectie (2) Mavo/Lbo*, van
Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen.
Tel. 04108 - 67 95
T. van der Geugten, *sectie (3) Havo/Vwo*,
Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel.
071-413925.
H.J.M. van der Geest, *Sectie (4) Tertiair
Onderwijs*, Kraaijerstraat 30, 2311 NS
Leiden. Tel. 071-12 53 25.
Drs. C.A.M.J. Bogaerts, *redactie Kleio*,
Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein
(Utr.). Tel. 03408-83576.
Mevr. D. H. Verhagen, *Didaktiekcom-
missie*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313
HB Leiden. Tel. 071-122697
K.G. van Manen, *Onderwijsadviescom-
missie*, Beukenlaan 34, 3927 AK Rens-
woude. Tel. 08387-1661.

Correspondenten

Sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
Mw. M. Kingmans, Rubensstraat 57,
9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.
Sectie (2) Mavo/Lbo
E. Keurentjes, Rivierenplein 15, 5215 CR
Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.
Sectie (3) Havo/Vwo
H. Ketelaars, Fluitersdreef 27, 6871 LR
Renkum. Tel. 08373-1 59 58.
Sectie (4) Tertiair Onderwijs
H.J.M. van der Geest, Kraaijerstraat 30,
2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 25.
Didaktiekcommissie
H. van Duysen, van Baerlestraat 65 IV,
1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.
Onderwijsadviescommissie
K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927
AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.
Commissie Volwasseneneducatie
Mevr. M. Teunissen, Postbus 31, 9989
ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Coördinatiecommissie Nascholing
Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, Emda-
borg 14, 9751 SJ Haren. Tel. 050-
34 62 12.

Administratie

Aangifte, adresverandering en opzegging
schriftelijk meedelen aan: administratie
VGN, Vreeswijkstraat 319, 2546 AJ Den
Haag.

Aan nieuwe leden wordt verzocht aan te
geven tot welke categorie van docenten
men behoort.

Contributies

Leden van de VGN ontvangen Kleio kos-
telos.

Voor 1984 bedragen de contributies:

- 1.docenten PA/PABO, Havo, Vwo en ter-
tiair onderwijs f 90
 - 2.docenten Mavo/Lbo f 65
 - 3.buitengewone leden (zij die niet meer
werkzaam zijn in het onderwijs) f 60
 - 4.studenten (niet langer dan 5 jaar) f 60
- Leden die minder dan 16 uur per week les-
geven kunnen in aanmerking komen voor
een verminderde contributie. Hiertoe
moet men jaarlijks voor 1 dec. een schrif-
telijk verzoek indienen bij de penning-
meester, met vermelding van naam, adres,
naam van de school en de categorie waar-
toe men behoort.

Abonnementen

Bij het VGN lidmaatschap hoort een
abonnement op Kleio, het orgaan van de
vereniging.

Niet-leden kunnen zich abonneren op
Kleio, maar reglementair komen alleen
diegenen in aanmerking voor een abon-
nement zonder lidmaatschap, die niet werk-
zaam zijn als leraar geschiedenis en
staatsinrichting in enigerlei categorie van
onderwijs in Nederland. Over uitzonde-
ringen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs Kleio (incl. porto) f 65

Losse nummers

Kleio (incl. porto) f 7.50
Kleio Didactica (incl. porto) f 7.50
De prijzen van het leerlingenmateriaal in
Kleio Didactica variëren afhankelijk van
het aantal pagina's. Zij staan op p. 24
Het verschuldigde bedrag dient *tevorens*
overgemaakt te worden op giro 128701
tnv. penningmeester VGN te Den Haag,
onder vermelding van het gewenste num-
mer(s). De overmaking geldt als bestel-
ling.

Tegen de oorlog

E.M. Janssen Perio

Aus: Franz Masereel, *Bilder gegen den Krieg*, hrsg. v. Theo Pinkus, Frankfurt 1981, S. 10 (das Bild stammt vom Juli 1917)

Uit: Band 2, p. 237.

Klaus Bergmann, Gerhard Schneider, *Gegen den Krieg. Dokumente und Materialien ausgewählt von Klaus Bergmann, Reinhard Brinkmeyer, Andrea Brüning, Gerhard Schneider.*

Band 1: Gewöhnung an den Krieg

Band 2: Nie wieder Krieg

Schwann Verlag, Düsseldorf 1982, resp. 264 en 237 blz., ca. f 30,— per deel.

Zeventig jaren na het uitbreken van de 1e Wereldoorlog en bijna veertig jaren na het einde van de 2e Wereldoorlog hebben wij ook als geschiedenisleraren nog altijd te maken met het verschijnsel oorlog, in het verleden en uiteraard ook in de wereld waarin wij leven. Dat er in de Duitse Bondsrepubliek tegenwoordig op een zeer kritische wijze stelling wordt genomen tegen de oorlogsverheerlijking, die zo veel heeft bijgedragen tot de noodlottige geschiedenis van Duitsland en Europa, is in vele opzichten een verheugend verschijnsel; de uitgave van allerlei materiaal 'Gegen den Krieg', waarop dit artikel is gebaseerd, is een mooi voorbeeld van deze Duitse herbezinning op het eigen verleden.

Misschien is dit artikel een aanleiding om ons in de toekomst ook in het Nederlandse geschiedenisonderwijs meer en bewuster met dit verschijnsel te gaan bezighouden. Deze uitgave biedt een overdaad aan materiaal, dat leerlingen aan zal spreken.

Het thema 'oorlog en vrede' staat in Duitsland uiteraard enerzijds in het teken van wat onze burens wel de 'Bewältigung der Vergangenheit' noemen en anderzijds in het teken van de 'Bewältigung der Zukunft' die ons allen aangaat. En deze toekomst zelf staat natuurlijk weer sterk in het teken van 'de bom', waarmee wij sinds 1945, zoals dat heet, moesten leren leven, en van de recente ontwikkeling in de bewapeningswedloop, waarmee Nederlanders zo goed als Duitsers moeite hebben.

Uit hoofde van hun beroep en vaak ook wel hun aanleg tonen historici en geschiedenisleraren meestal meer neiging om zich en hun leerlingen bezig te houden met het verleden dan met de toekomst, ook al zijn zij er zich van bewust dat 'de toekomst' voortdurend tot 'verleden' wordt. Maar de meeste geschiedenisleraren geloven, dunkt mij, dat zij al meer dan genoeg moeite hebben om aan de leerlingen het verleden te expliceren, en zijn doorgaans geneigd om de conclusies uit dat verleden op de toekomst maar aan de leerlingen zelf over te laten.

Dit geldt ook, of misschien bij uitstek, voor een verschijnsel als de oorlog en de oorlogsvoorbereiding, waarvan de specialisten ons tegenwoordig nadrukkelijker dan ooit verklaren dat deze toch vooral de vre-

de dient (of althans dient te dienen). Aan het gezichtspunt dat Europa sedert de organisatie van de grote bondgenootschapssystemen van NAVO en Warschaupakt inderdaad geen oorlog meer heeft gekend, valt daarbij misschien evenmin te tornen als aan het verschijnsel dat 'men' buiten Europa sedertdien enthousiast is doorgedaan met oorlogvoeren, en wel met wapens die grotendeels door de landen van de betreffende bondgenootschappen werden geleverd.

Als men als geschiedenisleraar tenminste dit verschijnsel en zijn a.h.w. ingebouwde mechanismen en varianten van smeerslapperij en ellende heeft kunnen expliceren, heeft men m.i. al bijgedragen tot de politieke bewustwording van de leerlingen.

Dat de problematiek van oorlog en vrede m.b.t. het verleden en met een zwaartepunt bij de term oorlog voor Duitsers nog zwaarder moet wegen dan voor ons Nederlanders, zal iedereen duidelijk zijn. Het Wilhelminische (tweede) Keizerrijk was al een produkt van een oorlog, die van 1870/71, en werd zelf een van de wegbe-reiders van de 1e Wereldoorlog, die op zijn beurt weer de voorwaarden schiep van een 2e Wereldoorlog, die na een tweede en derde rijk de Duitsers en Europa achterliet met twee Duitse 'rijken'. De remilitarisering van deze twee Duitse staten in de

jaren '50 betekende o.a. dat Duitsers sedertdien konden en moesten weten dat ieder eventueel gewapend conflict in Europa in elk geval zou betekenen dat Duitsers op Duitsers zouden schieten.

Dit is uiteraard maar één aspect van het Duitse schisma dat zelf weer een onderdeel is van het verdeelde Europa; maar het betekent in elk geval dat van een nationalistisch geladen militarisme in de ouderwetse geest en trant voor de Duitsers in wezen geen sprake meer kan zijn – hetgeen wij, zo men wil, als een historisch winstpunt kunnen boeken.

Band 1

Dat nationalisme en militarisme zo al geen broertjes dan toch wel ideologische neefjes betekenen, is ons in Nederland ook wel bekend, met dien verstande dat het nationalisme zich in onze ministaat en -natie lange tijd veeleer op een verheerlijking van het verleden richtte, die gratis was, dan op de opbouw van een militair apparaat dat verschrikkelijk veel geld kostte (en dat wij bovendien in de koloniën nodig hadden waar de baat voor de kosten uitging.)

In het Wilhelmijnische Duitsland evenals in het nationaal-socialistische Duitsland dat als derde Rijk de onplezierigste trekken reproduceerde en continueerde van het tweede, waren de toonaangevende en profiterende instanties doorgaans even nationalistisch als militaristisch, hetgeen vanzelfsprekend met de wordingsgeschiedenis en de structuur van deze staten samenhangt. Het kostenaspect van het militaire apparaat baarde dus weinig zorgen aan hen die ervan profiteerden en die de lasten ervan konden afwentelen op degenen, die minder de dragers dan de slaven van het systeem waren.

Het is een van de verdiensten van het in 'Gegen den Krieg' verzamelde materiaal dat het de continuïteit in het militarisme en nationalisme van de twee moderne Duitse 'rijken' (waarvan het eerste overigens vier maal zo lang heeft geduurd als het tweede: een 48 tegenover een 12 jaren!) duidelijk aan het licht brengt. Dit is een gezichtspunt dat b.v. in onze schoolboeken zelden of nooit aan de orde wordt gesteld en dat toch wezenlijk is om een antwoord te kunnen geven op de bekende vraagstelling, waarom het met de Duitse democratie van Weimar is misgegaan. Dat men er in de nog geen 15 jaren van 'Weimar' niet in slaagde om zich te bevrijden van alles wat er in de kleine vijftig jaren voorafgaande ingepompt, ingedrild of ingeslagen was, is niet zo verbazingwekkend, maar het is wel moeilijk te begrijpen voor leerlingen die over het Duitse Keizerrijk niet of nauwelijks zijn ingelicht. Bovendien kan men in dit perspectief beter gaan begrijpen waarom talloze Duitsers nog geen antisemit behoeften te zijn om warm te lopen voor een regiem, waarin men weer zo heerlijk de baas en soldaat kon spelen en in een mooi pakje gestoken kon drillen en zich laten drillen.

Dit perspectief maakt eveneens duidelijk dat de indoktrinatie zeker geen monopolie was en is van een totalitair regiem, maar dat de militarisering van de mentaliteit, en in het bijzonder van die der jeugd, dus in en door opvoeding en opleiding, vóór 1933 in Duitsland misschien niet zo methodisch als sedert 1933, maar toch al op ruime schaal heeft plaats gevonden. Uit enige treffende voorbeelden die de schrijvers hebben afgedrukt in het tijdschrift 'Geschichtsdidaktik', dat de jongere en meer geëngageerde richting in de Duitse geschiedenisdidactiek verte-

genwoordigt, wordt dit continuïteitsaspect wel zeer duidelijk (zie aflevering 'Geschichte der Kindheit', 8e jg., 1983, H.4, p. 375-384: 'Wer will unter die Soldaten, der muss haben ein Gewehr ...', 'Wie Kinder auf Krieg eingestimmt wurden').

Op het denkbeeld om een 'neutraal' vak als het rekenen tot een middel van indoktrinatie te maken, blijken ook niet pas de fascistten te zijn gekomen, want al in de 1e Wereldoorlog schreven twee Duitse schoolmeesters een 'Kriegs-Rechenbuch', aan de hand waarvan de leerlingen leeren rekenen in de termen van 'Dikke Bertha's' en vierkante kilometers bezet gebied:

Over de 42-cm-mortier van Krupp, genaamd 'Dikke Bertha':

Dit zwaarste stuk veldgeschut dat tot nu toe werd gebruikt en dat de hoge verwachtingen van onze vijanden op hun sterke vestingen in het stof deed verzinken, weegt 88,750 ton.

- Hoeveel centenaren (= 50 kg) weegt het zwaarder dan een 10,5 cm-veldhouwitzer? (Vgl. vorige opgave)
- Hoeveel geweerkogels (1 = 10 gr) zouden op een weegschaal opwegen tegen een 42 cm granaat (= 400 kg)?
- Vergelijk de lengte van de twee projectielen!

Noem een voorwerp in het schoollokaal dat ongeveer even hoog is als een 42 cm granaat!

Onze oorlogssuccessen:

Bezette gebieden:

Aan het eind van het jaar 1915 hadden de Centralen (met inbegrip van Bulgarije) aan vijandelijk gebied bezet van:

Uit leesboekjes voor de 1e klas: 1927, 1928, 1928, 1934

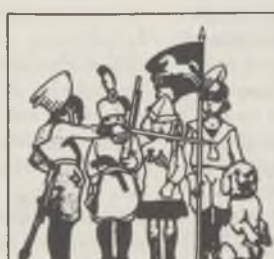
SO
E MIL SU SI
HEI NI LE O

[S]

SO E MIL + SU SI
SEI LEI SE HEI NI
SO EIN LEO O
SO SO SO

[S] [S] [S] [S] [S] [S] [S] [S]

SO
E MIL SU SE
HEI NI LE O

[S]

So
E mil Su se
Hei ni Le o so

[f]

[S]

'Oorlogsrekenen'
Band 1, 72/73)

Zoeben erschien:
Kriegs-Rechenbuch
1914/15
Herausgegeben
von
Hr. Gührs und G. Kück
Preis 80 Pfennig

„Kriegsrechnen“

Vom Krupp'schen 42-cm-Körper, ge-
nannt die „Heißige Berta“:

25. Dieses größte Feldgeschütz, das
bis jetzt zur Verwendung kam und wel-
ches die großen Hoffnungen unserer
Feinde auf ihre starken Festungen in
Staub zusammenbrechen ließ, wiegt
88.750 t.

- a) Wieviel Zentner wiegt es mehr als
eine 10,5 cm-Feldhaubitze? (Siehe
vorige Aufgabe!)
- b) Wieviel Infanteriefugeln (1 = 10
g) würden auf einer Wage einem
42 cm-Geschoss (= 400 kg) das
Gleichgewicht halten?
- c) Vergleiche die Länge der beiden
Geschosse! (1 Infanteriefugel =
28 mm, 1 42-cm-Geschoss 1,268
m).

Nenne einen Gegenstand im Schulzim-
mer der ungefähr so hoch ist wie ein 42
cm Geschoss!

1) Unsere Kriegserfolge:
Besetzte Gebiete:

71. (44-46) Am Ende des Jahres
1915 hatten die Mittelmächte (ein-
schließlich Bulgarien) vom feindlichen
Gebiete besetzt:

	Flächeninhalt
Belgien	28.700 qkm 29.451 qkm
Frankreich	22.300 qkm 536.464 qkm
Rußland	290.000 qkm 5.427.580 qkm
Serbien	87.300 qkm 87.300 qkm
Montenegro	2.200 qkm 14.180 qkm

- a) (44) Wie groß ist das gesamte be-
setzte Gebiet?
- b) (45) Welcher Teil des Landes be-
setzten der Gegner war dies?
- c) Wieviel % von jedem einzelnen
Land war besetzt?
- d) (46) Wieviel qkm waren es nur
noch weniger als die Bodenfläche
Deutschlands (540.857 qkm)?
Lösung: a) 430.500 qkm.
b) 1/4.
c) Von Belgien: 97 %,
von Frankreich: 4 %
von Rußland: 5 %, von
Serbien: 100 %, von
Montenegro: 15 1/2 %.
d) 110.357 qkm.

[...] Sind die Kriegsgefangenen nur un-
nütze Opfer?

81. (105) Zu Moorkulturarbeiten im
Kandobrunn in der Ufermark wur-
den 700 Russen verbannt. Der Witi-
täriskus gewährte dem Unternehmer
für die Verpflegung pro Kopf 0,60 M
und 0,10 M Entschädigung für eine
Brotzulage.

België, 28700 km², van 29451 km² totaal
Frankrijk, 22300 km², van 536464 km²
totaal
Rusland, 290000 km², van 5427580 km²
totaal
Servië, 87300 km², van 87300 km² totaal
Montenegro, 2200 km², van 14180 km²
totaal

- a. Hoe groot is het totale bezette gebied?
- b. Een hoe groot deel van het
grondgebied van de vijanden was dit?
- c. Welk percentage van ieder land was
bezet?
- d. Hoeveel km² was dit bij elkaar nog
slechts minder dan het grondgebied
van Duitsland?

Dat de nazi's dit voorbeeld gretig zouden
overnemen, ligt voor de hand, en zo vindt
men dan ook in een rekenboek uit de tijd
van Hitler een voorbeeld van 'Kriegsre-
chen' m.b.t. de vernietigingsmogelijkheden
van Essen en de Krupp-fabrieken dat
eigenlijk tegelijk zo cynisch en profetisch
aandoet, dat men zich kan afvragen of
hier geen sprake was van een gecamouf-
leerde anti-propaganda.

Bombenkrieg und Kriegsrechnen
(Band 1, p. 75)

Die Stadt Essen ist von der französischen
Grenze ... km, von der Belgischen Grenze
... km entfernt (Atlas!). Wieviel Minuten
braucht ein Flugzeug für diese Strecke bei
250 km Stundengeschwindigkeit? Auf dem
Meßtischblatt 1:25000 bildet die
Innenstadt von Essen einschl. der
Kruppschen Fabrik ein Rechteck von
10.6,5 cm. Wieviel km² umfaßt das
Rechteck (auf Ganze genau)? Wieviel
Bomben von je 1000 kg wären zur
Vernichtung dieses Gebietes erforderlich,
wenn eine solche Bombe alle Gebäude im
Umkreis von 50 m zum Einsturz bringt? ...
Wieviel Staffeln zu je 10 Flugzeugen
müßten eingesetzt werden, wenn jedes
Flugzeug zwei solcher Bomben mitführen
könnte?

De stad Essen is ... km verwijderd van de
Franse grens en ... km van de Belgische
grens (atlas!). Hoeveel minuten heeft een
vliegtuig nodig om deze afstand af te
leggen bij een snelheid van 250 km per
uur? Op de plattegrond (1:25000) beslaat
het centrum van Essen met inbegrip van
de Kruppfabriek een rechthoek van 10 bij
6,5 cm. Hoeveel km² beslaat dit gebied
(afronden op een heel getal)? Hoeveel
bommen van 1000 kg zouden nodig zijn
voor de verwoesting van dit gebied, indien
één bom alle gebouwen in een omtrek van
50 m vernielt? Hoeveel eskaders van 10
vliegtuigen elk zouden moeten worden
ingezet, wanneer ieder vliegtuig twee van

zulke bommen kon vervoeren?

Dat van de militaire dienst een discipline-
rende werking uitgaat, die zijn vruchten
afwerpt voor de maatschappij en de voor
deze bruikbare ordelievendheid, is door
Moltke (ongetwijfeld de grote van 1870)
op kernachtige wijze geformuleerd – en
ook deze zienswijze paste uiteraard in het
ideologische patroon van het nationaal-
socialisme:

*Militaire dienst – de leerschool van de
opgroeïende generatie?*

*Uit: Band 1, p. 107 (vertaling van de
auteur)*

Weliswaar is de militaire dienst geen
productieve arbeid, maar hij draagt bij tot
de veiligheid van de staat, zonder welke
iedere productieve arbeid onmogelijk is.
Hij vormt de leerschool van de
opgroeïende generatie in orde,
nauwkeurigheid, hygiëne, gehoorzaamheid
en trouw – eigenschappen die voor de
latere productieve arbeid niet verloren
gaan.

Op de parallellen die vaak zijn vastgesteld
tussen de disciplineren in het Duitse
onderwijs van de 19e eeuw en de militari-
sering van de maatschappij, kan ik hier
niet ingaan, evenmin als op de thematiek
van militaire en arbeidsdiscipline, die o.a.
door Ernst Jünger in 'Der Arbeiter' zo
brilliant en weerzinwekkend is uitge-
werkt.

De praktijk van de militaire disciplineren
– of althans een van zijn aspecten – vindt
men weerspiegeld in een tekening van
Gross die betrekking heeft op de 1e
Wereldoorlog, maar die men in de 2e
Wereldoorlog kon terugvinden – althans:
ik heb als kind een Duitse militaire africh-
ting kunnen gadeslaan (met een men-
geling van weerzin en leedvermaak) die zich
exakt op deze wijze voltrok. Een krasse
variant van militaire bestraffing is door de
socioloog Leopold von Wiese op grond van
persoonlijke ervaring beschreven – en dit
gold dan nog voor een officiersopleiding in
de 'Keizertijd'.

*Bestrafung eines Fluchtversuchs aus der
Kadettenanstalt im Kaiserreich*
(Band 1, p. 106/107)

Der Erzieher ließ die Stube antreten und
teilte ihr mit, wie miserabel der Kadett von
Wiese an seinen Kameraden gehandelt
hätte, von denen er (der Erzieher) aus
genauester Beobachtung wüßte, mit
welcher Pflichttreue sie an seiner
militärischen Erziehung arbeiteten. Sie

sollten sich durch diese schmäbliche Untreue und Undankbarkeit nicht beirren lassen.

Die 'Stube' wußte Bescheid; bald auch die Kompanie. Hier lag offenbar der Tatbestand für eine 'glatte Lage' vor. Weißt du, lieber Leser, was eine glatte Lage ist? Es liegt eine wilde Ironie in diesen zwei Worten. Die erste Kompanie sprach im gleichen Falle bei geringerer Sprachschöpferkraft von einer 'Rutsche'. Die glatte Lage ist ein Überbleibsel der mittelalterlichen Tortur mit einer Abschattung ins Massenpathologische oder in die Lynchjustiz. Der Delinquent wird über einen Querbaum gezogen; jedes Mitglied der Kompanie ist berechtigt und moralisch verpflichtet, mit einem beliebigen instrument den Körper des Verbrechers aus Leibeskraften zu bearbeiten. Es kommt darauf an, daß die Hiebe auf Rücken, Gesäß und Beine in schnellster Folge fallen. Die Prozedur darf sich, da sie sonst zu sehr auffällt, nicht über fünf Minuten erstrecken. Es ist anzunehmen, daß Akte und Laute des Widerspruchs gegen das Vorgehen der kompakten Majorität von seiten dessen, der sich in der glatten Lage befindet, schon nach etwa einer Minute nicht mehr erfolgen.

Am Vorabend der Hinrichtung verkündete mir mein Kompagnieführer, daß ich am folgenden Tage die glatte Lage zu gewärtigen hätte. Die Prozedur vollzog sich programmäßig. Aus mir unbekannten, wohl in der Anatomie begründeten Ursachen waren die Hiebe mit der 'umgekehrten Klopffeitsche', dem schweren Holzgriff, auf den vorletzten Wirbelknochen des Rückgrats, am schmerzhaftesten. Es wurde da ein besonders empfindlicher Nerv getroffen. Im übrigen schwand mir bald der Bewußtsein, und ich weiß noch heute, daß ich träumte, ich wäre das Kind, das in der Nacht die Sternentaler in seinem Hemde sammeln wollte; aber leider fielen die Dukaten des Himmels auf meinem Rücken, so daß ich sie zu sammeln nicht imstande war.

Nur eine Minderheit der Kompanie hatte sich beteiligt; aber die Rohlinge aus Passion hatten die Gelegenheit ausgiebig wahrgenommen. Mehr tot als lebendig lag ich in der Lohe unter dem Querbaum. Als bleibendes Andenken trug ich einen Leistenbruch von dannen, der mir freilich in der Folgezeit willkommen war, da er mir häufig Befreiung vom Dienste einbrachte.

Aus: Leopold von Wiese, *Erinnerungen*, Köln und Opladen 1957, S. 18

Zeichnung von George Grosz

Aus: Magnus Hirschfeld (Hrsg.), *Sittengeschichte des Weltkrieges*, 2. Bd., Leipzig/Wien 1930, S. 150

Band 1, p. 108

Weet u, lezer, wat een 'gladde ligging' betekent? Er ligt een sterke ironie in deze twee woorden. De eerste compagnie sprak in hetzelfde geval met minder taalvermogen van een 'glijbaan'. De 'gladde ligging' is een overblijfsel van de middeleeuwse marteling met een neiging tot massapsychose of lynchjustitie. De misdadiger wordt over een dwarsbalk getrokken; ieder lid van de compagnie is gerechtigd en zelfs moreel verplicht om het lichaam van de misdadiger zo hard mogelijk te bewerken met een willekeurig werktuig. Het komt er daarbij op aan dat de slagen op rug, achterwerk en benen zo snel mogelijk neerkomen. De procedure mag, om niet al te veel op te vallen, niet langer duren dan vijf minuten. Er wordt verondersteld dat gebaren en geluiden van protest tegen het optreden van de overweldigende meerderheid van de kant van hem die zich in de 'gladde ligging' bevindt reeds na ongeveer één minuut zijn opgehouden.

Als men enige kritiek op deze verzameling zou willen uitspreken, dan zou deze de zeldzaamheid van dit soort 'ego-documenten' kunnen betreffen, die beter dan elke theorie de kloof belichten tussen de idealisering en propagandering van het bedrijfsbedrijf en zijn realiteit, althans: in het Duitsland van die tijd.

De contrastering tussen de eindeloze varianten van infantiel-pedagogische verheerlijking van het militarisme met name in het Wilhelminische Duitsland en de gruwelijke werkelijkheid van de moderne oorlog, vindt men vooral in het 1e deel uit-

gebreid geïllustreerd. De fatale idioot die Wilhelm II was, heeft bij de verheerlijking ongetwijfeld de toon aangegeven. De realiteit van de oorlog is daarentegen door niemand aangripender verbeeld dan door de grote Belgische graficus Frans Masereel.

Hoofdkwartier, 28 okt. 1888

De Keizer staat er met de sigaar in de mond lachend bij en amuseert zich geweldig over de gelederen (= zijn zoons). Het is een aandoenlijk familietafreel.

Plotseling bestormt het hele gezelschap de Keizer: 'Papa, mogen we onze geweren halen?' De toestemming wordt verleend, en nu komen zij plechtig en met geschouderd geweer in het gelid opmarscheren.

Baby heeft nog geen geweer en probeert toch in de pas te blijven, maar wordt door de broers als wachtpost opgesteld en onschadelijk gemaakt. Nu laat oom Helmuth (von Moltke) de drie oudsten aantreden en bewegingen uitvoeren, die nauwkeurig worden verricht; vervolgens marcheren zij onder het kommando van Von Bissing, die als kavallerist kavalleriekommandos geeft en daarvoor wordt gekritiseerd door de kleine kroonprins. Dan wordt de wacht afgenomen en tot de Keizer het verzoek gericht: 'Papa loop eens voorbij, dan kunnen wij uit het gelid treden.' Tenslotte wordt Villame gearresteerd, een loopt voorop, een ander achter hem met gespannen geweer. Hij wil ontsnappen, wordt aan het hoofd verwond (niet echt natuurlijk) en moet zichzelf met een

zakdoek verbinden. Dan wordt hij tegen de muur gezet en twee stoelen voor hem, zo is hij gevangen in het schildwachthuisje. Als gevangene mag je niet roken zegt nr. 1, hij moet zijn sigaret weggooien. De Keizerin kijkt met een verrukte glimlach naar haar knappe kinderen, hun wangen gloeien en hun ogen stralen van plezier. *Uit: Band 1, p. 55-57*

Band 2

Het 2e deel is hoofdzakelijk gewijd aan de 'werkelijkheid' van de oorlog, waartoe ook de gevolgen gerekend mochten worden, die op zichzelf al duidelijk maken dat oorlogen nooit afgelopen zijn op het ogenblik dat, zoals iemand het eens moet hebben geformuleerd, 'de vrede uitbrak'. Een verschijnsel als het concentratiekampsyndroom leert ons dat voor tallozen vrede en bevrijding eigenlijk nooit meer zijn gekomen, en dat geldt ook voor mensen die nooit meer in staat zullen zijn om een eigen oorsprong en identiteit te hervinden of reconstrueren, omdat zij in de chaos van de oorlog hun ouders verloren of kwijtraakten.

Dit deel is overigens niet uitsluitend gewijd aan de werkelijkheid van de oorlog, maar bevat ook weer citaten en manifestaties van een geloof in de zin van de oorlog, die deze oorlog tot op de huidige dag mogelijk blijft maken – en dan denk ik b.v. aan de gruwelijke wijze waarop tussen Irak en Iran weer een soort herhaling of persiflage van de 1e Wereldoorlog wordt opgevoerd (inclusief gifgas en de 'inzet' van kinderen).

De bereidheid van de menselijke soort om achter rattenvangers aan te marcheren tot in elke historische afgrond, lijkt nog altijd vrijwel onbepaald te zijn. Het succes van rattenvangers als Hitler en Goebbels hebben we lange tijd willen toeschrijven aan hun specifieke talenten en een hieraan beantwoordende beïnvloedbaarheid of, zo men wil, hypnotiseerbaarheid van een volk als het Duitse. Bij een tekst van Goebbels over de 'zin van de oorlog' zou men bijna de tranen in de ogen krijgen, en dat geldt misschien ook bij de aangrijpende overlijdensadvertenties, zoals deze bij honderdduizenden in Duitse kranten moesten zijn verschenen – aangenomen dat men de terloopse vermelding over het hoofd ziet dat de gevallen voor 'Führer und Vaterland' (resp. 'Grossdeutschland') zou zijn gevallen; want dan kan men geneigd zijn weer te denken wat wij in de oorlog spontaan dachten: je resp. jullie verdiende loon, of: liever jij dan zo'n arme Rus (en soortgelijke sentimenten).

„Und der Tanz beginnt von neuem“ (1919)

Band 1, p. 208

L'EXPOSITION ? par Frans MASEREEL

Band 1, p. 26

Joseph Goebbels zum Sinn des Krieges (1942)

(...)

Es gibt Familien in unserem Volk, die im Verlaufe dieses Krieges drei, vier und mehr Söhne verloren haben und rettungslos dem Schicksal des Aussterbens preisgegeben sind. Man kann nur mit Ergriffenheit die Todesanzeigen in den Zeitungen lesen, mit denen sie vor der Öffentlichkeit von ihrem letzten männlichen Namensträger Abschied nehmen. Wenn eine Frau den Heldentod ihres Mannes mitteilt und hinzufügt, sie habe am Tage seines Dahinsinkens einem Jungen das Leben geschenkt, den sie als sein letztes Vermächtnis empfinden und im Geiste unserer neuen Anschauung erziehen wolle, so offenbart sich hier unter Schmerzen und Tränen ein geschichtlicher Sinn, den wir alle nur mit demüthiger Bewunderung für eine im tiefsten Leid geläuterte klassische Größe menschlicher Würde und Erhabenheit betrachten können.

(...)

Aus: Das Reich Nr. 34 vom 23. August 1942; zit. nach Herbert Michaelis/Ernst Schraepler (Hrsg.), Ursachen und Folgen, Bd. 19, Berlin o.J., S. 258

Er zijn in ons land gezinnen, die in het verloop van deze oorlog drie, vier en meer zonen hebben verloren en die reddeloos zijn overgeleverd aan het noodlot van uitsterven. Men kan slechts met ontsteltenis de overlijdensadvertenties in de kranten lezen, waarin zij in het openbaar afscheid nemen van hun laatste mannelijke naamdrager. Als een vrouw de heldendood van haar man meedeelt en hieraan toevoegt dat zij op de dag van zijn sterven het leven heeft geschonken aan een jongen, die zij als een laatste nalatenschap beschouwen en in de geest van onze nieuwe geest opvoeden wil, dan wordt hier in lijden en in tranen een historische zin geopenbaard, die wij allen slechts in deemoedige bewondering voor een in het diepste leed gelouterde, klassieke grootheid van menselijke waardigheid en verhevenheid kunnen beschouwen.

Uit: Band 2, p. 140, 141

Barfinghausen (Deister), Bullerbachstr. 26, Bad Hersfelde, Köln, Hannover

Mein lieber Mann, unser herzensguter Sohn und Bruder, unser lieber Schwiegersohn, Schwager und Neffe, der

Feldwebel

Heinrich Brühl

Studienassessor

Anhaber des E.A. 2, des Sturmabzeichens und der Ostmedaille

ist am 14. August im Alter von 32 Jahren von seinen schweren Verwundungen erlöst worden und ruht auf einem Heldenfriedhof im Osten. Der heiße Wunsch, sein Töchterchen zu sehen, ist ihm nicht erfüllt worden. Er starb für Führer und Großdeutschland. Ein unerbittliches Schicksal unterbrach jäh ein zu großen Hoffnungen berechtigtes und für seinen Beruf begeistertes Leben.

In tiefer Trauer:

Margarete Brühl, geb. Asbahr und Klein-Karla; Carl Brühl und Frau Ebarlotte, geb. Brühl; Dr. Fritz Brühl und Frau Herta, geb. Müller-Hansen; Carl-Wilhelm Brühl, j. J. im Lazarett; Franz Asbahr und Frau Margarete, geb. Brandes; Karin Asbahr; Karl Brandes.

Bitte keine Beileidsbesuche.

Hannover, im August 1943

Dankfagung

Wir sagen allen, die uns in unserem großen Leid beim Heldentod unseres innigstgeliebten, unvergesslichen Friedels ihre mitfühlende Teilnahme durch Wort, Schrift und stillen Händedruck bekundeten, unseren tiefempfundenen Dank.

Familie Hermann Niermann; Familie Willi Baumgarten; Familie Heinrich Obendorf.

Hannover 27. August 1943 Bödeckerstraße 79, 33.

Am 6. August 1943 ist nun auch mein lieber jüngster Sohn, Bruder und Schwager

Heinz-Otto Markmann

Feldwebel in einem Panz.-Pion.-Batl. Anhaber des E.A. 2, des Silbernen Sturmabzeichens und des Verwundetenabzeichens in Silber

im Alter von 21 Jahren für Führer und Vaterland im Osten gefallen.

In tiefstem Schmerz:

Wwe. Thetka Markmann, geb. Heise; Wolfgang Markmann, Oberleutnant in einem Panzer-Regt.; Johanna Pieper.

Garbsen, 27. August 1943

Am 24. August verschied an seiner schweren Verwundung, die er im Osten zwei Tage vor seinem Urlaub erlitten hat, unser lieber herzensguter Bruder, Schwager und Onkel, mein innigstgeliebter unvergessener Verlobter und Schwiegersohn

Gefreiter

Paul Nordmeyer

im 34. Lebensjahre.

In tiefer Trauer:

Friedr. Segge und Frau Dora, geb. Nordmeyer; Heinr. Büsche und Frau Lina, geb. Nordmeyer; Wilh. Kauke und Frau Martha, geb. Nordmeyer; Willi Kauke u. Walter Büsche als Neffen; Mine Engeltling als Verlobte; Hermann Engeltling u. Frau als Schwiegereltern; Erwin Paulmann und Frau Lisa, geb. Engeltling.

Beerdigung Sonntag, den 29. August, 15 Uhr, vom Trauerhause Segge, Garbsen Nr. 15.

Aus: Hannoverscher Kurier v. 29. 8. 1943 (Ausschnitte)

Op zulke ogenblikken realiseer ik me dat ook ik (resp. 'wij') in de laatste oorlog zeker niet plachten te denken in termen van 'universal soldier' à la Donovan, maar veeleer in die van het eigen gelijk en de eigen overwinning – en dat was, om het eerlijk te zeggen, in vele opzichten helemaal geen onplezierige sensatie. Vanuit

dit soort ervaringen gaat men inderdaad ook wat beter begrijpen, waarom niet alleen de Hitlers en Khomeinis, maar ook de Thatchers en Reagans zo opvallend veel succes boekten, wanneer zij hun toverfluit bespelen of op de krijgstrompet blazen. Met dien verstande dat de laatste twee hun successen (met name op de Falk-

landeilanden en tegen het levensgevaarlijke Grenada) in het kader van een democratisch stelsel boekten en met door Gallupolls e.d. te registreren respons onder de 'massa'.

Dat volkeren per definitie vredelievend zouden zijn, is een illusie die wij in Europa

eigenlijk al sedert de Franse 'levée en masse' van 1793 – dus spoedig al weer twee eeuwen geleden – zijn kwijtgeraakt (tegenlijk met enige andere in die tijd verdampte illusies aangaande de mensheid). Dit ontslaat ons als ouders, opvoeders en opleiders natuurlijk nog niet van de verplichting om te proberen onze kinderen en leerlingen op te voeden en te beïnvloeden in de zin van een diep wantrouwen tegen alle rattenvangers of/ en in de zin van een radikaal protest tegen alle oorlogsverheerlijking. Waarmee niet is gezegd dat men zich, in het bijzonder in de kwaliteit van geschiedenisleraar, niet tevens bewust zou zijn van de kloof die blijft gapen tussen de inhoud van het 2e hoofdstuk van dit 2e deel ('Skepsis, Fragen, Einsichten, Erkenntnisse – Die unmittelbare Erfahrung der Betragenheit') en de strekking van het 3e en laatste hoofdstuk ('Nie wieder Krieg! Anstiftungen zum unbedingten Frieden, zu Verweigerung und Widerstand'), omdat scepsis en wantrouwen toch altijd van een wezenlijk andere orde zullen blijven dan een oproep tot aktie en verzet.

Ik ken natuurlijk, ten dele op grond van eigen ervaring, alle gruwelen van de oorlog – en wie niet? Anderzijds ben ik mij er ook van bewust, hoe gelukkig ik en 'wij' in 1945 waren, toen wij door de militaire (over)macht van de geallieerden werden bevrijd. We weten wel – en wie niet? – wat een atoomoorlog betekent, en wat de tientallen oorlogen die de mensheid na 1945 nog moest en moet uitvechten, hebben aangericht; maar als historicus en staatsburger kan men ook beseffen dat wij nu eenmaal ingeklemd zitten in een historische en politieke constellatie die grotendeels is opgebouwd uit 'enerzijds' en 'anderzijds'.

Enerzijds kunnen wij het met de harte-kreet van Käthe Kollwitz 'Nie wieder Krieg!' zo hartgrondig eens zijn – maar anderzijds moeten we vaststellen dat de strekking ervan veel sterker heeft aangeslagen in Engeland en Frankrijk dan in Duitsland zelf; en dat Frankrijk in 1940 o.a. door zijn defaitistische geest ten onder is gegaan en Engeland door zijn strijdvaardigheid heeft standgehouden en onze vrijheid gered.

Band 2, p. 218

Gegen den Krieg

Band 1

Schwann

Gegen den Krieg

Band 2

Schwann

De allerlaatste prent in dit boek is het aangrijpende 'Assez' van Masereel - maar enerzijds dateert deze oproep uit het jaar 1917, toen inderdaad een groot deel van de Franse strijdmacht door muiterij was uitgeschakeld en de Duitsers, met een iets betere inlichtingendienst, wellicht naar Parijs hadden kunnen oprukken. En anderzijds is het land waar de bolsjewiki o.a. op grond van hun vredesleuzen in 1917 hun grote aanhang verwierven, intussen uitgegroeid tot het meest massieve militair-industriële complex van de wereldgeschiedenis.

Niettemin wekt, enerzijds, het communistische (nou ja...) Oost-Europa nauwelijks de indruk dat men klaar zou staan om naar het Westen op te trekken (o.a. omdat de machthebbers b.v. in Polen op weinig enthousiasme en op veel verzet, zo niet

opstand kunnen rekenen). En anderzijds moet men er niet aan denken wat er allemaal in deze wereld kan gebeuren met een individu als Reagan nog vier jaren aan de top van het Amerikaanse machtcomplex...

Historici, het is bekend, beschrijven graag hoe Alexander zijn Gordiaanse knoop doorhakte, maar zij leggen zelf misschien liever nog wat extra knopen dan zijn voorbeeld na te volgen; ik wil zelf m.b.t. de gigantische knopen, waarin wij met zijn allen verstrikt zijn, hierop geen uitzondering maken. Ook dit belangrijke boek van Bergmann en Schneider biedt op zichzelf uiteraard geen scenario voor politieke standaardontknopingen, maar het biedt wel zeer veel prachtig en verschrikkelijk materiaal om ons - en dat geldt vooral

voor onze leerlingen - bewuster te worden van een verschijnsel, waaraan in onze gezegende eeuw alleen al meer mensen ten offer zijn gevallen dan in de gehele menselijke geschiedenis. Alleen al de twee omslagtekeningen van de drie vrolijke Duitse clichématroosjes en de twee trieste kinderen van Vietnam bieden stof tot overdenking en bezinning - b.v. op de omstandigheid dat dezelfde Vietnamezen, die ruim tien jaar geleden onze sympathie genoten en zo veel bijdroegen tot de morele afgang van het land van 'life, liberty and the pursuit of happiness' nu, tien jaren na de Amerikaanse aftocht, nog altijd, doodarm maar tot de tanden gewapend, op het oorlogspad zijn. Tegen hun communistische buurland China, met name.

Over ontknopingen gesproken...

KLEIO-gesprek met de inspecteurs C. Berkhout en M. van der Heijden

G. Peek, J. Harderwijk

De inspecteur voor het voortgezet onderwijs C. Berkhout is in het rayon Arnhem verantwoordelijk voor de Vwo-, Havo-, Mavo-, en Middenscholen. Hij studeerde MO-geschiedenis, was jarenlang docent, conector en als rector verbonden aan een lyceum te Eindhoven.

Dr. M. van der Heijden is inspecteur voor het voortgezet onderwijs in Hengelo. Hij studeerde en doceerde geschiedenis en nederlands. Na directeur aan een MMS te zijn geweest werd hij conector aan een grote scholengemeenschap. Hij was actief in de Algemene Vereniging van Schoolleiders, de AVS.

Het Nederlandse voortgezet onderwijs kent het systeem van 'vakinspecteur' niet. Iedere inspecteur is belast met het toezicht op het hele schoolgebeuren in een bepaald rayon. Wel kent de inspectie specialisaties. Zo hebben de heren Berkhout en Van der Heijden de extra zorg voor het vak geschiedenis op zich genomen.

Het gesprek vond plaats in mei. Vanwege de status van ambtenaar van het ministerie van onderwijs en wetenschappen van beide inspecteurs stonden zowel de voorbereiding, als het gesprek zelf en de uiteindelijke tekst, onder voortdurende en nauwgezette controle van de voorlichtingsdienst van dat ministerie.

Ogen en oren van de minister

KLEIO:

Als u advies moet uitbrengen aan de minister, dan verzamelt u informatie uit het veld. Bent u een doorgeefluik van het ministerie naar de school?

BERKHOUT:

Wij geven advies, gevraagd en ongevroegd, langs de daartoe geëigende wegen, dus via hoofdinspectie, inspecteur-generaal naar de minister. Wij werken niet in opdracht van, maar voor de directie VO-AV, u wel bekend uit de circulaires.

KLEIO:

U vraagt advies aan het veld en dit reageert averechts op de ministeriële plannen. Hoe gaat u dan te werk?

BERKHOUT:

Neem bijvoorbeeld de invoering van het CSE. Tijdens een belangrijke vergadering van de VGN maakte ik allerlei notities en zond deze naar de staatssecretaris. Deze, De Jong toendertijd, wilde daarover geïnformeerd worden; daar zijn wij voor. Wij zijn de oren en ogen van de minister. Als wij iets signaleren en menen: 'Dat horen ze in Den Haag te weten', ... wat ze er daar verder mee doen, dat is wat anders.

KLEIO:

U moet natuurlijk ook het nodige vertrouwen van de mensen in het onderwijs hebben. Wordt u dan nooit onder druk gezet ... zo van: 'Jij kent de kanalen'.

BERKHOUT:

Zo belangrijk zijn wij niet hoor. Nee, de bonden, die hebben veel meer rechtstreekse contacten met de minister en het departement. Ik ga wel eens te raden bij die organisaties, dan weet ik soms sneller iets dan via de ambtelijke kanalen.

VAN DER HEIJDEN:

Als je iets wilt bepleiten dan leveren de vakbonden veel eerder iets op.

Heel formeel vraagt de minister ook wel eens om informatie. Vorig jaar nog, naar aanleiding van vragen over Joden in de Tweede Wereldoorlog bij het CSE. Op vragen, gesteld in de Tweede Kamer moet de minister antwoorden. Uiteindelijk komt het probleem bij mij terecht en ik schrijf dan een conceptantwoord voor de minister. Wat hij er weer mee doet is zijn zaak. In ieder geval moet de minister er dan van overtuigd zijn dat onze loyaliteit aan het departement punt één is. Wij (de inspecteurs red.) komen allebei uit de school, maar zijn primair mensen van het ministerie van onderwijs.

KLEIO:

Voelt u zich verantwoordelijk voor het niveau van het vak geschiedenis.

BERKHOUT en VAN DER HEIJDEN:

Wij zijn verantwoordelijk voor alle vakken, maar extra betrokken bij geschiedenis.

KLEIO:

Botst uw loyaliteit ten opzichte van de minister nooit met maatregelen van het ministerie die de kwaliteit van het onderwijs aantasten?

BERKHOUT:

Indien wij menen dat er maatregelen genomen worden die de kwaliteit van het onderwijs bedreigen dan zijn wij, binnen ons circuit, wel zo vrij om dat duidelijk te zeggen. Onlangs, op bezoek bij de staatssecretaris... ik bedoel, dan kun je echt wel wat kwijt, maar wel informeel.

KLEIO:

Hoe reageert u op de plannen om het vak geschiedenis onder te brengen in de 'mens- en maatschappijvakken'? Is elk vak u dan even lief?

BERKHOUT:

Als ik merk dat het vak geschiedenis er bekaaid af komt dan begin ik te roepen: 'Ho, ho, waar blijft geschiedenis!' Ik zeg altijd van het vak wereldoriëntatie op de basisschool, er zit teveel aardrijkskunde en te weinig geschiedenis in. De historische component mag niet vergeten worden, evenmin als het vak staatsinrichting. Dit soort zaken worden meestal binnenskamers geuit. Als inspecteur wil ik best wat zeggen in het openbaar, soms jeukt het... ik laat eerst de anderen maar.

Geschiedenisboekjes

KLEIO:

Bent u niet bang dat het niveau van het geschiedenisonderwijs door niet-vakgenoten afgemeten wordt naar inhoud en vorm van het CSE?

BERKHOUT:

Kijk, dat eindexamen zit aan het eind. Op het VWO dat zes jaar duurt kun je als leraar vijf jaar lang volstrekt vrijelijk je gang gaan. In het laatste jaar wil ons Parlement een door de Rijksoverheid gesanctioneerd eindexamen. Dan worden eisen gesteld, maar dat betekent nog niet dat je teveel belemmerd wordt in je creativiteit. Ook in het kader van het CSE kun je goed met leerlingen bezig zijn, je eigen opvattingen en ideeën kun je er ruimschoots in kwijt.

Wat dat afmeten betreft, als er over geschiedismethoden gepraat wordt, dan hoor je altijd: 'In de geschiedenisboekjes staat', nooit, 'In de aardrijkskundeboekjes of wiskundeboekjes', maar, 'wiskundeboeken'. Ik erger me aan de term geschiedenisboekjes. In geen ander vak komt die verkleining voor. Er is heus belangstelling voor geschiedenis, als het maar historie is die dichtbij is. Tenslotte hebben miljoenen mensen naar de serie Willem van Oranje gekeken. Goede t.v.-programma's, goede historische boeken, daar is best belang-

'Wij geven advies, gevraagd en ongevraagd ...'

stelling voor. Een voorbeeld is de enorme belangstelling voor genealogie.

KLEIO:

Het raadsel wordt dus steeds groter. De goodwill is er, maar het wordt steeds minder gekozen. Is dat omdat het slechter gegeven wordt?

VAN DER HEIJDEN:

Het beeld van jaartallen leren speelt ons nog parten. Ten onrechte. Met '1600 Slag bij Nieuwpoort' is echt niet alles gezegd. Maar wie moeten er nu in actie komen? We moeten de beschuldigende vinger primair op onszelf richten. En verder hebben de mensen van de wetenschap zich teveel afzijdig gehouden. En dan is er de VGN die ook moet trachten dit tijt te keren.

KLEIO:

Alles goed en wel, maar de leraren zelf zullen het toch op de eerste plaats moeten doen.

BERKHOUT:

Ja, maar alle leraren samen zijn de VGN. We komen veel op VGN-vergaderingen. Daar zie je altijd hetzelfde clubje. En dan vraag je je af, waarom komen die andere meisjes en jongens niet?

Oproep tot actie

KLEIO:

Ja, waarom komen ze niet?

BERKHOUT:

Die denken: 'het zal mijn tijd wel duren', totdat ze zien dat er keuzepercentages zijn die er niet om liegen. In mijn rayon is er een school, 44 leerlingen, keuze voor

geschiedenis: 0 leerlingen. Dat vind ik ontzettend erg!

KLEIO:

Zijn dat structurele tendensen?

BERKHOUT:

Ja. Kijk, je hoeft geschiedenis nergens voor in je pakket te hebben. Bij de exacte vakken ligt dat heel anders. Daar is een erg grote waardering voor. Een week heeft maar 30 lessen, dus het is het één of het ander. Het besef dat je niet zonder geschiedenis kunt is er niet.

KLEIO:

En zijn de beleidsmakers ook ouders, die tegen hun kinderen zeggen: 'maak je pakket zo zwaar mogelijk en laat geschiedenis vallen'? Hoe is daar de mentaliteit?

BERKHOUT:

Ze zeggen niet: 'laat geschiedenis maar vallen', maar: 'kies een zwaar pakket'.

KLEIO:

Dat proces wordt geïnstitutionaliseerd door wiskunde verplicht te stellen. Wij zouden daar liever 'geschiedenis' willen lezen.

VAN DER HEIJDEN:

Dat is de vinger op de wonde plek. Het is duidelijk waar wiskunde, natuurkunde en talen voor dienen. Aardrijkskunde oriënteert zich op ruimtebeheer en planologische procedures. Ik ben zo bang dat het vak geschiedenis te weinig duidelijk heeft kunnen maken waar het voor dient. Is het dan zo hard nodig, vraag je nu natuurlijk. Daar blijf ik maar even buiten. Ik constateer dat die vraag gesteld wordt en dat geschiedenis daar het antwoord op schuldig blijft. Ik zou een appèl willen doen op

'...appel

de VGN en het NHG om op rustige manier tot actie over te gaan, te studeren op de vraag, wat is het vak en waarvoor kan het dienen.

KLEIO:

Er moet dus worden duidelijk gemaakt dat het vak geschiedenis nu juist die pragmatische kant mist en daarom een hele eigen plaats inneemt en een eigen waarde bezit.

VAN DER HEIJDEN:

Dat moet gebeuren. Die kant moet óók verduidelijkt worden.

Net als het vak Grieks

KLEIO:

Wat is er aan de hand met geschiedenis? Lijdt het aan de gevolgen van weinig succesvolle public relations bijvoorbeeld in de richting van dit no-nonsense kabinet, of hebben we hier te maken met een cultuurcrisis?

BERKHOUT:

Dat is een te zwaar woord. De groep waar wij voor staan, de leerlingen in de leeftijd waarop gekozen moet worden, mist momenteel voldoende belangstelling voor het vak. Wij zijn niet in staat om ze, in de periode dat ze het vak verplicht hebben, voldoende te enthousiasmeren.

KLEIO:

Heeft u voorbeelden uit de praktijk waar bij u denkt, hè, daar wordt dat vak veel gekozen?

BERKHOUT:

Ja, die zijn er.

KLEIO:

En ligt dat dan aan de docent?

BERKHOUT:

...Daar durf ik geen uitspraak over te doen. Maar ik denk het wel.

KLEIO:

En het omgekeerde?

BERKHOUT:

Ik herinner me uit mijn rectortijd dat ik merkte dat de keuze terugliep omdat een vak gegeven werd door een docent die er niet in slaagde het goed over het voetlicht te brengen. Geschiedenis is geen verplicht vak. Het is de taak van de docenten om de kinderen te motiveren voor een keus voor geschiedenis.

VAN DER HEIJDEN:

Leraren moeten proberen aan te sluiten bij de geest van de tijd, zowel de secties als het georganiseerde geschiedeniswezen. Die zijn ervan overtuigd dat geschiedenis een bijzondere dimensie toevoegt aan het denken. Ik vind dat ze toch maar een beetje mee moeten doen met het nuttigheidsdenken. Kijk naar Grieks. Het is niet de overheid die dat vak de nek omdraait, maar het is nog maar weinig mensen duidelijk waar je het voor nodig hebt. En ik ben bang dat het met geschiedenis dezelfde kant uitgaat.

... om op een rustige manier tot

BERKHOUT:

En voor geschiedenis is dat nog erger, omdat Grieks toch altijd maar aan een kleine groep werd aangeboden terwijl geschiedenis aan alle onderbouwleerlingen wordt gegeven.

KLEIO:

In welke termijnen moeten we denken als we het over het verdwijnen van het vak hebben?

VAN DER HEIJDEN:

Ik heb niet meer kennis hierover dan u.

BERKHOUT:

Je ziet het afnemen, je ziet de percentages. Zo erg als bij Grieks zal het nooit worden omdat de 'range' waarbinnen we opereren nu eenmaal groter is. Maar als we er niets aan doen zal het aantal leerlingen dat het vak kiest nog verder teruglopen. Het moet opgepept worden!

Goeie en hele goeie ...

KLEIO:

Is voor dat oppeppen niet óók nodig dat daar een nieuwe generatie jonge, goed opgeleide docenten op af wordt gestuurd?

VAN DER HEIJDEN:

Ik denk niet dat het alleen de jonge docenten zijn. Hun startmogelijkheden zijn wat beter. Voor de rest is het voor de klas staan even moeilijk ... Er zijn tenslotte maar twee soorten leraren: goeie en hele goeie ...

BERKHOUT:

De leeftijd doet er niet altijd toe. Het zit hem in de attitude. Er zijn veel oudere leraren die net zo goed in staat zijn om er iets van te maken ... Er blijft tenslotte toch voor de geschiedenisleraar het narratieve element, het interessante, het boeiende, het anekdotische. Je moet de leerlingen naar je toe kunnen halen.

KLEIO:

Dit probleem iets anders gesteld. Er zijn en er komen honderden en honderden werkloze historici op de arbeidsmarkt. En er is maar één institutie die dat zou kunnen opvangen en die dat in het verleden grotendeels heeft opgevangen; dat is het onderwijs. Het onderwijs is nu geblokkeerd. Hele generaties komen niet meer aan de bak. Is men zich op beleidsniveau, op het departement bewust van de grootte van dit probleem?

BERKHOUT:

Dit is een te algemeen probleem om door ons hier besproken te worden. Dit is niet specifiek voor geschiedenis.

KLEIO:

Maar er zitten specifieke geschiedenis-kanten aan.

BERKHOUT:

De overheid is zich van het probleem van het lerarenoverschot bewust. Ik las laatst dat afgestudeerden in één van de letteren-

actie over te gaan ...

vakken zich meer moesten gaan oriënteren op het bedrijfsleven.

VAN DER HEIJDEN:

Dat zou voor geschiedenismensen een goede kans zijn. Ze zouden uit het kringetje school-universiteit-schoon breken en in andere sectoren van de maatschappij hun specifieke bijdrage kunnen leveren, bijvoorbeeld in het bestuur. Daardoor zou het prestige van het vak ook worden verhoogd.

KLEIO:

Kijkend naar de cijfers, honderden, misschien wel duizenden werkloze historici, dan zijn oplossingen als de journalistiek en de Buitenlandse Dienst toch marginaal!

BERKHOUT:

Dat geldt voor veel meer vakken.

KLEIO:

Maar het geldt óók voor geschiedenismensen.

BERKHOUT:

Dat is een probleem van zo algemene aard, daar kan ik als inspecteur geen oplossing voor aandragen of een opinie over hebben.

KLEIO:

Wordt er over oplossingen-binnen-het-onderwijs gedacht?

BERKHOUT:

Dat zijn de algemene oplossingen. Het is een algemeen probleem. Het is betreurenswaardig dat die mensen zó uit de boot vallen.

KLEIO:

Is het voor de kwaliteit van het vak op langere termijn ook niet betreurenswaardig? Vergrijzing, taakverzwaring, meer uren, grotere klassen enz.?

BERKHOUT:

De 56+ regeling wordt, heb ik uit het circuit van de onderwijsbonden gehoord, dit jaar uitgebreid tot een 55+ regeling. Dat biedt soelaas voor jongere mensen. Maar we zitten in een crisis, het leerlingenaantal loopt demografisch gesproken terug. Al sta je op je kop, de leerlingen zijn er niet. Dat is natuurlijk triest voor degenen die het aangaat, maar het is wel een zich voordoend verschijnsel.

KLEIO:

Triest en onoplosbaar dus.

BERKHOUT:

Geen zaak die opgelost kan worden op het nivo van één vak. Verder moet je niet vergeten dat er best mensen weggaan, met pensioen of met de VUT of om andere redenen, alleen het tempo is eruit, de verhouding is schief. Het is verschrikkelijk hoor, als je als jongere niet aan de slag komt.

'Frappier toujours'

KLEIO:

Wordt dit probleem nu met alle nadruk onder de neus van de beleidsmakers en bewindslieden gewreven?

BERKHOUT:

Dat hoeft niet. Die weten het al. Tegen de historici zou ik willen zeggen: 'Aux armes, citoyens', vooruit, de barricaden op, laat zien dat je er bent! Dat gebeurt beslist niet genoeg. Neem bijvoorbeeld de actievergadering van de VGN en het NHG op afgelopen Witte Donderdag. Daar waren nog héél wat plaatsen onbezet. Daar zaten toch maar drie oud-ministers en Marcus Bakker. We moeten 'frapper toujours'!

VAN DER HEIJDEN:

Als inspecteurs zijn we overigens alleen geroepen de onderwijskundige kant van het geschiedenisonderwijs te bewaken en niet om de stoffelijke belangen van de onderwijsgeveenden te behartigen.

BERKHOUT:

We zijn er voor om de kwaliteit te bewaken.

KLEIO:

Hoe weet u nu wat kwaliteit is?

BERKHOUT:

Nu stelt u de moeilijkste vraag die ons te stellen is. Je neemt natuurlijk van alles waar, maar een echte objectieve kwaliteitsnorm, dat is niet zo simpel. Als een klas enthousiast is, goede vragen stelt, goede materialen gebruikt en een enthousiaste leraar heeft, dan kun je wel iets over kwaliteit zeggen. Maar het blijft subjectief, afgemeten aan je eigen opvattingen. Als het een puinhoop is is dat wel duidelijk. Voor mij moeten leerlingen na een les er echt iets bijgeleerd hebben.

Teer punt

KLEIO:

Komt u in uw functie als inspecteur veel in de klas, ziet u veel geschiedenislessen?

BERKHOUT:

Daar raakt u een zeer teer punt... het schoolbezoek. Ik beroem mij erop dat ik al mijn scholen ieder jaar uitvoerig bezoek. Maar klassebezoek is toch veel incidenteler.

KLEIO:

U heeft er toch wel een beeld van hoe geschiedenis in uw rayon gegeven wordt?

VAN DER HEIJDEN:

Nauwelijks, ... heel incidenteel...

KLEIO:

Vindt u dat geschiedenis momenteel op een goed niveau gegeven wordt, of was dat vroeger beter?

BERKHOUT:

Een historicus mag natuurlijk nooit zijn een 'laudator temporis acti' (prijzer van het verleden, Horatius, red.). De omstandigheden zijn niet vergelijkbaar... Wij maken ons met name zorgen over de

'Het is de taak van de docenten om de kinderen te motiveren voor een keus voor geschiedenis...'

teruggang van het aantal leerlingen dat geschiedenis als eindexamenvak kiest. Waarom is dat? Je zou als geschiedenisleraar eens naar jezelf kunnen kijken. Breng ik het vak boeiend genoeg? Geschiedenis moet boeiend zijn, er moeten mensen door het beeld lopen. Je moet de interesse van de mensen naar hun verleden aanwakken. Je moet het interessant maken.

KLEIO:

Gebeurt dat voldoende?

BERKHOUT:

Zeer verschillend. Niet iedereen is in staat het allemaal even boeiend te brengen. Het zou wel moeten kunnen.

KLEIO:

U zei, meneer van der Heijden: 'er zijn goede leraren en hele goede leraren'. Maar er zijn natuurlijk ook minder goede en slechte leraren. Er is kort geleden een discussie geweest over het eventueel betrekken van kwaliteit als argument bij afvloeiing.

BERKHOUT:

Dat is gezegd door dhr. de Vries, een politicus. Ik vind niet dat ik daar op in mag gaan. Ik sta voor kwaliteit van het geschiedenisonderwijs, maar of dat te maken heeft met promotie of degradatie, dat is een algemeen probleem.

KLEIO:

Nico Maarsen, de VGN voorzitter, meldde ons in een eerder interview dat staatsinrichting voorlopig in veilige haven was. Hoe veilig is die haven en hoe voorlopig is voorlopig?

BERKHOUT:

Dat berust op een toezegging van mevr. Ginjaar dat staatsinrichting tot 1990 bij geschiedenis blijft.

VAN DER HEIJDEN:

Maar dat schip moet niet te lang in de haven blijven liggen!

KLEIO:

Wat moet er gebeuren?

VAN DER HEIJDEN:

Dat weet ik niet. Dat zal de bewindsvrouw of bewindsman uit moeten maken. Ik denk, en dat klinkt provocerend en generaliserend, dat het vak geschiedenis er erg slecht in geslaagd is staatsinrichting in geschiedenis te integreren. Daar moet nog veel gebeuren om het een echt veilige haven te doen zijn.

de droom van de inspecteur

KLEIO:

Er klinkt veel teleurstelling door over de mate waarin geschiedenismensen hun zaak verdedigen.

BERKHOUT:

Niets ten nadele van de mensen van de VGN, maar ze moeten -och meer aan vlagvertoon doen, 'le drapeau' hè!

KLEIO:

Is het uw ervaring dat clubs die dat wel doen op het departement meer bereiken? Denk aan Frans.

VAN DER HEYDEN:

Laat ik het zo zeggen, als je het niet doet, dan kom je er geheid minder goed af.

BERKHOUT:

Het is belangrijk dat goede persoonlijke verhoudingen bestaan tussen de huidige voorzitter van de VGN en de staatssecretaris, mevr. Ginjaar.

VOORLICHTER: Dat is belangrijker dan dat je veel publiciteit hebt.

BERKHOUT:

Informele wegen. De formule van de actiedag, daar was Van Mierlo, 1e Kamerlid en oudminister, Albada oudminister, Verdam oudminister, dat is héél belangrijk, dat moet je warm houden.

KLEIO:

Maar dat waren toch tweede garnituur politici, afgezien van bekwaamheid en politieke voorkeur; het waren EX-ministers, EERSTE Kamerleden, Bakker EX-kamerlid. (Bakker verbaasde zich er nog over. Die zei: 'Wat heeft Bakker nu nog politiek in te brengen'.)

BERKHOUT:

Maar het is beter dan niets! Bakker heeft best nog wat in te brengen.

KLEIO:

Mevrouw Ginjaar was er niet.

BERKHOUT:

Ze had toegezegd; ze kon niet komen, dat was jammer. Over staatsinrichting heb ik

zelf met haar een heel goed kontakt gehad.

KLEIO:

Nog één laatste vraag. De droom van iedere inspecteur. Mevrouw Ginjaar roept u bij zich en zegt: 'Doe maar een voorstel op het vlak van het geschiedenisonderwijs en ik garandeer dat ik het uitvoer', wat zou u dan voorstellen?

BERKHOUT:

Ik heb wel wat, maar dat durf ik niet te zeggen.

VAN DER HEIJDEN:

Bij de toekomstige herstructureringen van het onderwijs zou ik, in een gamma-achtig Lyceum de volledig vrije pakketkeuze zó willen wijzigen dat geschiedenis deel uitmaakt van een groep van vakken waarin ook economie en aardrijkskunde een plaats hebben en waarin het een duidelijker omschreven functie heeft. Dat is niet zozeer mijn hartewens, maar dat is het eerste waar ik nu aan denk.

BERKHOUT:

Ik wil toch ook wel iets zeggen. Dat is niet mijn hartewens, want die spreek ik niet uit. Ik zou de positie van het vak geschiedenis op het HAVO en het VWO willen gelijktrekken met de positie die het nu heeft in het Internationale Baccalaureaat. Dan was ik al erg tevreden!

KLEIO:

Heren, bedankt voor dit gesprek.

'Dit is een té algemeen probleem om door ons hier besproken te worden ...'

'...dat het vak geschiedenis er erg slecht in geslaagd is staatsinrichting te integreren ...'

Nederland 1940-1945 in filmdocumenten

Een voorbeeld van het werken met filmmateriaal als bron in het geschiedenisonderwijs

S.W. Verstegen

In het najaar van 1983 heeft de Stichting Film en Wetenschap (SFW) in samenwerking met het Pedagogisch Didactisch Instituut voor de lerarenopleiding in Utrecht (PDI) een vijftal videobanden samengesteld over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze banden bevatten allerlei filmfragmenten, zoals journaals, korte propagandafilms en ongemonteerd cameramateriaal, uit de oorlogstijd. Dit authentieke filmmateriaal bevindt zich in het archief van de Rijksvoorlichtingsdienst en werd ten behoeve van het geschiedenisonderwijs aan de SFW ter beschikking gesteld.

De films zijn in oorsprong afkomstig van: de regering in Londen, filmers die in 1945 optrokken met de Geallieerde legers, de Duitse bezetter en de NSB. In de laatste gevallen gaat het om materiaal dat na de oorlog werd geconfiscieerd.

De samenstellers (SFW en PDI) hebben er niet naar gestreefd met behulp van deze films de zoveelste documentaire over de oorlog te maken, maar hebben het materiaal bewust in zijn oorspronkelijke staat gelaten vandaar het gebruik van het begrip 'filmdocument'. Deze beslissing heeft grote consequenties voor de manier waarop de banden in het onderwijs gebruikt moeten worden. Deze zullen in het onderstaande artikel worden uiteengezet.

De auteur van dit artikel is als medewerker verbonden aan de afdeling maatschappij-geschiedenis van de Erasmusuniversiteit te Rotterdam.

Filmdocumenten en documentaires

Het verschil tussen documentaires die achteraf, met behulp van de oorspronkelijke beelden, over een historisch onderwerp zijn gemaakt en de vertoning van de authentieke films zelf, is zeer wezenlijk. Een vergelijking met andere onderwijsmethoden kan dit verduidelijken. Zo is het doornemen van een leerboek voor leerlingen niet hetzelfde als het werken met bronnen zoals teksten, foto's en tekeningen. In een leerboek wordt de leerling een door een historicus achteraf geconstrueerde interpretatie, een afgeronde visie, voorgelegd. Bij het gebruik van bronnen wordt de leerling echter geconfronteerd met zeer subjectieve en onvolledige gegevens die hij moet zien te plaatsen in de historisch context. Voor films geldt hetzelfde onderscheid: er bestaat verschil tussen enerzijds een documentaire, een historische visie 'verlucht' met beelden, en anderzijds beelden die *niet* zijn voorzien van tekst en uitleg. De genoemde videobanden bevatten uitsluitend dergelijke *filmbronnen*, geen historisch verantwoorde interpretatie van de gebeurtenissen in de oorlogsjaren.

Samenstelling van de banden en herkomst van het filmmateriaal

I De Duitse inval (15 minuten)

Inleiding: a) De Meidagen van 1940; b) De Duitse rechtvaardiging; c) De Nederlandse visie.

II De regering in Londen (23 minuten)

a) Bijdragen aan de Geallieerde oorlogsinspanning; b) De slag om Engeland; c) Journaalfragmenten uit British Olympic News.

III De Duitse bezetting (24 minuten)

a) Bijdragen aan de Duitse oorlogsinspanning; b) Gelijkschakeling; c) Nazificering.

IV Ideologie en Propaganda (23 minuten)

a) De NSB over verleden, heden en toekomst; b) Duitse propagandamethoden.

V Bevrijding en wederopbouw (29 minuten)

Zes fragmenten stomme film over Nederland in 1945; oorlogsverwoestingen; voedselschaarste; Duitse capitulatie; collaboratie; bevrijdingsfeesten en wederopbouw.

De inleiding van de *eerste band* is een speech van Mussert uit 1941 gemaakt ter

gelegenheid van de herdenking van de meidagen van 1940, in zijn visie 'het einde van de terreur tegen het Nationaal-Socialisme'. Daarna volgen fragmenten uit het officiële Duitse UFA-journaal dat naar aanleiding van de inval in Nederland in de Duitse bioscopen werd vertoond. Dit journaal is aangevuld met delen van films die in 1943 en 1944 door de regering in Londen zijn gemaakt en waarin ook beelden voorkomen over de inval. De eerste van deze Geallieerde films was getiteld 'De terugkeer van de Vliegende Hollander' en bedoeld als voorlichtingsfilm voor Nederlanders in Engeland die dienst wilden nemen bij de Royal Air Force. De tweede film, genaamd 'Vrij en Onverveerd', gaat vooral over het Nederlandse aandeel in de strijd tegen Japan en Duitsland en werd in 1945 in het bevrijde Nederland vertoond.

De *tweede band* over de regering in Londen bestaat uit fragmenten uit 'Vrij en Onverveerd', gevolgd door in Engeland gemaakte Nederlandstalige filmjournaals die vermoedelijk voor Nederlanders in Engeland, de koloniën en buitenlandse ambassades waren bestemd.

De *derde band* bevat grotendeels NSB-journaals die onder de titel 'Filmspiegel der Beweging' op NSB-bijeenkomsten werden gedraaid. Sommige van deze journaals waren ook in de bioscoop te zien. Deze journaals geven informatie over bijvoorbeeld Nederlanders die dienst namen bij de arbeidsdienst, over Oostfrontstrijders, over de gelijkschakeling van vakbonden of over Nederlandse autoriteiten die met de bezetter samenwerken.

In de *vierde band*, 'Ideologie en propaganda', komt een speech voor van de NSB'er Voorhoeve die de zogenaamde 'Mussertlijn' binnen de NSB verdedigt: een zelfstandige rol voor een herrezen Nederland binnen een door Duitsland overheerst Europa. De korte propagandafilms 'Met Duitsland tegen het kapitalisme' etc. zijn vermoedelijk genoegzaam bekend. Verder staat er op deze band een officieel bioscoopjournaal over een Engels bombardement op Rotterdam dat propagandistisch kon worden uitgebuit door de bezetter omdat het bombardement ook slachtoffers onder de burgerbevolking had gemaakt. De band wordt afgesloten met een filmpje genaamd 'Een dag vol spanning' waarin de bezetter op verkapte wijze tracht pro-Engelse Nederlanders belache-

lijk te maken. Dergelijke filmkluchten werden in de bioscoop vermoedelijk als voorfilm gebruikt.

De *vijfde band* is een selectie uit de vele meters film die in 1945 door Nederlandse filmers bij de bevrijding werden geschoten. Dit materiaal heeft later de basis gevormd voor documentaires, maar wordt hier in zijn ongemonteerde 'ruwe' vorm, dus zonder geluid, gepresenteerd.

Problemen bij het gebruik van authentieke filmdocumenten

Deze videobanden zijn vertoond op bij-scholingscursussen voor geschiedenisleraren in Utrecht en Amsterdam en op middelbare scholen in Utrecht, Baarn en Epe. De hierbij opgedane ervaringen maken het mogelijk om leraren die deze bronnen in het onderwijs willen gebruiken een idee te geven van de problemen die zij kunnen verwachten. In de volgende paragraaf zullen enkele suggesties worden aangereikt om deze problemen op te lossen.

De samenstellers gingen er aanvankelijk van uit dat het propagandistisch karakter van de films voor niemand bezwaarlijk zou zijn omdat er tegenwoordig in het onderwijs veel aandacht wordt besteed aan het herkennen van subjectieve elementen in teksten, redevoeringen en spotprenten. In de praktijk viel dat echter anders uit. Vele leraren vonden de films zo eenzijdig dat zij het onverantwoord achtten hen aan de leerlingen te laten zien. Zo protesteerden zij er dikwijls tegen dat in band 3, de Duitse bezetting, de kwade kanten van de bezettingstijd: de verplichte tewerkstelling van Nederlanders in Duitsland, de terreur, de jodenvervolgning en de hongersnood niet aan bod kwamen. Zij hadden er kennelijk moeite mee te beseffen dat de Duitse bezetter in journaals uiteraard een positief beeld van zichzelf wilde uitdragen.

In de journaals werd bijvoorbeeld veel aandacht besteed aan schijnbaar futiele zaken zoals radioprogramma's voor kinderen, de bezoeken van hoogwaardigheidsbekleders aan NAD kampen, de opening van een tentoonstelling over de Winterhulp etc. Verder lag de nadruk natuurlijk op de vrijwillige samenwerking van Nederlanders met de bezetter in het bestuursapparaat en in militaire en paramilitaire organisaties.

De leraren hadden daarentegen verwacht dat deze films toch een redelijk objectief beeld van de oorlog zouden geven en daardoor het inzicht van de leerlingen zouden kunnen vergroten. Films geven echter, net zo min als andere bronnen, geen betrouw-

baar beeld van de werkelijkheid! Het is daarom de taak van de leraar het propagandamateriaal te corrigeren. Pas daarna kan er historische informatie uit de bronnen worden gedestilleerd.

De leerlingen bleken lang niet altijd in staat om de propaganda te doorzien. Ook de redevoering van Voorhoeve was voor hen moeilijk te doorgronden. De samenvang tussen bijvoorbeeld de crisis in de jaren 'dertig en de anti-parlementaire en anti-kapitalistische houding van het Nationaal-Socialisme werd niet herkend.

De in opdracht van de regering in Londen gemaakte films wekten vaak de lachlust op omdat Nederlanders zich voor de camera in vergelijking met de Duitsers en de NSB'ers nogal knullig gedroegen: zij konden niet zo goed als de bezetter met het filmmedium manipuleren. Leraren hadden daar soms moeite mee, zij vreesden dat de leerlingen hierdoor een al te belachelijke indruk zouden krijgen van de regering in Londen. De moeilijke positie waarin de regering zich bevond zouden de leerlingen uit het oog kunnen verliezen.

Andere bezwaren die de leraren opwierpen betroffen het gebruik van de Duitse taal in band 1 en de lengte van sommige banden. Tenslotte vreesden zij dat door het gebruik van stomme films in de laatste band de aandacht van de leerlingen zou verslapen.

Suggesties voor het werken met filmdocumenten

Wil een leraar met deze videobanden aan de slag gaan, dan moet hij, anticiperend op deze moeilijkheden, zijn les beginnen met een inleiding waarin hij wijst op het propagandistische karakter van vrijwel alle films die tijdens de oorlog werden gemaakt, en waarin hij samenvat wat de leerlingen te zien zullen krijgen. Dit is mogelijk met behulp van de docent-handleiding die SFW heeft gemaakt en die bij het huren van de film wordt verstrekt. Hierin staat een nauwkeurige beschrijving van de inhoud van de banden en van de herkomst van de filmdocumenten. Verder is het aan te bevelen opdrachten te geven om de leerlingen *gericht* te laten kijken en om vage vragen in de trant van 'wat vonden jullie er van', of 'wat is jullie opgevallen' te voorkomen. Dankzij deze opdrachten zijn de filmbeelden niet enkel illustratief maar kan de leerlingen ook duidelijk worden gemaakt waarom de films zo eenzijdig zijn en wat de bedoelingen van de Geallieerde of Duitse opdrachtgevers waren; welk politiek effect zij hoopten te bereiken. Bij een dergelijk goed voorbereide les bepaalt de leraar

waar de leerlingen op letten, hij is niet zoals bij documentaires afhankelijk van de mening van de commentator.

Het lachwekkende effect dat optrad bij het bekijken van de tweede band over de regering in Londen mag er niet toe leiden dat de vele feitelijke informatie over het hoofd wordt gezien, ook hier zijn gerichte vragen een uitkomst. Overigens kan dit effect door de leraar worden uitgebuit door de leerlingen te wijzen op de historiciteit van dergelijke opnamen.

Het Duits was, omdat de tekst ondersteund werd door kaarten en tekeningen, redelijk te volgen. De lengte van sommige banden is alleen een probleem als de leraar er op staat één band in één lesuur te behandelen. Met deze banden is het echter zeer goed mogelijk in een les slechts een deel van een band te gebruiken.

Wat betreft het gebruik van de stomme films moet opgemerkt worden dat dit de concentratie juist verhoogde omdat de leerlingen gedwongen werden te interpreteren wat zij zagen. Zij konden niet passief toekijken omdat er geen commentator was die uitlegde wat er gebeurde.

Als illustratie van het voorafgaande be-toog dient het nu volgende lesmodel dat bij band 1, de Duitse inval, is gemaakt. Andere voorbeelden van vragen en opdrachten bevinden zich in de docent-handleiding. Volledigheidshalve dient er op te worden gewezen dat deze opdrachten niet de enige mogelijke zijn, het staat iedere leraar, net als de samenstellers, vrij om met de banden te experimenteren en zelf lesmodellen te ontwerpen.

Lesmodel bij band 1: De Duitse Inval

In deze band wordt, na een korte inleiding met een speech van Mussert, een chronologisch verslag gegeven van de inval van de Duitse troepen met behulp van Duitse en Nederlandse filmfragmenten. De leraar dient de leerlingen er op te attenderen dat er zowel Duits als Nederlands wordt gesproken.

Daarna volgt de Duitse rechtvaardiging van de aanval: een Engels-Franse aanval op het Ruhrgebied kon door de verovering van Nederland en België worden voorkomen. Rotterdam moest worden gebombardeerd omdat het Nederlandse volk duidelijk moest worden gemaakt dat alle tegenstand nutteloos was.

Na de Duitse, volgt de Nederlandse visie uit 'Vrij en Onverveerd': Nederland was neutraal maar werd ondanks de beloften van Hitler toch aangevallen. Omdat er geen hulp van buitenaf was te verwachten moest Nederland wel capituleren. *Na de*

capitulatie werd Rotterdam alsnog gebombardeerd(!), waaruit de misdadigheid van de invallers bleek.

In zijn inleiding, vóór de vertoning van de film, beschrijft de leraar aan de hand van een kaart de Duitse inval en vertelt dat de film alleen beelden vertoont van de zuidelijke invalroute door Noord-Brabant, via de Moerdijkbrug naar Rotterdam. Ook het doel van de aanval op Rotterdam moet hij uiteenzetten: de verovering van het hart van Holland via een Blitzkrieg die de Grebbelinie en de waterlinie omzeilde. Hij kan daar verder aan toevoegen dat de Duitse plannen om de Maasbruggen in Rotterdam met parachutisten te bezetten waren mislukt. Hierdoor werd de opmars vertraagd. Door de stad te bombarderen kon een beslissing worden geforceerd.² De opdrachten worden van te voren uitgedeeld en kunnen tijdens het kijken door de leerlingen worden gemaakt, dit gaf op de scholen geen problemen.

Bij ieder onderdeel van de band hoort één opdracht die naar de essentie van dit onderdeel vraagt. Opdracht 2, het maken van een zeer summiere samenvatting, dient om in vraag 4 duidelijk te maken dat de Nederlandse visie op het bombardement van Rotterdam niet klopt. De Nederlandse en de Duitse visie op de rol van Engeland en Frankrijk zijn eveneens strijdig met elkaar.

Het zal de leerlingen vermoedelijk wel opvallen dat de Duitse filmbeelden hier en daar gelijk zijn aan de Nederlandse. Hierdoor wordt onderstreept dat films feitelijk op de montagetafel worden gemaakt en dat het effect van de beelden mede afhankelijk is van het bijgeleverde commentaar.

De leraar zou er verder op kunnen wijzen dat bepaalde beelden niet noodzakelijkerwijs gemaakt zijn tijdens het bombardement op Rotterdam, zij kunnen ook stammen van bombardementen op andere steden. Wanneer men de situatie ter plaatse kent, of let op bijvoorbeeld Nederlandstalige opschriften op gebouwen, kan van andere beelden wel met zekerheid worden gezegd dat zij zijn opgenomen in Rotterdam. Dergelijke zaken kunnen bij een eventuele tweede vertoning van de band door de leerlingen worden uitgezocht.

Het bevordert de concentratie wanneer de band niet direct in zijn geheel wordt afgedraaid, maar na a) de meidagen van 1940, het chronologisch verslag van de inval, even wordt stopgezet. Nadat de leraar steekproefgewijs gevraagd heeft naar de korte samenvattingen die de leerlingen hebben gemaakt, vertoont hij de twee tegenstrijdige visies van de beide partijen

Uit: H. Hettema, *Grote Historische Schoolatlas*, Zwolle 1959, kaart nr. 10.

Band 1 De Duitse inval

Inleiding

1. Wat bedoelt Mussert met 'het einde van de terreur tegen het Nationaal-Socialisme'?

De meidagen van 1940

2. Maak terwijl je naar de film kijkt een korte samenvatting van de inval in een klein aantal zinnen of trefwoorden.

De Duitse rechtvaardiging

3. Waarom moest Nederland worden aangevallen?

Waarom moest Rotterdam worden gebombardeerd?

De Nederlandse visie

4. Schoot Engeland of Frankrijk Nederland te hulp?

Werd Rotterdam vóór of na de capitulatie gebombardeerd? (zie je samenvatting van opdracht 1)

Geeft dit filmmateriaal een bevredigend antwoord op de vraag waarom Nederland werd binnengevallen?

En op de vraag wanneer Rotterdam werd gebombardeerd?

op de achtergronden van de inval en het bombardement.

Het doel van deze les is de leerlingen er nadrukkelijk op te wijzen dat de informatie die zij via films of televisie krijgen onvolledig en onbetrouwbaar kan zijn, dat er meer informatie nodig is, bijvoorbeeld teksten uit boeken over de oorlog, om de gang van zaken te verklaren. Dit zou in volgende lessen kunnen gebeuren. In dat geval fungeert deze videoband als een

inleiding op een serie lessen over Nederland tijdens de meidagen van 1940.

Noten

1. De banden zijn apart te huur bij de Stichting Film en Wetenschap in Utrecht, tel. 030-716964 (mediatheek).

2. Zie: L. Deighton, *'Blitzkrieg: 1939-1940'*, Amsterdam 1980.

(Kunst)geschiedenis en jeugdliteratuur

Henk van Duysen en Tom van der Geugten

Huib de Ruyterprijs 1984 voor Thea Beckman.

De prijs wordt toegekend voor zaken die een stimulans voor het geschiedenisonderwijs betekenen. Reeds vele jaren prijkt jeugdliteratuur hoog op de lijst der gegaagden. Telkenmale waren er goede redenen om andere activiteiten te belonen. Het wachten was eigenlijk meer op een aanleiding: in 1983 verscheen *Hasse Simonsdochter*!

Voor wie Kleio en de didactiek een beetje volgt, kan de prijs aan een auteur als Thea Beckman geen verrassing zijn.

Zij schreef zeven historische jeugdboeken die zo gretig gelezen worden, dat vrijwel elke bibliotheek veel exemplaren ervan heeft. Over het waarom en het hoe van het gebruik van jeugdliteratuur in het geschiedenisonderwijs is reeds eerder geschreven.* Het is hier niet de plaats dat nog eens over te doen. Toch wil ik met het oog op wat volgt nog enige accenten leggen. Dit alles om met de titel van de uitgebreide publicatie in Kleio in het achterhoofd 'Je moet maar durven' nu te kunnen zeggen: 'Je moest eens niet durven'!

Thea Beckman schrijft en beschrijft zo gedetailleerd dat je de gebeurtenissen als het ware voor je ziet. Dat beeld is heel gevarieerd. Allerlei aspecten uit de samenleving komen voor. De docent kan er uit halen wat hij wil.

De docent kan zich wel afvragen of hij zich tevreden stelt met het door het boek gegeven beeld. Veranderen van zo'n beeld kan best moeilijk zijn. Bij beeldvorming is jeugdliteratuur namelijk een sterk medium. Het is niet alleen sterk, het is ook zeer uitgebreid; het biedt daarenboven vele aanknopingsmogelijkheden, waarvan Jeroen Bosch een boeiend voorbeeld is (zie hierna).

Thea Beckman's boeken roepen door de veelheid aan details vragen op. De boeken geven ook antwoorden. Waar ze de antwoorden niet geven, zetten ze de lezer op een spoor van onderzoek, van welke omvang ook. Wat wenst een leraar nog meer? Thea Beckman heeft besloten voorlopig geen historische boeken meer te schrijven jammer!

Doky Verhagen

*) Jeugdliteratuur, je moet maar durven! *Kleio Didactica* no 4, 1980/11 (nog los te koop; procedure zie p. 2 van de omslag)

Geschiedenis op school, deel 2: werkvormen en media (red. Dalhuisen, Toebes, Verhagen) Groningen 1983, hoofdstuk 16.

Cees van der Kooij, *Verhalen over vroeger. Historische jeugdliteratuur als hulpmiddel voor het geschiedenisonderwijs in de basisschool*. Uitg. Zwijssen, Tilburg 1984, Onderwijskundige Brochurenreeks nr. 303.

Verantwoording

In *Hasse Simonsdochter* (Uitg. Lemniscaat, Rotterdam 1983) confronteert Thea Beckman de lezer met de schilder Jeroen Bosch en een aantal van diens schilderijen, en ook met het levensgevoel van de late middeleeuwen (blz. 100-107). Voor ons aanleiding een lesidee op te zetten vanuit een wat meer kunsthistorische benadering. Een aantal van de in de tekst genoemde schilderijen en schetsen hebben we hierbij afgedrukt. In opdrachten kunnen leerlingen onderzoeken in hoeverre de leestekst ondersteund wordt door informatie uit historisch bronnenmateriaal. Leerlingen leren zo een kunstwerk te bekijken en te begrijpen vanuit de tijd waarin het is ontstaan.

Met *opdracht 1* ontdekken leerlingen dat Jeroen Bosch erg 'bijbelvast' schilderde. Hij beeldde niet zo maar een hoop fantasieën af, zoals velen denken, integendeel: weloverwogen gaf hij traditionele bijbelse thema's zijn eigen unieke vorm. Voor veel leerlingen kan dit een kennismaking met bijbellezen zijn.

In *opdracht 2* ontdekken leerlingen hoe Thea Beckman met het verleden omgaat. Het verhaal is verzonnen, de beschrijving van de tijd waarin het speelt is gebaseerd op veel historische kennis en onderzoek.

In *opdracht 3* worden leerlingen geconfronteerd met een probleem van historisch bronnenmateriaal. Historische gegevens, zo ze er zijn, worden zelden kant en klaar

aangedragen. Een hedendaagse schrijfter moet daarom voorzichtig zijn als ze op dergelijke gegevens uitspraken baseert.

In *opdracht 4* leren leerlingen iets begrijpen van verband tussen thema en functie van een kunstwerk, en dat de kerk daar weloverwogen mee omging.

Opdrachten 5 en 6 leggen een verband tussen de late middeleeuwen en de contemporaine geschiedenis. Het zou een aparte les moeten worden. Omdat er middeleeuws en hedendaags leed aan de orde komt, dachten we toch in de eerste plaats aan oudere leerlingen dan brugklassers. Niet dat je zoiets niet kan doen in de brugklas, maar het zou een uitgebreide voorbereiding vergen.

Doel van deze opdrachten is een veelge-
maakte vergelijking in de klas te halen en
deze te relativeren. Een klasgesprek
over hedendaags geweld en doemdenken
is onvermijdelijk. Leerlingen leren de
eigen tijd van enige afstand bekijken, door
deze op een 'middeleeuwse' manier te
analyseren.

Naar onze mening zou zo'n les niet al te
pessimistisch mogen eindigen.

Aanvullende mogelijkheden

In verband met de beperkte ruimte in
Kleio is een deel van het lesmateriaal hier
niet afgebeeld. Dit aanvullende materiaal
is tegen kostprijs te bestellen, door f 2,60
over te maken op postgiro 2695957 t.n.v.
T. van der Geugten te Leiden (met ver-
melding 'Jeroen Bosch'). Het aanvullend
materiaal (op A4-formaat) bestaat uit
zwart-wit tekeningen van alle genoemde
schilderijen en enkele volledig van afbeel-
dingen afhankelijke opdrachten.

Handleiding bij de les

De opdrachten 1 t/m 4 zijn geschreven
voor het eind van de brugklas mavo -havo-
vwo. De opdrachten 5 en 6 staan wat
apart, wat consequenties kan hebben voor
het aantal lesuren en de inhoud daarvan.
We gaan uit van twee lesuren voor de
opdrachten 1 t/m 4, als de Middeleeuwen
in de klas behandeld zijn.

les 1: Leerlingen lezen de fragmenten,
bekijken illustraties en evt. aanvullend
platenmateriaal. Zo mogelijk worden en-
kele dia's van werken van Jeroen Bosch
(bij voorkeur genoemde of eraan verwante
werken) getoond en in verwonderende zin
besproken. Vervolgens worden de op-
drachten verdeeld. De klas kan in groepen
werken; elke leerling kan ook een eigen
keus doen.

les 2: Leerlingen gaan met de opdrachten
aan het werk. Het resultaat wordt in de
vorm van een verslag genoteerd. Groepjes
in de klas kunnen elkaar vertellen wat ze
hebben ontdekt en wat hun mening is. Ook
is een individueel schriftelijk verslag mo-
gelijk.

De lessenserie zou afgesloten kunnen wor-
den met het bespreken van een verwant
werk zoals *De hooiwagen* of *De tuin der
lusten* m.b.v. dia's of poster, of uitknip-
pen, inkleuren en samenplakken van het
drieluik. (zie aanvullende mogelijkhe-
den).

Notities

In de volgende schoolmethoden vonden we
passages, waar lessen over Jeroen Bosch
bij aan kunnen sluiten:

- *Mensen en machten* 1: p. 188, 191, t.o.
199, 223 en 225;
- *Sprekend Verleden* 1: p. 158-160, 192;
deel I verkort: p. 132, 133;
- *Geschiedenis in onderwerpen* 1: p. 144;
- *Kleio voor mavo brugklas* p. 139;
- *Hoe mensen veranderen* 1: p. 170, 171;
- *Achteraf bekeken* 2: De Nederlandse
middeleeuwse Stad.

De afgedrukte schetsen komen uit Ch. van
Beuningen, *The Complete Drawings of
Hieronymus Bosch*, Londen 1973 (on-
langs voor enkele guldens in een uitver-
koop). Uitgebreide informatie vonden we
in *Meesters der Schilderkunst: Jeroen
Bosch*, Lekturama Rotterdam 1976. Goe-
de tekst en veel illustraties staan in W.
Gibson, *Jeroen Bosch*, Amsterdam 1974
(oorspr. in het engels; de duitse vertaling
is voor f 9,80 bij de Slegte te koop). Voor
platen, bronnen en goede informatie is
zeer aan te bevelen, als u er aan kunt
komen 2e hands of in een bibliotheek: *De
katalogus* van de grote Jeroen Bosch ten-
toonstelling in Den Bosch in 1967 en de
Bijdragen.

Bij tweedehands winkels is altijd wel een
aardige keuze te maken uit boeken over
Bosch. De tekst is vaak kunsthistorisch
niet zo verantwoord en te moeilijk voor
leerlingen. Belangrijk is te bedenken wat

je met een boek wilt doen. Meestal zal het
om de platen gaan. Over bijv. de *Tuin der
Lusten* zult u genoeg vinden. Bij deze les-
sen biedt het boek van E. Cohen, *De grote
meesters, Jeroen Bosch*, Amsterdam
1975 goed platenmateriaal (een foutje: op
blz. 54 worden zijpanelen uit Wenen, en
niet uit Brugge vertoond).

Bronnenmateriaal i.v.m. Bosch komt uit-
gebreid aan de orde in drie nummers van
het blad *Spiegel der historie* (jg. 2, no. 9-
11, 1967).

In posterwinkels zijn enkele werken van
Bosch als kleurenreproductie op groot for-
maat te koop. Kennelijk zijn de Hooiwa-
gen en de *Tuin der Lusten* nogal popu-
lair.

Dia's zijn te koop bij het POC (035-
46101): over Bosch drie sets van zes dia's
(f 8,80 per set; f 1,80 per losse dia). Bij
deze les passen nr. P 6550 (Aanbidding
der koningen) en P 6550 C (detail laatste
oordeel).

Bij het NIAM (070-600924) is een film
(ook op video) te huur van 16 min. over
Bosch; voor drie dagen kost dat leden:
f 33,- (f 18,50) en niet leden: f 57,50
(f 31,50). Het is film 1665; er bestaat een
stencil met de omschrijving.

Bij het Rijksmuseum (postbus 50673,
1007 DD Amsterdam) is een zgn. projekt-
pakket (nr. 19) over Bosch gratis door
leerlingen (uitsluitend per persoon per
briefkaart) te bestellen. De wachttijd is
zeker twee weken. Er is een complete lijst
van pakketten die meestal ruim voorradig
zijn.

In het atelier van Jeroen Bosch

Fragment uit: Thea Beckman, *Hasse Simonsdochter*, Uitg. Lemniscaat, Rotterdam 1983, blz. 100-107

In het jaar 1478 loopt de zestienjarige Gerrit van Nijmegen naar Den Bosch. Hij zoekt werk bij zijn oom Geert, die klok-kemaker is.

Als Gerrit aankomt is meester Geert voor enkele dagen de stad uit. In zijn huis is wel de weduwe Luitgard Hoerken en haar kinderen. Gerrit legt uit waarom hij in Den Bosch is, waarna vrouw Hoerken hem uitnodigt op Geert te wachten.

1. Nadat de talloze kinderen naar bed waren gestuurd bracht vrouw Hoerken haar gast naar een kamertje boven in het huis. Het was de kamer van oom Geert.

'Vannacht slaap je maar in zijn bed, hij is er toch niet,' zei ze goedmoedig. 'Morgen maak ik wel een bed voor je in orde in het achterhuis bij de andere knechts.'

Luitgard ging weg en bij het licht van zijn kaars keek Gerrit het kamertje rond. Veel kostbaars bezat meester Geert niet. Een kist voor kleren, twee krukjes met rugleuning, een paar kussens en wat beddegoed. Een beeldje van de Heilige Maagd, een tinnen kan, twee tinnen borden... Aan de wand boven het bed hing een pentekening, die Gerrits aandacht trok. De prent stelde een aantal bedelaars voor in alle vormen van ellende: zonder benen, blind, lam, gebocheld, kreupel, en elk figuurtje was omhangen met niets dan lompen, vol gaten, steunde op krukken of zat in primitieve wagentjes, met uitgemergelde gezichten en krijssende monden. De zwaarste armoede in beeld gebracht.

Had oom Geert die tekening opgehangen om zichzelf ermee te troosten en zich eraan te herinneren dat hij gezond, recht van lijf was, en zich niet behoefde te beklagen ondanks het feit dat hij voor een weduwe met tien kinderen moest zorgen en vastgeklonken zat aan een bedrijf dat niet van hem was maar waarvan hij misschien nooit zou loskomen?

Bedelaars (Albertina, Wenen)

*Portret van Jeroen Bosch, in het boek *Receuil d'Arras*, 15e eeuw*

Vijf dagen later komt Geert thuis. Na een hartelijke begroeting neemt hij zijn neef Gerrit mee op een wandeling door de stad.

2. Geert nam een lantaarn mee en even later liepen ze door de roetdonkere straten van 's-Hertogenbosch.

'Ik wil je kennis laten maken met een vriend van mij, een schilder,' zei de klok-kengieter vrolijk. 'Hij heeft ook de tekening gemaakt die boven mijn bed hangt. Heb je die gezien?'

'De bedelaars!'

'Ja, hij tekent veel van zulke tafereeltjes.' 'Ik vond die prent nogal huiveringwekkend.'

'Nou, Jeroen zal je straks wel iets gruwelijks laten zien.'

'Jeroen?'

'Zo heet hij: Jeroen van Aken.'

'O, hij komt uit Duitsland!'

'Hij niet, zijn grootvader. Zelf is Jeroen een geboren Bosschenaar. Een tijdje geleden zei hij, dat hij van plan was zijn naam te veranderen en zich te laten inschrijven als Hieronymus Bosch.'

Ze waren intussen op de Markt gekomen en Gerrit bleef even staan voor een hoog huis van vier verdiepingen met een bordes en een indrukwekkende met ijzer beslagen deur. Op het schuine dak prijkte een kleine klokketoren. De hele voorgevel werd verlicht door flambouwen, die in houders boven het bordes waren gestoken en het halve marktplein beschenen.

'Dat is het Raadhuis,' zei Geert. Midden op het plein stond het Gewandhuis of Lakenhal, eveneens van flambouwen voorzien, met daarvoor een ronde over-

De aanbidding der koningen, middenpaneel van een drieluik (Prado, Madrid)

dekte waterput. Aan de overzijde van de driehoekige Markt prijkte nog een groot stenen gebouw met een leien dak: De Moriaen. Een huis als een kasteel en bewoond door een adellijke familie. De meeste andere huizen hadden nog houten voorgevels, al waren de strooien daken reeds lang geleden vervangen door de minder brandbare dakpannen.

Gerrit, die de Markt tot nu toe alleen overdag had gezien, bleef maar rondkijken.

'Goh, wat mooi,' stamelde hij.

De daken lichtten zilverig op tegen de sterrenhemel, terwijl de flambouwen geheimzinnige schaduwen wierpen. In tegenstelling tot de meeste marktplaatsen in de steden was dit driehoekig, zodat de wandelaar het gevoel kreeg in een fuik te lopen.

Voor een van de huizen bleef Geert van Wou staan.

'Hier moeten we zijn.'

Hij stootte de deur open. Toen ze over de drempel stapten stonden ze meteen in het schildersatelier. Meester Jeroen zat aan de tafel met een kruik wijn voor zich en hij sprong op toen hij zijn vriend herkende.

'Geert! Ik wist niet dat je weer in de stad was. Ga zitten en pak ook een beker. Je hebt iemand meegebracht?'

'Dit is mijn neef Gerrit, mijn nieuwe knecht,' stelde de klokkengieter voor.

'Gerrit, dit is mijn vriend Jeroen, de beste schilder van Brabant.'

'Kom kom, in Leuven wonen er wel betere, en wat zou je denken van Antwerpen?' gromde Jeroen bescheiden.

Plaatsnamen met een magische klank; Gerrit kreeg er een dromerig gevoel van.

'Jeroen, mijn neef heeft je tekening van de bedelaars die boven mijn bed hangt bewonderd.'

'Ach, dat was gewoon een oefenschets.'

'Maar meesterlijk getroffen, riep Gerrit. Hij meende het. In de dagen die hij nu in Den Bosch had doorgebracht had hij heel wat bedelaars gezien die precies leken op die van de prent. Meester Jeroen moest een goed opmerker zijn.

3. 'Wat zeg je van mijn nieuwe schilderij? Het is een altaarstuk voor de Michaëlskapel in de Sint-Jan.'

Jeroen nam het lampje op en droeg het naar de ezel in een hoek van het vertrek. Gerrit volgde hem en zag de contouren opdoemen van een aantal stijve figuren: de Maagd met het kindje Jezus op schoot en voor haar de drie koningen, rijk gekleed, die geschenken aanboden. De gehele voorstelling was zoals hij het gewend was en hoewel knap geschilderd miste het de levendigheid van de bedelaarsprent. Gerrit durfde dat echter niet hardop te zeggen. Omdat hij beleefd wilde zijn nam hij het lampje over van Jeroen en lichtte zich

Fragment van 'de aanbidding ...'

zorgvuldig bij, alsof hij elk detail van het nog niet voltooid schilderij in zich wilde opnemen. Eensklaps hield hij de adem in. Nee, de voorstelling was toch niet zo stijf als hij eerst had gemeend. De zoom van de mantel van de zwarte koning leek geborduurd met een rand bloemen, maar toen de jongen wat beter toekeek zag hij, dat het geen rozen en lelies waren maar wonderlijke gedrochtjes, duivels zonder lichaam, wier armen, benen en staart regelrecht uit hun hoofd groeiden. Monsters met lange vogelsnavels, kattestaarten, vis-selijven, met een los mensenhoofd in de bek. Andere monsters wier staart op hun hals zat en wier koppen uit hun achterwerk groeiden. Niet één duivel was aan de ander gelijk. De fantasie waarmee zij piepklein waren gepenseeld leek onuitputtelijk.

Jeroen, die Gerrits belangstelling opmerkte, lachte zacht.

'Een grapje,' legde hij uit. 'Vanmorgen kreeg ik plotseling genoeg van die statige heilige gestalten. Altijd hetzelfde... In een baldadige bui liet ik mij even gaan en knoeide Melchior's mantelzoom vol gedrochten. Morgen schilder ik er wel overheen en maak er bloemenranken van. Mijn opdrachtgevers, de heren van het kapittel, zouden dit nooit accepteren. Die willen gebogen ruggen, gevouwen handen en aandacht voor het heilige. Geen grapjes met een mantelzoom. Jammer.'

'Maar ze zijn prachtig,' riep Geert die ook naderbij was gekomen. 'Je moet ze laten zitten, Jeroen. Wie weet, valt het de heren niet eens op.'

'Dan ken je die sinjeuren niet! Die bekijken elke vierkante duim van het werk eer ze tot betaling overgaan. Nu ja, ik heb er mijn plezier aan beleefd. Overigens heb ik hier een paneeltje dat geen bestelling is en waarbij ik mijn eigen gang kon gaan.'

Gerrits mond viel open toen Jeroen het licht op een paneeltje van niet meer dan een voet breed en twee voet hoog liet schijnen. Op dat kleine oppervlak zag je een grote menigte mensen: mannen, vrouwen,

soldaten. Eigenlijk zag je vooral hun koppen, terwijl in het midden, ten voeten uit, Christus struikelde onder het loodzware kruis. Een kaalhoofdige vette soldaat hief een zweep om de Heiland met geweld te dwingen op te rijzen en verder te lopen, terwijl een man met een merkwaardige muts op en een staf in de hand daartegen protesteerde. Het was of je het stampen van al die mensen achter de Christusfiguur kon horen, evenals hun honende uitroepen, hun hatelijkheden en leedvermaak. Maar wat Gerrit het meest trof waren de figuren op de voorgrond. Daar knielde de Goede Moordenaar aan de voet van wat zijn kruis zou worden voor een priester en biechtte zijn zonden, terwijl links van hem de Verstokte Moordenaar ruzie maakte met een fantastisch uitgedoste Romeinse soldaat en hem duidelijk de huid vol schold. Deze beide zondaren die elk aan een kant van Jezus zouden worden gekruisigd, zagen er uit als mensen die je dagelijks in Den Bosch kon tegenkomen: kaalgeschoren arme drommels, lelijk, mager, slachtoffers van een meedogenloze wereld die elk klein vergrijp gruwelijk strafte met verminking, foltering of dood. De beide misdadigers leken op elkaar, alsof de schilder had willen zeggen: veel verschil tussen een boetvaardige en verstokte zondaar is er niet – ze zijn beiden even beklagenswaard.

Gerrit draaide zich om en bekeek Jeroen Bosch nog eens goed. Net als zijn oom Geert was de schilder een jonge vent – ze waren eigenlijk even oud – maar hij was kleiner en tengerder, met een rechte neus, smalle lippen en felle lichte ogen. Een schilder van de gebruikelijke heilige voorstellingen? Het mocht wat! In die man schilde meer. Gerrit herkende in hem een mens die met afschuw het gedoe van zijn medemens gadesloeg en wiens hart volliep van medelijden met de arme zondaars.

4. Jeroen liet zijn bezoekers nu een aantal tekeningen zien: schetsen en voorstudies op dik papier.

'Vandaag of morgen zal ik wel een opdracht krijgen om een Laatste Oordeel te schilderen,' zei hij luchtig, 'dus oefen ik er maar vast op.'

Deze voorstudies sloegen Gerrits adem weg. Wat zich daar voor hem ontvouwde waren hellestraffen, toegebracht door fantastische duivels. Ze leken een beetje op de monstertjes in de rokzoom van Melchior, alleen waren ze duizend maal wreder en gemener om te zien. En dan de gestrafte zondaars! Gerrit zag mooie naakte lichamen, die werden geroosterd boven een zacht vuurtje, werden gespietst op palen of aan de voeten opgehangen boven een stinkende zwavelpoel, of werden kromgebonden terwijl duivels hun

Monsters

edele delen folterden met gloeiende tangen. Hij zag blote vrouwen die door monsters werden betast of werden gedwongen allerlei viezigheid te eten... Gerrit rilde.

5. 'Ja,' zei Jeroen, 'je vindt het afschuwelijk, nietwaar? Zó denken wij dat de hel er uit moet zien. Maar wij... wij zijn mensen en geen duivels. En toch, wat doen wij? De ganse wereld daverd van oorlogen, roverijen, terechtstellingen, martelingen. Ik hoef niet ver te lopen om voorbeelden te vinden voor mijn hellestraffen. Ik hoef alleen maar op de stadsmuur te klimmen en ik heb al een goed uitzicht op de galgeheuvel, waar de arme zondaren de ledematen van de romp worden getrokken om dan op het rad te worden gebonden zodat de kraaien hun de ogen kunnen uitpikken – en als ze eindelijk, kronkelend en gillend van pijn de geest hebben gegeven, worden ze gehangen aan de galg tot het laatste restje stinkend vlees van hun beenderen is gevallen.'

bijlage bij kleio juni 1984

Het juli/augustusnummer 1984 van Spiegel Historiael is gewijfd aan Nederland 1945-1973.

Dit themanummer sluit aan bij het eindexamenonderwerp geschiedenis voor 1985 en staat onder redactie van prof. dr. P.W. Klein.

De prijs bedraagt f 8,95 per exemplaar; bij bestelling van tien of meer exemplaren f 7,95 per exemplaar.

Bestellingen zien wij graag tegemoet op het volgende adres: Spiegel Historiael, Postbus 185, 1380 AD Weesp.

Naam :

School :

Straat :

Plaats :

bestelt hierbij exempla(a)r(en) Nederland 1945-1973

Handtekening:

En dat alles gebeurt in naam van de gerechtigheid, terwijl de poorters van 's-Hertogenbosch er glunderend omheen staan, de beul toejuichen en hartelijk genieten van het gekrijs van zo'n arme drommel. Het enige verschil, jongen is dat het mensen zijn die dit hun medemensen aandoen en geen duivels. Ha, ik zal hun laten zien dat hun hetzelfde lot wacht na hun dood, maar dan voor alle eeuwigheid!

Gerrit, die zichzelf een aardige jongen vond, kromp ineen.

'Maar meester Jeroen,' prevelde hij ongerust, 'we zijn toch niet allemaal slecht.'

'Daar gaat het juist om. Niemand is slecht, maar wie tijdens zijn korte leven maar een béetje over de schreef gaat en in zijn stervensuur niet toevallig een priester bij de hand heeft om hem vergeving te schenken, zal moeten branden in de hel, of in ijskoud water worden gedompeld, terwijl 'e duivels om hem heen dansen, grijnzend en honend. Van ons wordt verwacht dat we uit angst voor die hel een eerlijk en vrooi leven leiden. En doen we dat? Kijk om je heen, jongen. Gruw je niet van het mensenbedrijf? Zijn het mensen of duivels die naar zo'n terechtstelling gaan kijken? Vorige maand werd hier in Den Bosch een man gefolterd en daarna onthoofd omdat hij van een oude vrouw een zilveren kandelaar had gestolen. Is zo'n kandelaar meer waard dan een mensenleven? Die arme man had een vrouw en drie kinderen. Die zitten nu te bedelen op de trappen van de Sint-Jan en het stadsbestuur is van plan hen uit de stad te jagen omdat ze er zo haveloos uitzien en de brave kerkgangers lastig vallen. Als die arme donders dan toch moeten verhongeren, dan liever buiten de muren, daar hebben de brave burgers er geen last van.'

Geert van Wou zei ernstig:

'Als ik je goed begrijp, Jeroen, wil je de mensen beter maken door ze hun eigen wreedheid als een spiegel voor te houden. Ze moeten van zichzelf schrikken als ze in jouw schilderijen zichzelf als duivels herkennen.'

Jeroen knikte en Geert schudde het hoofd.

'Vergeefse moeite, vriend. Ze zullen in die duivels alleen hun buurman herkennen, nooit zichzelf.'

6. Buiten luidde een klok.

'Tijd om de vuren te doven. Kom Gerrit, we gaan naar Luitgard.'

Hij ledigde zijn wijnbeker tot op de bodem en klopte de schilder hartelijk op de schouder. 'Morgen,' zei hij, plotseling weer vrolijk, 'begin ik met de voorbereidingen voor het gieten van een aantal veldslangen. Die dingen zijn bestemd om mensen aan flarden te schieten. Ben ik nu een slecht mens,

De kruisgang (Kunsthistorisches Museum, Wenen)

Jeroen? Ik moet drie knechten en een gezin van tien personen onderhouden en dat lukt niet als ik alleen zo nu en dan een dure klok giet.'

Jeroen beet op zijn dunne lippen.

'Je weet hoe ik over die geschutgieterij van jou denk,' zei hij. 'Het zijn afschuwelijke wapens waartegen geen muur of schild bestand is. Het was de satan zelf die de vuurwapens uitvond.'

'Vast wel. En ik heb horen vertellen dat het een monnik was die het buskruit uitvond. En nu gaan we echt naar huis. Bedankt voor de wijn, Jeroen. Groet Aleyt van mij.'

'Belangwekkende kerel, die Jeroen,' zei Geert toen ze weer buiten stonden. 'Maar ik geloof ook dat hij een beetje mal is. Wat vond jij van die duivelstekeningen?'

'Griezelig,' antwoordde Gerrit rillend.

Opdrachten (waaruit gekozen kan worden)

1. Jeroen Bosch en de Bijbel

Lees de fragmenten 3 en 4 en bestudeer illustratie 3, 4, 5 en 6. Neem losse blaadjes en noteer op elk de titel van een van de genoemde werken.

Lees de hieronder genoemde bijbelfragmenten; bedenk steeds waarbij de tekst past.

- Noteer welke stukjes uit het bijbelfragment Jeroen Bosch heeft gebruikt voor ieder werk apart op de blaadjes.
- Bedenk een conclusie over de juistheid van de volgende uitspraak:
Jeroen Bosch heeft precies afgebeeld wat er in de Bijbel staat.

Bijbelfragmenten:

Daniël 7, 1-28; Mattheus 27, 27-30; Mattheus 2, 1-12; Joël 3, vers 12 en 14-15; Mattheus 27, vers 38; Openbaring 9, 1-3 en 5-10; Marcus 15, vers 19; Openbaring 9, 13-18; Marcus 15, vers 27 en 32; Lucas 23, vers 33 en 39-43; Openbaring 20, 1-6; Openbaring 20, 11-15.

2. De wereld waarin Jeroen Bosch leefde

Lees fragment 5 en onderstaande bronnen. Zoek bij de bronnen zinnen uit de leestekst, waarin ongeveer hetzelfde wordt gezegd. Noteer het nummer van de bron en schrijf de zin(nen) erbij.

- Aan het eind van de 14e eeuw schreef de Henegouwse schrijver Froissart in zijn Kronieken:
'Toen het feest over was, werd messire Hugh le Despenser (...) voorgeleid. Door de verzamelde ridders en baronnen werd recht over hem gesproken, zoals je zal horen. Vooreerst werd hij onder trompetgeschal in een kist door alle straten van Hereford gesleept en op de marktplaats van de stad gebracht, waar een grote menigte verzameld was. Daar werd hij hoog op een ladder gebonden zodat iedereen, klein of groot, hem kon zien. Men had op de markt een groot vuur aangemaakt. Toen hij zo gebonden was, sneed men hem eerst de geslachtsdelen af, omdat hij een ketter en een sodomieter was, wat men ook van de koning beweerde... Vervolgens werd hem het hart uit het lijf gerukt en in het vuur geworpen, omdat hij een valsaard en een verrader was... Toen werd hem het hoofd afgehouden en naar de city van Londen gezonden. Daarna werd hij in vier stukken gesneden die aan de grootste steden van Engeland, op Londen na, gestuurd

werden.'

- In 1555 verscheen in Leuven het boek '*Practycke in criminele saecken*'.
Uit dit boek blijkt dat het te schande zetten 'aen de caecke' (schandpaal) een typische middeleeuwse straf was voor kleine misdrijven, zodat de misdadiger bij zo'n vertoning, vol schaamte tot zich zelf komen zou, en andere domme mensen zich daar aan spiegelen zouden, en er voor oppassen niet dezelfde of andere misdaad te doen. Een misdadiger werd gestraft als waarschuwing voor meer kwaad en 'omdat de peine vanden eene zoude mogen wesen de vrees van velen.'

- In 1919 verscheen het boek *Herfsttij der Middeleeuwen*, waarin J. Huizinga schrijft over de 14e en 15e eeuw; hier volgen twee (herschreven) fragmenten:

- 'Het is een boze wereld. Het vuur van haat en geweld brandt hoog. Het onrecht is machtig. De duivel bedekt met zijn zwarte vlerken een duistere wereld. En spoedig wacht de mensheid het einde van alle dingen. Maar de mensheid bekeert zich niet. De kerk strijdt, de predikers en dichters waarschuwen vergeefs.'*
- 'Het volk kan zijn eigen lot en het gebeuren van de tijd niet anders zien dan als een altijd durende opeenvolging van slecht bestuur en uitzuiging, oorlog en roverij, dure levensmiddelen, gebrek en pest. De lengte van oorlogen, de voortdurende onrust in stad en land door allerlei gevaarlijk geboefte, de eeuwige bedreiging van een harde en onbetrouwbare rechtspraak, en daarboven nog de druk van de helle-angst, duivel- en heksenvrees, dat alles hield een gevoel van onveiligheid levend. Dit was zeer geschikt om de achtergrond van het leven zwart te kleuren.'*

3. Armoede en bedelaars in de middeleeuwen

Lees Fragmenten 1 en 2. Je komt er de volgende uitspraken tegen:

- '...bedelaars (...) in alle vormen van ellende: ...'*
'De zwartste armoede in beeld ...'
'...in Den Bosch (...) had hij heel wat bedelaars gezien ...'

- Hoeveel armoede was er in een middeleeuwse stad?
- In hoeverre worden de drie genoemde uitspraken ondersteund door informatie uit de bronnen? Noteer per uitspraak stukjes uit bronnen met het nummer van de bron erbij.

- In 1908 verscheen van C. Lichtenberg het boek *De armenzorg te Leiden tot het einde van de 16e eeuw*; over het Katrijngasthuis schrijft hij: *Maar ook op gewone dagen is het er druk van gaande en komende mensen, vooral tegen de avond als bedelende landlopers, mannen en vrouwen, een bed komen vragen (...). Er zijn kreupelen bij en lammen, blinden en stommen, krankzinnigen en melaatsen, zwangere vrouwen en lijdens aan afzichtelijke ziekten, maar allen zonder onderscheid zijn ze dakloos en haveloos, lijdens door honger en gebrek ...'*

- Armen in Nederland ($\pm$ 1500)
'Het proletariaat (= arme arbeidersklasse) groeide schrikbarend. In 1526 was in Leuven 21,7% van de bevolking armlastig; in Brussel 21%. Brugge telde in 1544 tussen 20-30% armen, Leiden in 1514 zelfs 63%; in de Hollandse steden lag het gemiddelde tussen 20 en 40%.' (Uit Offermans en Feis, *Geschiedenis van het gewone volk van Nederland*, Nijmegen 1975).

- Van de kerk kregen armen soms maaltijden (= dissen). Over deze armendis zijn cijfers bekend; o.a. van gezinnen in woningen (= haarden) die ondersteund werden.
'Met cijfers over het aantal armen moet men zeer voorzichtig zijn. Vergelijkbaar materiaal vindt men vooral in de haardentellingen, waarbij het aantal door armendis ondersteunde haarden opgegeven is. In Gent ontvingen in 1492 91 gezinnen dissteun; dat is 18% van de bevolking. Uit belasting documenten blijkt dat daarvan slechts 11 gezinnen tot de laagste belastingklasse behoorden. Van het totaal aantal gezinnen uit deze laagste klasse, kregen slechts 37% steun van de armendis.'
(Uit: *Geschiedenis van de kleine man*, Brussel 1979).

- 'Misschien nog talrijker waren de 'clinceneeren' of valse gebrekkigen en kreupelen met hun ledematen in bebloede of roodgekleurde doeken, of zij die zich trekkenend op krukken voortbewogen, of zij die zich voortsleepten door middel van houten stompjes die ze handig aan hun verpakte ledematen hadden bevestigd. Men kon ze in de kerkportalen aantreffen met gebroken onderbeen. De een heeft geen voet, de ander geen onderbeen en de derde geen hand of arm. En alles is gelogen wat zij roepen, want de een is zijn onderbeen of voet in de gevangenis afgevijsd of afgerot in verband met een kwade zaak. Zo is de ander zijn hand afgehakt in de strijd, of taveerne in verband met een vrouw'*

(Uit: L. Maes, Vijf eeuwen stedelijk strafrecht, Antwerpen 1947)

4. Goed en kwaad in de kunst

Lees Fragmenten 3, 4 en 5; bestudeer de illustraties en onderstaande bronnen. De Kerk gaf aan kunstenaars opdracht om bepaalde onderwerpen te schilderen. Deze schilderijen werden dan in de kerk opgehangen.

- Welke onderwerpen kun je noemen? (minstens drie)
- Zet bij elk onderwerp met welk doel zo'n schilderij werd opgehangen. Noteer bij elk antwoord, alle stukjes uit fragmenten of bronnen waar dat antwoord uit blijkt.

1. In de 13e eeuw schreef Guillaume Durand: *'Soms wordt het paradijs in de kerken geschilderd opdat de toeschouwers zich aangemoedigd zullen voelen de hemelse beloningen na te streven; en soms de hel zodat de angst voor de straf hen zal afschrikken.'*

2. In de 14e eeuw schreef Thomas a Kempis in zijn boek *Navolging van Christus*: *'Het is goed dat als de liefde tot God u niet van de zonde weerhoudt, de vrees voor de hel u althans daarvan zal weerhouden.'*

3. Bij een 15e eeuwse Duitse houtsnede staat het volgende gebed: *'O Lieve Here Jezus Christus, zorg er voor dat, zoals Gij Uw Kruis hebt gedragen, lieve Heer, ook ik geduldig mag dragen alle tegenspoed en verdriet die mij overkomen, dat ik zo alle slechtheid en verleiding van het lichaam mag weerstaan en ook de strijd met de boze geest mag volhouden.'*

4. De toestand in de hel werd door een 12e eeuwse monnik als volgt beschreven: *'In het midden van de hel is de duivel met witgloeiende kettingen geketend aan een immense gloeiende oven. Hij heeft de handen vrij om links en rechts verdoemden vast te grijpen; zijn tanden vermorzelen ze als trossen en zijn vurige adem zuigt ze mee in zijn brandende keel; kleinere duivels plonzen de lijven van de verdoemden met ijzeren haken beurtelings in het vuur en in ijskoud water, of hangen ze bij de tong op, of ze zagen ze doormidden, of hameren ze op een aambeeld plat, of laten ze koken, of zeven ze. In het vuur is zwavel vermengd zodat een walgelijke stank de hevigste pijnen vergezelt; dat vuur geeft geen licht, zodat dikke duisternis om al de verschillende manieren van lijden hangt.'*

5. Oorlog en wapens: toen en nu

Lees Fragmenten 5 en 6. Over 'veldslangen' (= kanonnen) zegt Geert: *'Die dingen zijn bestemd om mensen aan flarden te schieten.'*

Jeroen Bosch zegt daarop: *'Het was de satan (= duivel) zelf die de vuurwapens uitvond.'*

Op 21 november 1981 demonstreerden 400.000 mensen in Amsterdam tegen plaatsing van nieuwe kernwapens in Europa. Op 24 oktober demonstreerden 250.000 mensen in Londen en op 25 oktober 120.000 in Parijs.

Op 31 oktober schreef S. Montag in NRC-Handelsblad: *'Soms denk ik, dat het hier op aarde steeds meer naar de middeleeuwen gaat ruiken.'* Over de demonstranten: *'De beste betogers leken me degenen die zich als geraamte hadden verkleed, omdat zij hun bedoelingen het duidelijkst toonden. (...) Nieuwe Middeleeuwen, oud onheil, optochten van mensen, vermoed als angstige gedachten. De tijd van het bidden en bezweren is weer begonnen.'* Lees onderstaande bronnen en de bronnen van opdracht 2. Zoek argumenten voor en tegen de volgende uitspraak: *De periode 1945-1984 lijkt veel op de 14e en 15e eeuw.* Bedenk een conclusie over de juistheid van de uitspraak.

1. *'Vanaf de 14e eeuw gingen de mensen in Europa buskruit gebruiken (...). In het begin werd buskruit uitsluitend voor kanonnen gebruikt, maar het duurde niet lang of enige kleine handgeweren werden ontwikkeld (...). Het schieten met een vuurwapen verliep eerst erg langzaam (...). Met de eerste vuurwapens kon niet ver worden geschoten.'* (uit: Van knots tot kernbom.)

2. In het heldendicht *Garin le Loherain* wordt een middeleeuwse krijgstoest beschreven: *'Men begeeft zich op weg en dringt de streek van Kamerijk binnen. De verkenners en de brandstichters voorop; op hen volgen de plundersaars, die de buit moeten verzamelen (...). De boeren, nauwelijks op hun akker, keren terug, luide kreten slakend; de herders brengen hun dieren samen en jagen ze naar het bos in de hoop ze daar in veiligheid te brengen. De brandstichters steken de dorpen in brand, welke de bevoorraders doorzoeken en plunderen. De radeloze inwoners worden verbrand of meegevoerd, de handen samengebonden, om bij de buit te worden gevoegd. De alarmklok klept aan alle kanten, de paniek slaat over van 't ene dorp naar 't andere en wordt algemeen. Men ziet helmen blinken, vaandels*

wapperen, en ruiters door de vlakke draven.' (Uit: Malet, Isaac, *Le Moyen-Age*, Parijs 1929; vertaald fragment in: Jeuninckx, *De oorlog*, Antwerpen 1972.)

3. In de loop der middeleeuwen veranderde geleidelijk de techniek der oorlogvoering, maar de oorlog werd daardoor niet minder gruwelijk, integendeel. Erasmus (1467-1536) noemde de soldaten van zijn tijd *'een barbaarse troep van het ergste zedenbederf'*. *'Van oorlog komt oorlog'* schreef hij, *'en de oorlog veroorzaakt de ondergang van alles wat goed is'*. (...) Met oorlogsvoering valt niets te verdienen, zei Erasmus en hij jammerde: *'Waarom moet elke vorst deze les telkens weer opnieuw leren? Waarom moet iedere vorst eerst weer opnieuw ervaren hoe verschrikkelijk de oorlog is?'* (Uit: *Reflector*, april 1964).

4. Aan het eind van de Tweede Wereldoorlog werd voor het eerst een atoombom gebruikt. Op 6 augustus 1945 wierpen de Amerikanen een atoombom op de Japanse industriestad Hiroshima. Een tweede bom trof een paar dagen later de Japanse stad Nagasaki. Voordat deze bommen werden gebruikt wist men nauwelijks, wat de uitwerking ervan zou zijn.

'In het miljoenste deel van een seconde ontbrandde een nieuwe zon in schelwit licht. Honderdmaal scheller dan het zonlicht. En die vuurbal straalde een hitte af van miljoenen graden op de stad Hiroshima. In die seconde verbrandden 86.100 mensen en werden 72.000 mensen verminkt. In die ene seconde werden 6820 huizen verpulverd. In die ene seconde stortten 3750 gebouwen in, en de puinhopen begonnen te verbranden. In die ene seconde had de mens een eerste poging gedaan zichzelf met behulp van zijn kennis te vernietigen.'

(Uit: Van Knots tot kernbom, Voorburg 1978; fragment van Karl Bruckner Die ene seconde).

5. Vanuit het vliegtuig waarmee de bom op Hiroshima werd gegooid: *Binnen ongeveer vier uur zal één der steden op dit eiland, waar wapenen tegen ons gefabriceerd worden, door het verschrikkelijkste wapen, dat tot dusver door mensen handen geschapen werd, van de aarde verdwenen zijn. In een miljardste seconde, in een onderdeel van de kortste tijd, die een horloge kan aangeven, zal een wervelstorm uit de hemel neerdalen en duizenden gebouwen en tienduizenden inwoners in stof en as veranderen.'* (Uit: W. Laurence, *De ondergang van Nagasaki*: H. Pleticha, *Zij zagen het gebeuren*, Den Haag 1972.

6. '...er was iets monsterachtigs gebeurd. (...) Maar toen zij eindelijk buiten kwam, sprong zij ontzet terug, want boven het stadscentrum torende een rookkolom naar de hemel. Het was een rookzuil waarbinnen vuren laaiden. (...) Toen zij de afgrijselijke brandende rookzuil zag, zonk Yasuko op de knieën. Vol ontzetting staarde zij naar dit demonen (= duivels) werk. Want alleen demonen konden een dergelijke bovenaardse reuzenfakkels hebben ontstoken om de mensen te straffen. Maar waarom? Wat had zij misdaan?' (Uit: K. Bruckner, *Die ene seconde*, in: *Van knots tot kernbom*, Voorburg 1978).

7. 'Wat betekent het vandaag om het leven te kiezen? In een wereld waarin miljoenen honger lijden en dagelijks velen aan ondervoeding sterven? In een wereld waarin het leven en de mensenrechten worden geschonden door regeringen die (...) steunen op rijkdom en wapens? (...) In een wereld waarin constant oorlog wordt gevoerd en waar dag na dag mensen afgeslacht worden? In een wereld waarin demonische massavernietigingswapens voortdurend worden "verbeterd" (...) (Uit een vergaderstuk van de Wereldraad van

kerken afgedrukt in *Hervormd Nederland* 23 juli 1983).

8. 'Doemdenken. Er zijn mensen die er vanuit lijken te gaan dat een kernoorlog steeds meer nabij komt; onafwendbaar. (...) Sommigen zien zelfs geen toekomst meer voor hun kinderen. (...) Bij velen overheerst daarbij een gevoel van angst; hierdoor kun je je actief tegen het kernwapen gaan verzetten. Andere leggen zich neer bij het bestaan van het probleem van de kernwapens. Zij geloven dat het toch niet kan worden opgelost. (...) De mens heeft het kernwapen uitgevonden en zal het ook moeten blijven beheersen. (...) Kernwapens zijn geen natuurrampen. Zij komen niet als vanzelf over ons. Het is aan ons om te zorgen dat zij nimmer worden gebruikt.' (Uit: *Over Veiligheid en vrede*, Den Haag 1984.)

9. De explosieve kracht van kernwapens wordt uitgedrukt in ton TNT. TNT is 'gewone' springstof. De zwaarste gewone bom in de tweede Wereldoorlog had een kracht van 2 ton TNT. De kracht van de Hirosjimbom was 12 ton TNT. Vandaag hebben de zwaarste Amerikaanse raketten een kernkop van 5 tot 10.000.000 TNT; de zwaarst Russische

25.000.000 ton TNT. (naar: *Sprekend Verleden* Haarlem 1984.)

6. Hemel en hel: toen en nu

Ontwerp zelf een laatste oordeel over de wereld in 1984. Het kan klein worden getekend, of groot met een groep worden gemaakt als collage van allerlei plaatjes die je overal vandaan haalt, of met krijt op het schoolbord, een kant en klaar drieluik. Net als op het laatste oordeel van Jeroen Bosch, staan op drieluiken links de hemel (voorgesteld als het paradijs) en rechts de hel. In het midden zie je slechte dingen van het leven op aarde.

Hoe ziet volgens jou een hemel en een hel eruit in 1984?

Wat zou op het middenpaneel voor moeten komen?

De buitenzijde der zijpanelen van het laatste oordeel van Jeroen Bosch tonen twee beschermheiligen.

Welke hedendaagse bescherm-'heiligen' komen voor het drieluik anno 1984 in aanmerking?

Lees hiervoor nog een opdracht 5, bronnen 4 t/m 9.

Kleio Didactica

Prijzen leerlingen-materiaal

1 ex. f 5,50; 2 t/m 10 ex. f 4,50 per ex.; meer dan 10 ex. f 3,50 per ex. inclusief verzendkosten.

Kleio Didactica no. 1 (land zonder leerplicht) en no. 2 (van Sodom tot Rhynauwen) zijn nog tegen oude prijzen beschikbaar, te weten:

1 t/m 4 ex. f 5,— per ex.; 5 t/m 10 ex. f 3,50 per ex.; 11 t/m 20 f 3,— per ex.; meer dan 20 ex. f 2,50 per ex. Het verschuldigde bedrag dient *tevorens* overgemaakt te worden op postgiro 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag, onder vermelding van nummer, titel en tevens de aanduiding 'leerlingenmateriaal'.

Leverbare titels leerlingenmateriaal:

nr Titel

- 1 'n Land zonder Leerplicht
- 2 Van Sodom tot Rhijnauwen
- 6 Over Leven
- 8 Suriname
- 9 De erosie van een hoeksteen
- 11 Het Algemeen Kiesrecht in prenten

Ter overname aangeboden:
Spiegel Historiae, Jaargangen 2 (1967) t.e.m. 17 (1982).

Inlichtingen: tel. 05126-1833.

Twintig jaar Afrikaanse geschiedschrijving

Wim Bossema

Arnold Temu and Bonaventura Swai, *Historians and Africanist History, a critique*. Zed Press, London 1982, ca. f 27,50 (paperback).

Toen Arnold Temu in 1977 ontslagen werd als professor aan de universiteit van Dar es Salaam vanwege zijn radicale denkbeelden was de tijd rijp voor een grondige bezinning op de nationalistische geschiedschrijving waarmee de Tanzaniaanse historici sinds 1965 furore hadden gemaakt en waarvan Temu een van de voormannen was geweest. Hij kreeg de mogelijkheid daartoe van de Ahmadu Bello universiteit in Nigeria, het andere centrum van de Afrikaanse historiografie.

Bonaventura Swai, een exponent van de jongste generatie radikale historici uit Dar es Salaam voegde zich bij hem. Het produkt van hun samenwerking is onlangs verschenen: *Historians and Africanist History, a Critique*.

De auteur van dit artikel studeerde in 1982 een half jaar aan het History Department van de universiteit van Dar es Salaam, waar Swai het hoofd van is. Nu is hij werkzaam bij de Montlane Stichting, een solidariteitsorganisatie met de ex-Portugese koloniën in Afrika, gevestigd in Amsterdam. De komende Kleio-Didactica zal gewijd zijn aan Mozambique. Het materiaal wordt op het moment door Wim Bossema en enkele andere medewerkers van de Montlane Stichting gemaakt.

Tekeningen uit: *Sura ya Dadama*, een Tanzaniaans geschiedenisboek uit 1978.

Het is een opmerkelijk boek geworden: de geschiedenis van bijna twintig jaar geschiedschrijving in Afrika. Met een kritische evaluatie van zichzelf – 'historiografie is de laatste assepoester van de Afrikaanse geschiedenis', heeft Swai eens geschreven – is de afrikanistische geschiedenis-wetenschap volwassen geworden. Het is geen optimistische balans die de schrijvers opmaken.

De historici van onafhankelijk Afrika hebben doodlopende paden bewandeld, ze hebben schijndiskussies gevoerd met koloniale historici, zijn verstrikt geraakt in een enorm aantal empirische detailstudies waarin elk verband is zoekgeraakt en hebben zich laten verleiden tot het schrijven van propaganda voor nationalistische politici. Ook de benadering van 'de ontwikkeling van de onderontwikkeling' die in de jaren zeventig in de mode kwam is vastgelopen in haar nationalistische uitgangspunten. Het gevolg is een wetenschappelijke crisis.

Temu en Swai leggen een aantal kernthema's onder hun kritische loep en proberen wegen aan te geven waarlangs de afrikanistische historiografie uit de crisis kan raken.

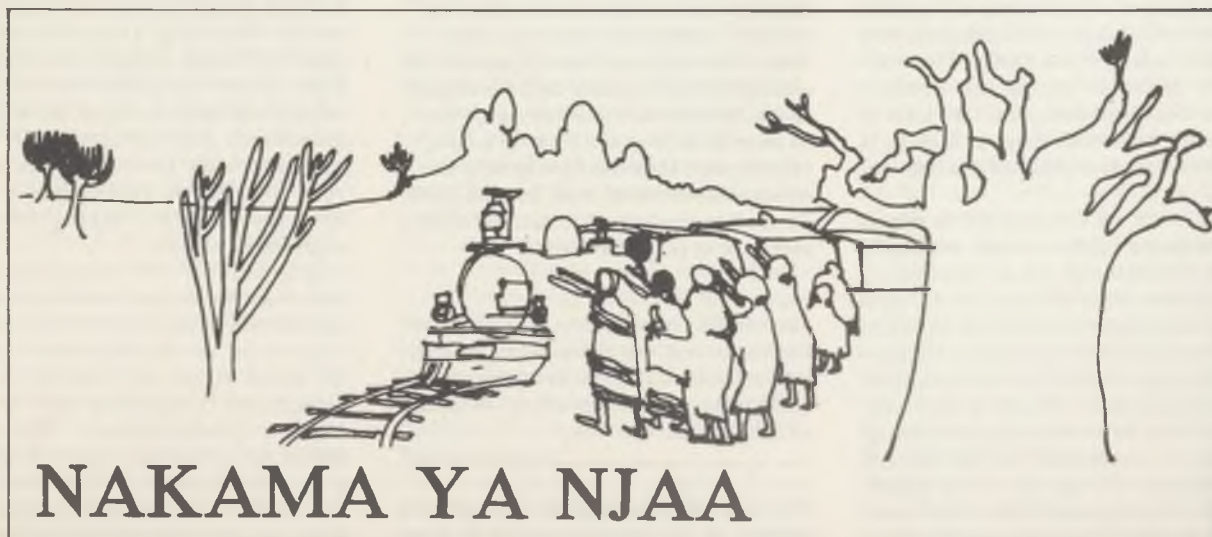
Geschiedschrijving in de jaren zestig

De crisis is er niet altijd geweest. De jaren vlak na de onafhankelijkheid – voor de meeste Afrikaanse landen rond het jaar 1960 – waren die van eensgezindheid. Professor Ranger, een van toonaangeven-

de historici uit die tijd, heeft dat eens aangeduid als de 'Golden Age' van de afrikanistische historiografie. De jonge Afrikaanse universiteiten waren enthousiast; de Afrikaanse geschiedenis had gezegevierd over het Europese kolonialisme. De vertrapte draad kon weer opgepakt worden. Afrikanisering was het sleutelwoord: landen en steden kregen hun oeroude Afrikaanse namen terug; de nationalistische ideologieën verwezen naar (vermeende) voor-koloniale waarden en systemen, Ujamaa in Tanzania, Harambee in Kenia, Négritude in Senegal, Consciencisme in Ghana. De historici waren druk in de weer de nieuwe ontwikkelingen historisch te onderbouwen.

Nationalistische historici vonden elkaar op een aantal centrale dogma's. Daarin reageerden ze sterk op hun koloniale voorgangers. 'Counter-factualization', noemen Temu en Swai dat. Zeiden de koloniale historici dat de geschiedenis van Afrika eigenlijk de geschiedenis van de Europeanen in Afrika was? De nationalistische beschreven de glorie van de grote Afrikaanse beschavingen in de Sahel in de tijd dat Europa in de donkere middeleeuwen leefde. Zo hadden koloniale historici de indrukwekkende stenen bouwwerken in Zimbabwe in verband gebracht met de Egyptenaren, die ver naar het zuiden zouden zijn afgedwaald. De nationalistische toonden de onzin van de 'diffusionistische' theorie aan: Zimbabwe was gebouwd tijdens het handelsrijk van Monomotapa in de 13e eeuw.

Oral history – mondelinge overlevering –

was de methode van historisch onderzoek die Afrika snel veroverde. Vele Europese historici hadden botweg ontkend dat Afrika een geschiedenis had met het eenvoudige argument dat er geen geschreven bronnen waren, de hoeksteen van de geschiedwetenschap. Oral history bood een uitweg. Het baanbrekende werk was *'De la Tradition Orale'* van de Belgische Afrikanist Jan Vansina. Zijn nauwgezette handleiding voor het verzamelen en interpreteren van mondelinge getuigenissen opende de enig mogelijke weg voor de bestudering van de 'Afrikaanse faktor' (als alternatief voor reisverhalen van missionarissen en avonturiers) en daarmee de emancipatie van de Afrikaan als maker van zijn geschiedenis. Vele jonge Europese en Amerikaanse onderzoekers en een groeiend aantal Afrikaanse geschiedenisstudenten trokken naar het platteland van Afrika, op zoek naar oude mensen en hun verhalen.

Het 'Afrikaanse initiatief' is altijd de belangrijkste constante geweest in de geschiedenis van Afrika, menen de nationalistische geschiedschrijvers. Net als in de geschiedenis van elk willekeurig gebied is er continuïteit. Ook tijdens de koloniale bezetting speelden Afrikanen een belangrijke rol. De befaamde Nigeriaanse historicus Professor Ajayi betitelde het kolonialisme zelfs als *'een episode in de geschiedenis van Afrika'*.

Walter Rodney was een van de eersten die zich verzette tegen deze opvattingen. Afrikaans initiatief... maar de slavenhandel dan; de onderdrukking onder het kolonialisme; de armoede? Rodney onderschreef dat Afrikanen grootse dingen tot stand hadden gebracht, maar volgens hem moest de nadruk bij historisch onderzoek liggen op de vraag: hoe komt het dat Afrika zo onderontwikkeld is? De geschiedenis van Europa's bemoeienissen met het zwarte kontinent zijn dan wel degelijk van zeer groot belang: *'How Europe Underdeveloped Africa'* is de titel van Rodneys meest invloedsrijke boek. Het laat niets te raden over: de ontwikkeling van Europa is te danken aan de onderontwikkeling van Afrika.

Rodney kwam uit Guyana, het buurland van Suriname. Zoals zoveel beroemde zwarte intellectuelen uit de Caraïben – C.L.R. James, Franz Fanon, Aimé Césaire... – was hij diep doordrongen van het besef een afstammeling van een Afrikaanse slaaf te zijn; een kind van de transatlantische mensenroof. Alleen al het verschijnsel van de zwarte diaspora bewees voor hem de absurditeit van het idee dat de invloed van Europa op Afrika slechts marginaal was geweest. Zijn werk is een gepassioneerde aanklacht tegen de aktie-

ve onderontwikkeling tijdens het kolonialisme.

Uit de inleiding van
Aspects of Lunda History, compiled at Chief Ikelenges capital,
june 1973, by the historical club of
Mwinilunga Secondary School.

De oorsprong van de Lunda

Het Lunda-volk woonde oorspronkelijk langs de rivier de Nijl, waar het menselijk leven ontstaan was in de tuin van God. Maar de druk op het land werd groter, de bevolking nam toe; land werd schaars en er kwam hongersnood. Daarom begonnen er mensen uit te kijken naar nieuwe gebieden waar zij zich konden vestigen. Zij trokken weg en waren als de Israëlieten in het boek Exodus. Zij werden geleid door één leider die werd geleid door God. Zij reisden alleen in de droge tijd. Zij hadden veel dieren bij zich, te weten geiten en kippen. Als zij bij een brede rivier kwamen, overnachtten zij voor zij hem overstaken. De leiders waren de enigen die mochten baden in de rivier en water mochten halen om te koken. Zij mengden kruiden die ze verzameld hadden met andere gevonden zaken om de geesten te bezweren. Zij zetten een wandelstok midden in de rivier, zodat de geesten het goed zouden vinden als men er door heen trok. Het water week dan naar twee kanten uiteen, zodat het exodus-volk er door kon. Mensen die uitgeput raakten en zij die zich ergens wilden vestigen bleven achter. Ook zwangere vrouwen bleven achter als zij gingen bevallen en de echtgenoot zorgde dan voor hun veiligheid. Het volk ontmoette Arabieren maar die mochten niet meetrokken.

Toen het grootste deel van de tocht afgelegd was, kwamen zij bij de bron van de rivier Lualaba. Hier wilden zij rusten. Voor zij verder gingen bouwde het volk een grote toren op een plaats die Katumbwana heette. Iemand klom naar het puntje van de toren in de hoop een kroon te krijgen van de maan. Maar dat lukte helaas niet en het volk trok verder naar Inkalan na de Zambesi overgetrokken te zijn. Ten slotte vestigden zij zich in de Congo.

Een staaltje 'oral history', bedreven door leerlingen van een Zambiaanse middelbare school, waarin trekken van de nationalistische geschiedopvatting duidelijk zichtbaar zijn.

Het verschil tussen radicale historici zoals Rodney en de nationalisten van de jaren

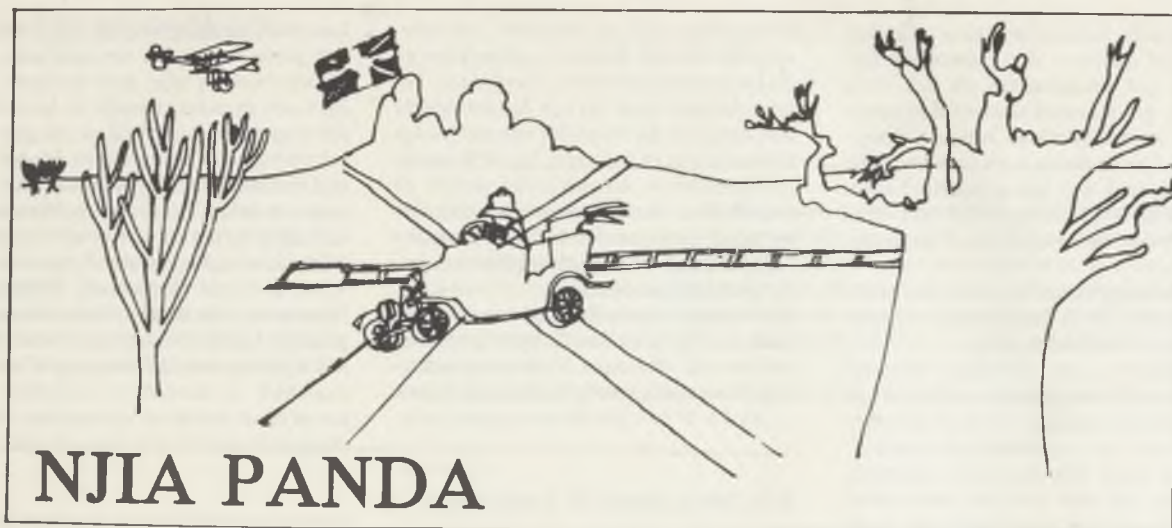
zestig komt misschien wel het duidelijkst naar voren in de manier waarop ze aankijken tegen het Afrikaanse verzet tegen de invasie van de Europeanen en de koloniale bezetting.

Toen de Europese mogendheden aan het eind van de vorige eeuw overgingen tot de onderwerping van de Afrikaanse samenlevingen stuitten zij op vaak zeer hevig militair verzet. Hun superieure vuurwapens gaven de doorslag ten koste van een onbekend groot aantal Afrikaanse levens. Ook na de militaire verovering vlamde het gewapende verzet van de Afrikanen op onverwachte momenten op. Voor de Europeanen uit die tijd ging het om de wrede razernij van de inheemse wilden, met lugubere religieuze aspecten. Maar ook de 'liberale' Afrikanisten van na de tweede wereldoorlog zagen het Afrikaanse verzet als: *'een romantische, reaktionaire strijd tegen de feiten; gepassioneerd protest van samenlevingen die geschokt waren door een nieuw tijdperk van verandering...'*

De nationalistische historici zeiden dat het gewapend verzet een *rationele* manier was om greep te houden op de situatie. In hun opvatting was het onjuist om te zeggen dat kollaboratie verstandig was en verzet achterlijk. Oorlog voeren, onderhandelen, verdragen tekenen waren tactische middelen; welk middel het verstandigst was hing helemaal af van de omstandigheden. En zij trokken de lijn door naar het heden: de Afrikanen in koloniale overheidssdienst, handelaren, Onafhankelijke Afrikaanse kerken, vakbonden, de nationalistische beweging – alles en iedereen kon onder dezelfde noemer gebracht worden: het 'Afrikaanse initiatief', of het nationalisme.

Een voorbeeld. In 1904 brak een serie geweldadige opstanden uit in het kustgebied van Tanzania, toen een Duitse kolonie: de Maji-Maji (Water-Water) opstand. De Hongo-priesters deelden gewijd water uit aan de strijders met de belofte dat dat hen tegen de kogels uit de Duitse geweerlopen zou beschermen. De Duitsers hadden de grootste moeite om de 'rust' te herstellen. Vele mensen kwamen om, in gevechten en in de hongersnood die volgde op de strijd.

In de jaren 1968-1970 namen docenten en studenten van de universiteit van Dar es Salaam vele interviews af met de bejaarde ooggetuigen van de Maji-Maji opstand. Ze stelden vragen als: Hoe was de strijd georganiseerd? Wie deden mee? Wat waren de religieuze aspecten? Wat was de tactiek van de oorlogvoering? Vragen die gaan over de *vorm*, niet de *inhoud*, zoals Temu en Swai heel terecht opmerken. De vraag: waarom kwamen de Tanzaniaan

in opstand werd niet gesteld.

Het 'waarom' was het centrale thema van Walter Rodney. De Maji-Maji opstand begon als protest tegen het verplichte verbouwen van katoen. Rodney tekent in scherpe kleuren de ellende die het kolonialisme in de Afrikaanse hutten bracht. De dwangarbeid. De belastingen. De gedwongen verbouw van handelsgewassen ten koste van de eigen voedselproductie. De aanleg van spoorwegen; niet voor de Afrikanen maar om de handelsgewassen naar de kust te vervoeren, klaar voor verschepping naar de metropool Europa. De trekarbeid naar de sisalplantages. Voor hem is Kinjikitile, de belangrijkste leider van de opstand, niet de drager van het 'Afrikaanse initiatief', maar een anti-koloniale verzetsheld van het volk.

Temu en Swai over nationalisten en radicalen

Temu en Swai gaan nog een stap verder in hun kritiek op de nationalistische interpretatie van de opstand. De nationalisten trokken twee konklusies uit het Maji-Maji onderzoek: tijdens de strijd werden de traditionele (stam-)verbanden doorbroken en nieuwe organisatievormen baanden de weg naar de moderne nationalistische partij; daarnaast verzachtten de Duitsers hun koloniale politiek als gevolg van de enorme kosten van de opstand en konden de Afrikanen overgaan op een andere tactiek: via (missie)onderwijs opklimmen in het ambtenarenapparaat.

Temu schreef in 1970: *'ons nationalisme begon met de eerste dag van het kolonialisme, want toen was het dat het volk van het Tanzaniaanse vasteland in opstand kwam om hun land te verdedigen'*.

Nu noemen Temu en Swai dit soort verbanden 'kunstmatig'. Het gaat om heel

verschillende klassen: *'Kayamba, een belangrijke vertegenwoordiger van de Tanzaniaanse kleinburgerij in de jaren twintig en dertig, en Kinjikitile, de radikaal, waren niet toegewijd aan dezelfde principes. Kayamba was een hervormer die de koloniale staat wilde Afrikaniseren. Kinjikitile was een relutionair op zoek naar de fundamenteën van de Tanzaniaanse sociale stratificatie. Parallelen tussen die twee trekken is zich schuldig maken aan geschiedvervalsing met het oogmerk om de objectieve werkelijkheid van post-koloniale samenlevingen te verdoezelen.'* Deze beschuldiging gaat wel erg ver, hoewel het wat Temu betreft gaat om zelfkritiek. De nationalisten wilden de continuïteit bewijzen om zo te komen tot emancipatie van de rol van de Afrikanen in de geschiedenis. Hun integriteit zou ik niet in twijfel willen trekken.

Ook Rodney krijgt kritiek van Temu en Swai. *'Waarom is het zo moeilijk gebleken om een geschiedenis van het volk te schrijven?'*, vragen zij zich af. Hun antwoord is kort: omdat 'het volk' niet bestaat. Ook in Afrika zijn klasseverschillen. Het is niet voldoende om de ellende van het volk onder het koloniale juk te beschrijven. Het kolonialisme is verantwoordelijk voor de onderontwikkeling volgens Rodney.

Maar wat is kolonialisme?

In de 'ontwikkeling van de onderontwikkelingstheorie' ligt de nadruk op de ongelijke ruil in de wereldhandel. Maar handelswaar moet eerst geproduceerd worden zeggen Temu en Swai; de geschiedenis van de armoede moet beginnen met de studie van de veranderingen in de productieverhoudingen.

Zij ontleen die benadering aan de Franse marxistische antropologen. In het kort komt de theorie hier op neer: de boeren

arbeiders in Afrika worden extra uitgebuit (super-exploitation) omdat een groot deel van het levensonderhoud van de familie komt van de eigen akkertjes – de voor-kapitalistische produktiewijze. Daardoor kunnen de lonen en de prijzen voor handelswassen laag zijn. In de koppeling van kapitalistische en voor-kapitalistische produktiewijzen worden de laatsten in stand gehouden, – anders dan in de Europese geschiedenis, – maar in een gemarginaliseerde vorm: de boeren zijn verjaagd naar de slechtste gronden, beroofd van een deel van de arbeidskracht.

De plaats van Temu en Swai in de afrikanistische geschiedschrijving – historiografie in de jaren '70

De laatste jaren bestuderen Swai en zijn collega's in Dar es Salaam de agrarische ondernemingen van het Britse koloniale bestuur in het Tanganyika van de jaren vijftig: het stimuleren van de 'progressieve boer' door middel van 'resettlement schemes': verkaveling van land in rendabeler eenheden, en de gedwongen verhuizing van de boeren. De studies tonen een wrange spiegel van het heden; de verschillen zijn vaak onthutsend klein. Ook in de kollektivistische Ujamaa-dorpen, de veel bejubelde hoeksteen van het Tanzaniaanse socialisme, staat het idee centraal dat door een herindeling van het land efficiëntere en modernere landbouw mogelijk is. En in de periode 1974-1976 verplaatste de Tanzaniaanse overheid tien miljoen mensen naar vaak nieuw gevormde dorpen onder het motto: Operation Vijijini – Operatie de dorpen in. Ook toen kon geweld vaak niet vermeden worden.

Studenten die de provincie ingingen op zoek naar materiaal over de resettlement schemes uit de jaren vijftig, stuitten op een

argwanende boeren-bevolking die nog maar kort daarvoor een gedwongen verhuizing had meegemaakt. Ik heb vorig jaar een groot aantal doktoraal-skripties gelezen in de bibliotheek van de universiteit van Dar es Salaam en ontkwam niet aan de indruk dat het militante Tanzaniaanse nationalisme eigenlijk het werk afmaakt dat onder de Britten begonnen is.

De verhouding tussen de partij van president Nyerere en de Tanzaniaanse historici is dan ook bijzonder slecht.

In *'Historians and Africanist History'* geeft Swai een erg pijnlijk voorbeeld van de historische analogie: 'de politieke economie van de lagere-school-verlaters'. Waartoe dient het agrarisch onderwijs voor hen die niet tot het middelbaar onderwijs worden toegelaten? Al in de jaren vijftig zette de missie landbouwkursussen op. Het doel: jongeren leren handelsgewassen – koffie, thee, katoen – te verbouwen voor de wereldmarkt. Volgens Swai zijn de leerlingenakkertjes die tegenwoordig gepresenteerd worden als socialistische onderwijsvorm niets anders dan dit. In de jaren vijftig verzetten de boeren zich met hand en tand tegen 'modernisering', wat voor hen neer kwam op harder en langer werken, verwaarlozing van de zelfvoorziening en afhankelijkheid van de grillen van de wereldmarkt. Ze verzetten zich ook tegen het landbouwonderwijs, en doen dat nog. Volgens Swai is dat geen gebrek aan socialistisch bewustzijn, maar protest tegen de (neo-)koloniale methodes om de boeren uit te zuigen.

Wat zijn de konsekwenties van zo'n rigoreuze, bijna cynische visie? Temu en Swai wijzen er zelf op dat de historici in een isolement zijn geraakt. Ze zijn er op uit geweest om het Afrikaanse verleden te verheerlijken in dienst van het nationalisme. Maar het onafhankelijke Afrika geeft vaak een triest beeld: militaire dictaturen, politieke gevangenen en moorden, onderdrukking, honger en een voortdurende armoede. Dit besef dwong Afrikanistische historici om hun uitgangspunten te herzien.

Maar er is meer. De historici van nu zijn niet alleen vervreemd van de nationalistische leiders, maar ook van de gewone Afrikanen. In de jaren zestig gaven zij lezingen overal in het land. De contacten met onderwijzers waren nauw. Walter Rodney was zo'n militante intellektueel; hij werd op 13 juni 1980 vermoord in zijn geboorteland Guyana.

Zijn opvolger Jacques Depelchin, die de Franse marxistische antropologie introduceerde in Dar es Salaam, zegt daarover: *'Walter Rodney was nooit alleen maar een wetenschapper. Er is een boekje, –*

Groundings with my Brothers – de neerslag van Walter Rodney's gesprekken en discussies met arbeiders, werklozen, havenarbeiders, toen hij een bezoek bracht aan Jamaica. De kwaliteit van dat boekje is precies wat er ontbreekt bij 99% van de Afrikanistische historici: het vertelt de geschiedenis in de taal van hen over wie het gaat, de boeren en arbeiders, zonder vulgarisering, zonder simplificatie, zonder geschiedvervalsing.'

Het verschil tussen Rodney's werk en het boek van Temu en Swai is opvallend. *Historians and Africanist History* is geschreven in een academische boekentaal, bij elk

hoofdstuk tien pagina's noten, een stijl die een grote voorkennis veronderstelt; zelfs de voorbeelden zijn zeer kompakt. Het lijkt een paradox: terwijl de historici de ideologische bepaaldheid van de geschiedschrijving beter doorgronden dan ooit; terwijl Temu en Swai oproepen tot een militante houding en een 'partisanen-geschiedschrijving in dienst van de slachtoffers van het kapitalisme', zijn ze verder verwijderd van de gewone Afrikanen – 'boeren en arbeiders' –, dan twintig jaar geleden. Dat is óók een teken van de crisis in de Afrikanistische historiografie.

KOLONIALISME IN TANZANIA

Carl Peters was de grondlegger van de Duitse kolonie 'Oost Afrika', wat tegenwoordig Tanzania heet. Zijn blik op de Afrikanen en zijn motivatie voor de Duitse 'civiliserende missie' in Afrika komen scherp naar voren in de volgende uitspraak:

"De neger is door God voor de dwangarbeid geschapen en daarom is de invoering van de dwangarbeid van staatswege geoorloofd, voor eenieder van het lagere ras, dat zelf bewezen heeft door de vele duizenden jaren oude slavernij, eigenlijk voor zo'n dwang gepredestineerd te zijn. En daar waar ze aan zichzelf worden overgelaten bewijzen ze toch wel dat ze überhaupt tot niets goeds in staat zijn..."

De Afrikanen die de Duitsers tegenkwamen bij de 'bouw van het koloniale rijk' reageerden vaak zoals Mzee Ngombala Mwiru, die in 1967 geïnterviewd werd. Hij herinnerd zich:

"Toen die Europeaan bij ons kwam zei hij: 'waarom reageerden jullie niet op onze oproep via de drum om belasting te betalen?' En we zeiden: 'We staan niet in het krijt bij jullie. We hebben geen schuld bij jullie. Als jij, als vreemdeling, in dit land wilt komen wonen dan moet je ons dat vragen. We zullen je dan vragen om een offer, om de goden gunstig te stemmen. Je zult iets aanbieden, en wij zullen voor jou de goden tevreden stellen; we zullen je land geven en je zult een hut krijgen om in te wonen. Maar het is niet aan ons, als gastheren, om jou geschenken aan te bieden. Dat is echt onmogelijk."

Het koloniale bestuur ging over tot grovere methoden om de belasting los te peuteren bij de bevolking: straffen, martelingen, verkrachtingen. Duitsland bezette Tanzania tot 1918, het einde van de Eerste Wereldoorlog, daarna nam Engeland het bestuur over. Voor de gewone Tanzaniaan maakte het niet zoveel uit, zoals blijkt uit interviews die Tanzaniaanse studenten maakten in 1974.

Een oude man:

"De mensen betaalden vier shilling belasting. Veel mensen hadden geen geld om mee te betalen. Ntimirigwa (een belastingambtenaar) martelde deze mensen. Een man kreeg een touw om zijn middel gebonden; hij werd geslagen, hij werd in de modder gerold terwijl zijn vrouw en kinderen toekeken. Dit bracht heel veel mensen ertoe om in loondienst op de sisalplantages te gaan werken."

Ideetje misschien . . . ?

Het is de bedoeling dat dit feuilleton een markt wordt voor allerlei ideeën die door geschiedenisleraren zijn ontwikkeld. Publicatie ervan houdt in dat ook anderen ze in hun lessen kunnen gebruiken.

De inzenders pretenderen niet hiermee het laatste woord gezegd te hebben, want dat gebeurt in de praktijk; een praktijk die voor iedereen verschillend is. Zodoende kan de omvang van de ideeën variëren van korte tips tot zeer uitgewerkte lessuggesties.

U kunt begrijpen dat de Didaktiekcommissie niet de enige leverancier kan en wil zijn van ideetjes voor dit feuilleton. Zij nodigt daarom elke docent uit een bijdrage te leveren. Het is niet nodig dat uw suggestie vakwetenschappelijk en/of vakdidactisch van topniveau is, bruikbaarheid is het enige criterium dat geldt.

Wilt u de ideetjes misschien . . . ? zenden aan Harriët Mulkens, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.).

De Didaktiekcommissie

WETTEN EN VOORSCHRIFTEN

Grondwet
Wet
Algemene maatregel van bestuur
Verordeningen

In de grondwet van een land staan de voornaamste regels voor de inrichting van de staat, de bevoegdheden van de verschillende organen en de belangrijkste rechten en plichten van de burgers. De grondwet kan alleen maar op een speciale manier worden veranderd.

Wie schilderijen, architectuur, beeldhouwwerk en vormgeving van gebruiksvoorwerpen ook belangrijk vindt voor het geschiedenisonderwijs, als bron of als illustratie, kan goed terecht in het Lichtbeeldeninstituut. Daar zijn op dia alle min of meer bekende schilderijen, bouwwerken, beelden en prenten onder één dak te vinden. Een schilderij van David of Picasso, een gebouw van Gaudi of Berlage, het staat allemaal op goed dertig vierkante meter bij elkaar. De dia's zijn te huur voor f 0,36 per stuk per week of f 7,50 per dertig stuks per week.

Het Lichtbeeldeninstituut, Stadhouderskade 60, Amsterdam, is geopend op dinsdag, woensdag en donderdag van 10-15 uur.

A. Schulp

Een spelletje kwartet

Bij de Staatsuitgeverij en de filialen van De Slegte is voor f 2,95 het Politiek Dier Kwartet te koop. Op de kaarten worden facetten van onze staatsinrichting belicht; op elke kaart staat in enkele regels een instelling toegeelicht.

GANG VAN DE WETGEVING

De Ministerraad
De Raad van State
Het Parlement
Afkondiging

Als een wetsvoorstel door het Parlement is aangenomen, staat de tekst vast. Het is dan nog geen wet. Eerst moet het nog ter ondertekening naar de Koningin en de betrokken ministers. Na afkondiging in het staatsblad, kan de wet in werking treden.

Verdeel de klas in groepjes van vier; elke groep krijgt een spel. De groepen gaan kwartetten, maar in rondes die ieder eigen spelregels hebben.

Ronde 1

: gewoon kwartetten – de leerlingen krijgen zo de kaarten eens te zien.

Ronde 2

: weer gewoon kwartetten, maar degene die de kaart moet afstaan leest eerst de informatie die er op staat voor.

Ronde 3

: kwartetten, maar de kaart wordt pas afgestaan als de vrager de goede informatie erbij kan geven (kennisverwerking). Als de vrager het niet of niet volledig weet krijgt hij de kaart niet.

Een goede tegenspeler laat niet merken wat er aan de hand is, of hij de kaart gewoon niet kan leveren, want hij heeft hem niet, of dat de informatie die de vrager geeft over de gevraagde kaart onjuist is.

Deze opzet neemt ca. een heel lesuur in beslag. De klas kan ook zelf een kwartetspel ontwerpen over een behandeld onderwerp. Grotere gehelen moeten dan steeds in vier elementen verdeeld worden. Leerlingen zijn zo creatief bezig.

Doky Verhagen

Met 3/4 mavo naar het gemeente-archief

Tijdens een rondleiding vorig jaar met een aantal VGN-leden in het Amsterdams Gemeentearchief – Amsteldijk 67 – kreeg ik een idee hoe ik mijn examenklassen (3- en 4-jarige mavo) met het daar aanwezige bronnenmateriaal kennis kon laten maken.

In het kader van ons speciale onderwerp 'Wat is geschiedenis?' (waar van alles in past wat ook volop gesprekstof vormt voor het mondelinge schoolonderzoek) had ik in de les verschillende soorten historische bronnen behandeld. Een bezoek met leerlingen moest naar mijn mening een praktisch karakter hebben om de motivatie te verhogen en individuele resultaten controleerbaar te maken.

Ons bezoek begon – ik was met twintig leerlingen – met een praatje van een archivaris die ons de studie- en cataloguszaal met enkele spectaculaire archiefstukken (o.a. ingebonden kranten, trouwakte van Rembrandt op microfiche en tolprivilege van Floris V) toonde.

Omdat volgens mij het fotomateriaal (gerangschikt naar straat) van de historisch-topografische atlas voor verder onderzoek eenvoudiger en toegankelijker was, hebben we daar de meeste tijd (± 50 minuten) besteed aan de hand van een opdracht.

Wat waren mijn doelstellingen?

1. Leerlingen signaleren historische ontwikkelingen die zich in hun eigen woon-omgeving afspelen of afgespeeld hebben.

2. Leerlingen formuleren hypothesen over oorzaken van deze ontwikkelingen.

3. Leerlingen passen kennis van verschillende soorten historische bronnen toe.

Tijdens het bezoek raakten de leerlingen erg geboeid door de foto's. De 40 cent per kopie werden graag betaald. Toen ze een week later hun opdracht inleverden bleek dat de meesten er veel werk van hadden gemaakt. De betrokkenheid bij het onderwerp bleek groot en veel nieuwsgierigheid was gewekt. Het terrein van onderzoek was voor ieder te overzien. Omdat in verschillende straten dezelfde veranderingen waren gesignaleerd was er genoeg stof voor een klasgesprek. Ondanks het feit dat een aantal het jammer vond dat verder onderzoek binnen ons kader niet mogelijk was, waren de meesten er tevreden over, dat ze een belangrijk deel van het onderzoek hadden verricht.

Ik heb tijdens deze lessen ervaren hoe leerlingen zich betrokken kunnen voelen bij historisch bronnenonderzoek en hoe bespreekbaar dit kan zijn.

Ik hoop dat collega's op een idee zijn gebracht.

U zou in uw eigen woonplaats bij het archief kunnen informeren of dit mogelijk is.

Voor inlichtingen over het Amsterdams Gemeentearchief: tel. 020-763131

Tom van der Geugten

Opdracht in het archief

Zoek een oude foto van de straat waarin je woont en laat er een fotokopie van maken. Noteer de aangegeven datum.

Opdracht thuis

Maak vanaf dezelfde plaats als op je foto een schets (of foto) van de situatie zoals die nu is. Plak beide naast elkaar op een dubbel folioblad, noteer bij beide de datum en bespreek de volgende punten:

1. Veranderingen:

Noem kort een aantal verschillen tussen de situatie toen en nu.

a. (bijv. Er staan meer auto's).

b.

c.

d.

2. Oorzaken:

Noem (of verzin) voor elk van deze veranderingen een oorzaak.

a. (bijv. Meer straatbewoners kochten een auto omdat de lonen erg stegen tussen 1960 en 1980).

b.

c.

3. Bronnen

Noem per oorzaak de bronnen die jij zou raadplegen om de juistheid ervan aan te tonen.

a. (bijv. overzicht van loonontwikkeling na 1945; in boek van Centraal Bureau voor de Statistiek)

b.

c.

d.

Een wandeling door een middeleeuwse stad

Dit ideeetje is ontworpen voor en uitgevoerd in een heterogene brugklas die met de Middeleeuwen bezig was. De tekst maakt onderdeel uit van een lespakketje over de 'Stad vroeger en nu'.

De leerlingen werken in kleine groepjes. Ze hebben de stencils voor dit onderwerp en krijgen daarbij voor de opdracht:

1. een vliever

2. een aantal dia's. In ons geval uit de series:

Astado 708: leven in de Middeleeuwen

Polyvisie K 3065: Kruistochten in de Nederlanden

Polyvisie K 3068: Middeleeuws stadsleven

Colin Encyclopedie Visuelle 34 N6/10 La vie économique au XIVe et XVe siècle.

Colin E. V. 34 E1/10 Villes au Moyen

Age.

(door de docent is hieruit een selectie gemaakt om er zeker van te zijn dat de opdracht uit te voeren is en de dia's bij het verhaal passen).

Bij dit alles krijgen zij de volgende opdracht:

Lees het verhaal en bekijk de dia's. Ga nu eens dia's zoeken die goed passen bij de dingen die in het verhaal genoemd worden. Je doet gewoon of je het verhaal illustreert, alsof je een verhaal met plaatjes erbij gaat maken. De nummers van de dia's kan je in de kantlijn van het verhaal zetten. Weet wel waarom je een dia kiest!

De bedoeling van deze opdracht is de leerlingen goed te laten lezen en goed te laten kijken en de informatie uit beide bronnen te laten koppelen.

Doky Verhagen

We zullen **Jacob Dirkszoon** maar eens volgen, die op weg is naar de stad om inkopen te doen. Voordat hij de hoge stadspoort nadert, ziet hij rechts van hem het pesthuis liggen, waar de zieken worden verpleegd, ver van de nog gezonde stadsbewoners. Nadat hij het galgenveld is voorbij gegaan, komt hij bij het natuurlijke haventje. Hier worden de aangevoerde goederen op klaarstaande karren geladen of opgeslagen in de pakhuizen aan de waterkant. Tussen de pakhuizen liggen de kleine huisjes van de havenarbeiders.

In het lawaai van de ratelende karren loopt Jacob Dirkszoon door de stadspoort. Aan de poortwachter moet hij vertellen wat hij komt doen, hoe hij heet en waar hij vandaan komt. Eenmaal binnen de wallen hoeft onze reiziger maar de hoofdstraat te volgen om in de stadskern te komen. Maar hij wijkt af en verlaat de hoofdweg op zoek naar de lijnbaan, waar touw gemaakt wordt. Dan loopt hij als het ware weer op het platteland; tussen mesthopen, varkens, kippen, boerderijen en moestuinen. Zo nu en dan kruist hij kleine straatjes waar losse arbeiders, kleine handwerklieden en hande laartjes in tweede hands goederen wonen. Aan de kleine watertjes en riviertjes liggen watermolens, de leerlooierij en bierbrouwerij. Na een bezoek aan de touwslagerij keert Jacob Dirkszoon terug naar de hoofdstraat.

Hier ratelen de karren van en naar de markten. In deze kleine stad is de straat niet breder dan 2,75-3,75 meter. Dat betekent dat twee karren elkaar niet kunnen passeren en uit moeten wijken op pleintjes of straatverbredingen. Zijstraten kunnen niet ingereden worden, daar zij ze te smal voor. De middeleeuwse stad is echt een stad voor voetgangers. Jacob Dirkszoon vindt zijn weg wel. Zelfs de bouwers van de kerk hebben aan hem gedacht, want er is een speciale doorgang voor voetgangers. De kerk is in deze tijden niet alleen een ruimte waar kerkdiensten gehouden worden, maar ook een ontmoetingsplaats, een overdekte markt en een droogplaats voor visnetten. Jacob Dirkszoon is op weg naar de vismarkt. Nu kun je in een middeleeuwse stad niet van één markt spreken, het wemelt er van markten en marktstraten. Zo is er de groente-, de eier-, de rundvee-, de varkens-, de turf-, de hout- en de korenmarkt. Wij gaan mee naar de vismarkt. Dit is een open ruimte waar de vis te kust en te keur ligt. Het afval van deze

VGN-nieuws

Van het Bestuur – Het CSE; hoe nu verder?

Eens per jaar, in de maand mei, heerst er examenkoorts in de wereld van het geschiedenisonderwijs. Vol spanning leven docenten en leerlingen naar de examendatum toe. Voor de leerling is het met 2 tot 2,5 uur zwoegen afgelopen; voor de docent niet! Integendeel; de correctie laat de koorts in alle hevigheid toenemen. Bij de voorbereiding weet je het hoofd nog wel koel te houden, omdat het nog te overzien lijkt, waar je mee bezig bent. Maar bij de correctie heeft menig collega minstens een glaasje water nodig om kalm te blijven.

Gebruikte afkortingen:

ACD – Advies Commissie Docenten

CEVO – Centrale Examencommissie Vaststelling Opgaven

Cie HEG – Commissie Herziening Examenprogramma's Geschiedenis

cv – correctievoorschrift

Het verslag van het gesprek met de inspectie werd gemaakt door Will Bouwman.

Ook dit jaar was voor velen de correctie van het CSE een anti-climax na maanden hard werken. Zes dagen na 3 mei kwamen meer dan duizend collega's naar de 51 VGN-normbesprekingen. Voor velen was het weer een steun als gezamenlijk werd besloten bepaalde, niet in het c.v. genoemde antwoorden ook punten te geven. Het valt niet mee om telkens in je eentje vast te stellen of een antwoord ook min of meer juist is. Met collega's samen gaat dat beter, en je hoort nog eens wat.

De VGN-normbesprekingen worden steeds beter bezocht, met als toppers Utrecht en Den Haag (resp. mavo: 31, 27; havo: 50, 45 en vwo: 60 en 56 personen). Over het hele land was bij de mavobespreking 45% lid, bij havo 76% en bij vwo 69%. Vele voorzitters hadden de moeite genomen hun aantekeningen van de voorbespreking op de avond te voren voor de aanwezigen te kopiëren. In het algemeen werd dat als zeer nuttig en plezierig ervaren.

Naast de correctie werd ook het nodige gezegd over de zwakke plekken in het examen. In de vorige Kleio zijn drie collega's daarover al aan het woord geweest. Bij de normbesprekingen klonk nogal eens een gevoel van machteloosheid: 'Het helpt toch niets...'

Met dit artikel wil ik duidelijk maken dat zo'n opmerking onterecht is, dat we wel degelijk als VGN onze invloed kunnen aanwenden bij het verbeteren van het CSE!

Wat gebeurde met de VGN-kritiek op het CSE 1983?

Op 19 maart vond een gesprek plaats tussen de inspecteurs voor het geschiedenisonderwijs C. Berkhout en M. van der Heijden, en de twee VGN-bestuursleden W. Bouwman en T. van der Geugten.

Het gesprek werd gevoerd naar aanleiding van de bestuursverklaring over het CSE 1983 (bijlage Kleio 7/83), waarin de onvrede bij collega's samengevat was in 15 kritiekpunten. Deze punten werden besproken.

1,2. De essayvraag: VGN:

a. Graag aankondiging als vast examenonderdeel i.v.m. oefening.

b. Wel of niet in beide tijdvakken?

c. Wel of niet bij Vwo en Havo?

INSPEKTIE:

ad. a. Er zijn vele vraagvormen. Sommige komen wel voor, andere niet. Als het materiaal het toestaat dan wel een essayvraag, maar een garantie daarover is niet te geven. Men spreekt liever van 'geleide essayvraag', i.v.m. de puntsgewijze beoordeling.

ad. b. Er wordt gestreefd naar een standaardopbouw van het examen, maar zover is men nog niet. De suggestie om consequent te zijn bij alle tijdvakken wordt meegenomen.

ad. c. De examencommissie discussieert hier zelf nog volop over. Indien voorradig krijgt Havo een eenvoudiger vorm. Er wordt naar gestreefd Vwo altijd zoiets te laten doen. De vraag is of een geleide essayvraag niet gewoon uit een serie vragen bestaat en dan zit je bij het probleem van de stapelvraag.

3. Aangeven van puntenwaardering en benodigde tijd

INSPEKTIE: Het is niet toegestaan puntenwaardering bij vragen aan te geven. Het CEVO-bestuur heeft daar bezwaar tegen. Argument: leerlingen zouden hier zenuwachtig van kunnen worden. Een oplossing wordt gezocht in een opmerking vooraf, dat een bepaald onderdeel waarschijnlijk meer tijd zal vergen. Als het CEVO-bestuur hier positief over oordeelt, wordt er naar gestreefd in 1985 zo'n aanduiding te gebruiken!

4. Stapelvragen

INSPEKTIE: Men is het eens met de bezwaren hiertegen. Men tracht stapel-

vragen te vermijden. De vraag is of een stapsgewijze vraagstelling hetzelfde is als een stapelvraag. I.v.m. de correctie worden bepaalde vragen verdeeld in meer onderdelen. Eigenlijk is het dan toch één vraag. Geeft een leerling bij a. een fout antwoord, en gaat deze daar bij b. op door, dan is het geheel gewoon fout.

5. Eénpuntsvragen

INSPEKTIE: Deze zijn niet te vermijden; de 90-puntsschaal is verplicht. Er wordt naar gestreefd in deze categorie alleen eenvoudige gesloten vragen te stellen.

6. Zorgvuldiger formulering der vragen VGN:

Is een betere controle hierop niet mogelijk?

Inspektie:

Inderdaad is de formulering wel eens niet sluitend. De procedure is zo, dat men binnen de ACD elkaar controleert. De CEVO keurt al of niet goed, maar wil ook nog wel eens wat wijzigen. Pretesting zou een goede zaak zijn, maar is helaas door het wisselen van onderwerpen onmogelijk. Ook i.v.m. de geheimhouding ligt dit moeilijk.

7. Lengte van het werkmateriaal in verhouding met de opdrachten

VGN:

Deze verhouding moet zinvol zijn.

INSPEKTIE:

Hier streven we naar. Vandaar soms vragen zonder materiaal.

VGN:

Met veel werkmateriaal is veel meer te doen.

INSPEKTIE:

Misschien wel maar de eisen zijn het probleem. Het examen mag geen leraargebonden vragen bevatten; het moet sluitend zijn.

8. Feiten zonder meer

INSPEKTIE:

We zijn het er mee eens dat dit zo beperkt mogelijk moet voorkomen.

9. Algemeen bekend geachte begrippen VGN:

a. Wees hier voorzichtig mee, leerlingen met een bepaald pakket worden bevoordeeld

b. Woorden zoals 'gebeurtenis' kunnen verschillend worden geïnterpreteerd.

INSPEKTIE:

ad. a. Dat horen we meer. Het streven is de

meeste begrippen te verklaren, tenzij de commissie (waaronder in hoofdzaak gewone docenten) algemeen bekend geacht.

ad. b. Dit spelen we door naar ACD's en CEVO.

10. De 'Joodse kwestie'

VGN:

Zorgvuldigheid bij dergelijke onderwerpen is geboden.

INSPEKTIE:

We kennen het probleem. Zelfs de minister heeft zich ermee bemoeid. Maar het probleem is: vraag je het niet, dan vindt men dat je dit soort zaken uit de weg gaat. Vraag je het sec dan wordt gezegd dat je te ongevoelig bent. We wegen alles zo zorgvuldig af.

11. Mavo C/D niveau

VGN:

Mavo-C was zelfs moeilijker dan mavo-D, volgens velen.

INSPEKTIE:

Het probleem is dat er wetenschappelijk niets vaststaat. Normen zijn er niet. De variatie in de mavo populatie is erg klein.

12. Het uitdijen der periodes

VGN:

Dit is ongewenst.

INSPEKTIE:

De Staatscommissie HEG moet hier de oplossing aanreiken.

1. Punten aftrekken

INSPEKTIE:

Dit is zeker niet de bedoeling. Minpunten zijn hier niet bedoeld.

2. Ja/nee vragen

VGN:

Liever niet.

INSPEKTIE:

Dit is een kwestie van toetstechniek. Het wordt doorgegeven.

3. Moeilijkheidsgraad moet in verhouding zijn met puntenwaardering

INSPEKTIE:

Volgens deskundigen is dit onzin. Alleen het feit dat je langer bezig bent met een vraag moet meer punten opleveren. Onderzoek heeft aangetoond dat meer punten voor moeilijker vragen de leerlingen ook benadeelt. Het tijdsaspect is het enige criterium.

Slotopmerking

VGN:

Kunnen we een officieel kanaal krijgen, waarlangs we inhoudelijke kritiek kwijt kunnen?

INSPEKTIE: Ja, via ons.

Conclusie: Er is bereidheid om van fouten te leren; er zijn toch nog moeilijk te vertalen beperkingen; er is alle reden om de

ACD's en de CEVO voortdurend ongevraagd advies te geven.

In Kleio 7/83 riep ik op tot een voortdurende ingezonden-brieven-diskussie in Kleio over het CSE. Totaal ontving ik drie brieven. Ik moest constateren dat de zeer heftige opwinding in mei toch weinigen had gemotiveerd nog eens iets op papier te zetten. Ik kan me dat wel voorstellen. In de zomervakantie vergeet je veel. Daarna zijn er weer twee nieuwe examenonderwerpen waar je je druk over mag maken. Toch is het jammer, want willen we als VGN werkelijk goede kritiek leveren op vorm en inhoud van het CSE, dan zullen we daar het hele jaar door aan moeten werken.

Gezegd moet worden dat op de normbesprekingen veel en ook goede kritiek is geleverd, dit jaar beter dan vorig jaar. Veel gemopper gaat nu vergezeld van duidelijke suggesties. De verslagen, vaak met uitgebreide commentaren van de normbesprekingen liggen nu te wachten op een goede samenvatting. Dit kan onmogelijk door één bestuurslid alleen gedaan worden. VGN-leden moeten hier een rol bij spelen. Het bestuur heeft dringend behoefte aan advies van leden die over de know-how beschikken om het CSE 1984 grondig te analyseren, gericht op suggesties aan de examencommissie.

Daarom een nieuwe oproep: Wilt u tussen september en maart meehelpen aan zo'n analyse, die zal resulteren in een rapport met commentaar en aanbevelingen, geeft u zich dan vóór 1 september schriftelijk of telefonisch op bij ondergetekende.

Per schoolsoort zal dan een werkgroepje zich op efficiënte wijze bezig houden met opgaven, correctievoorschrift, opmerkingen uit het land en statistisch materiaal van het Cito.

Het is niet de bedoeling om een jaar na dato de boel nog eens af te kraken, maar om als VGN duidelijke voorstellen te doen. Niet natrappen, maar voorzetten!

Het CSE en de VGN-kritiek

Veel van de kritiek is terug te voeren tot de procedure van het examenmaken (zie o.a. Kleio 7/83). Tot 1987 heeft een werkgroep de onderwerpen en de stofomschrijving vastgesteld. Hierover is geen discussie meer mogelijk.

Algemeen is de kritiek op deze stofomschrijvingen: fantasieloos, eenzijdig, te lang, inkonsekvent enz. En wie zitten met de gebakken peren? Niet alleen docenten en leerlingen maakte ook de ACD's, die hierbinnen hun opgaven moeten bedenken

en ook de CEVO, die de opgaven vaststelt.

Menig goede opdracht schijnt hierdoor afgekeurd te worden en als een 'Van Mook' o.i.d. toch 'als algemeen bekend' wordt beschouwd, is heel het veld verontwaardigd, en terecht: als die ene zekerheid van de stofomschrijving niet meer zeker is, dan weet niemand meer waar hij/zij aan toe is. Als je bij de VS 1917 - 1949 naar 'het' probleem der Duitse herstelbetalingen mag vragen, wat kunnen we dan niet allemaal verwachten bij de VS tussen 1929 en 1973! Zeker als de buitenlandse politiek kennelijk nogal favoriet is. Volgens velen is dit jaar met het buiten de stofomschrijving vragen, een nieuwe grens overschreden. **WAT MAG NOG REDELIJKEWIJS ALS ONBEKEND WORDEN BESCHOUWD?**

Op 29/3 is de staatscommissie Herziening Examenprogramma's Geschiedenis geïnstalleerd. Zij moet in 1986 de staatssecretaris adviseren over een nieuw examenprogramma. De VGN is ruim vertegenwoordigd in deze, intussen hardwerkende commissie. Hier kunnen we onze invloed w.b. stofkeuze laten gelden.

Op 24 mei j.l. vergaderde de CEVO over de vaststelling der cesuur. Twee zaken speelden daarbij een belangrijke rol:

- De CITO-medewerker heeft computergegevens n.a.v. de versnelde correctie (zie Kleio 10/82).

- De VGN-vertegenwoordiger heeft opmerkingen, verzameld op de normbesprekingen, zoals: fouten (bijv. mavo I, 31: Nederlandse Unie 1942); vage vraagstelling; onduidelijkheid over de omvang van het gewenste antwoord (bijv. havo I, 21a: Atlantic Charter); buiten stofomschrijving (bijv. vwo I, 20: Commissie van Goede Diensten); de lengte van het examen (vwo I: 60 vragen!); de scheve normering (vwo I: essayopdracht slechts 11 punten). Duidelijk mag zijn hoe belangrijk de VGN-invloed kan zijn bij de uiteindelijke cijfers.

Hoe nu verder?

Het lijkt of je nog meer tijd aan het CSE 1985 zult moeten besteden, terwijl je zeker weer de frustratie kunt verwachten over al die niet-gevraagde kennis, inzichten en vaardigheden. Ik denk dat we in augustus toch weer nuchter aan de slag moeten. De stofomschrijving moet het uitgangspunt blijven. Daar mag een redelijke kennis omheen verwacht worden, maar laten we het onszelf niet nog onmogelijker maken door elke commissie, verdrag of oorlogsschip er bij te slepen.

Als blijkt dat we samen vinden dat men weer te ver is gegaan, dan zullen we opnieuw er voor zorgen dat dit bij de vaststelling der cesuur bekend is.

Laten we de normbesprekingen niet alleen voor het vaststellen van mogelijke alternatieven, maar ook voor een grootschalige verzameling van kritiek uit het veld gebruiken, onder het motto: Als het beter kan, dan moet het ook maar beter! Zo snijdt het mes aan twee kanten.

In verband met deze funktieverbreiding stel ik voor om de normbespreking te heropenen in: CSE-bespreking.

Ook wordt overwogen om heel Nederland

meer op één lijn te krijgen bij de correctie, door een landelijke i.p.v. een regionale voorbereiding.

Ik hoop dat dit alles voor veel collega's een extra reden is om nu eens ook te komen. Zij die de stof het beste beheersen hebben we het hardst nodig! Zullen we zeggen: de dinsdag na het weekend volgend op het CSE? Eerder is i.v.m. de voorbereiding echt onmogelijk. Eventueel zullen de zittingen langer duren.

Tot 1987 zitten we vast aan een slechte, onbevredigende procedure. Daarna moet

het beter. De VGN staat altijd achter zijn leden. Laten de leden meehelpen bij de actieve rol van de VGN. Wij zijn de enige organisatie in Nederland die zo direct het belang van het geschiedenisonderwijs dient. Onze vereniging is actiever dan velen wel eens denken. Hopelijk voor velen reden om lid te worden, te zijn en te blijven!

Wat betreft het CSE is er ook best een hoop reden tot optimisme.

Sterkte met het CSE 1985!

namens het VGN-bestuur,

Tom van der Geugten

Vergeten moties

Op de algemene ledenvergadering zijn aan het bestuur twee moties aangeboden. Helaas zijn ze door coördinatiefouten toen niet in stemming gebracht. De moties luiden:

Motie van de Havo/Vwo-sectie, ingediend op de Algemene Ledenvergadering van 25 februari 1984

De VGN,
Kennis genomen hebbende van het voorstellen van de minister drs. W.J. Deetman, om de universitaire lerarenopleidingen op te heffen, draagt het bestuur op: met klem bij de minister tegen dit voorstellen te protesteren en de inhoud van deze motie aan hem over te brengen en de pers te informeren.

Motie van de sectie Tertiair Onderwijs, ingediend op dezelfde Ledenvergadering

De VGN,
kennis genomen hebbende van het voorstellen van de minister van Onderwijs en Wetenschappen, drs. W.J. Deetman, om de universitaire lerarenopleidingen (ULO's) op te heffen,
constaterend de prestaties gedurende de afgelopen jaren van de ULO's op het gebied van de didactiek van het vak geschiedenis, draagt het bestuur op,
– met klem bij de minister aan te dringen op het behoud van de deskundigheid van de ULO's voor het vak geschiedenis en staatsinrichting,
– de minister te informeren over het belang van het behoud van genoemde positieve ontwikkelingen binnen de ULO's wat betreft het vak geschiedenis en staatsinrichting.

Het bestuur heeft gemeend om ondanks

het feit dat de moties niet in stemming zijn geweest een reactie aan de minister te moeten sturen, die u hieronder aantreft. Mochten de leden het niet eens zijn met de

gevolgde procedure dan kunnen zij het bestuur daarover op de volgende ledenvergadering ter verantwoording roepen.

Vianen, 2 april 1984

Aan de heer minister van
Onderwijs en Wetenschappen
PB 20551
2500 EN Den Haag

Excellentie,

Het bestuur van de VGN ziet uw plannen tot opheffing van de Universitaire lerarenopleidingen (ULO's) voor het vak Geschiedenis met zorg tegemoet. Immers, vele medewerkers aan deze ULO's verbonden, verkeren sinds lange tijd in de grootste onzekerheid omtrent hun toekomst. Deze onzekerheid beïnvloedt ongetwijfeld hun werkzaamheden op nadelige wijze, zulks ten detrimente van de opleiding van eerste graads leraren.

Het bestuur maakt er zich ook ten zeerste ongerust over dat het vele en vaak voortreffelijke werk der ULO's met plotselinge afbraak bedreigd wordt. De gelcidelijk grotere aandacht immers die aan de universiteiten aan de historicus leraar besteed wordt, zal zeker weer zwakker wor-

den; de wederzijdse doordringing van discipline en beroep – binnen uw onderwijspolitieke en onderwijskundige overwegingen een punt van groot belang – zal zo op de universiteiten weer een luchtspiegeling dreigen te worden. Zijdelings zullen ook de 3de en 2de graads opleidingen benadeeld worden, doordat zij niet of minder van het werk der ULO's zullen kunnen profiteren.

De zorgen die het bestuur ten aanzien van de ULO's heeft, zijn aanleiding u te verzoeken uw maatregelen met betrekking tot de ULO's te nemen in de context van een doordenking van de structuur van de eerste graads opleiding überhaupt. Het is graag bereid dit verzoek in een gesprek nader toe te lichten.

Met gevoelens van hoogachting,
Namens het bestuur van de VGN,

dr. N.J. Maarsen
voorzitter

Een bericht over project 3250

Bij lezing van de titel zal menigeen gedacht hebben 'Wat is dat voor geheimtaal, wat heeft dit met geschiedenis te

maken?' Daarom weer even wat geschiedenis.

Tot de taak van de Stichting Leerplanont-

wikkeling (SLO) behoort het ook haar aandacht te wijden aan de leerplanontwikkeling voor de nieuwe basisschool. Onder andere op verzoek van de toenmalige Commissie Modernisering Leerplan Geschiedenis en Staatsinrichting (CMLGS) besloot de SLO een projectgroep op te richten die zich ging bezighouden met 'Mens- en Maatschappij-onderwijs' in de basisschool; dit project kreeg het nummer 3250 en ingewijden plegen het sindsdien daarmee aan te duiden.

De projectgroep bestond wel op papier, maar lange tijd niet in werkelijkheid. Pas in 1980 werd de groep gevuld: zij bestond toen uit de historicus Hans Annink, de classicus Frans Tielens en de geograaf Jan Greven. In 1983 werd de plaats van Frans Tielens ingenomen door de historicus Freddie van Vliet. Begin 1981 startten de werkzaamheden. Na een jaar – in februari 1982 – publiceerde de projectgroep de nota 'Waar mogelijk in samenhang', bedoeld als een document waarin de visie werd neergelegd die richting moest geven aan het werk in de volgende jaren. Onze vereniging had er met name waardering voor dat de drie auteurs het nieuwe leergebied zagen als een gedeeltelijke ineen-vlechting van de 'klassieke' vakken geschiedenis en aardrijkskunde gecombineerd met cursorisch opgezet geschiedenis- en aardrijkskunde-onderwijs.¹⁾

Kort geleden verscheen de tweede versie: 'Zo mogelijk in samenhang. Doel, structuur en inhoud van sociale wereldoriëntatie' (februari 1984). Op 4 mei had de Adviescommissie voor de Leerplanontwikkeling in de Geschiedenis en staatsinrichting (ACLOGS) samen met de ACLO's voor Aardrijkskunde en Economie-en-Recht een gesprek met de projectgroep. Dat gesprek had wat de ACLOGS betreft een sterk-kritische ondertoon (maar daarover later meer). Uit dat gesprek releveer ik nog dat de Bestuursraad van de SLO in juni over de nota zal discussiëren en dan eventueel de projectgroep toestemming zal geven om verder te gaan. Als de nota deze mijlpaal gepasseerd is (op het moment dat u dit leest, is dat al gebeurd), zal ik een deels informatief deels kritisch artikel over 3250 schrijven, dat na het Bestuur gepasseerd te zijn in Kleio verschijnt (naar verwachting in oktober).

Nico Maarsen, voorzitter

1. De nota *Waar mogelijk in samenhang* werd uitgebreid besproken door Cees van der Kooij in *Kleio* 8, 1982, p.31-32 (Redaktie).

Nascholing

In samenwerking met diverse universiteiten en hogescholen organiseert het **PAO-Informatica** de onderstaande nascholingscursussen. Deze cursussen zijn bedoeld voor docenten in het voortgezet onderwijs. In principe staan ze open voor docenten in alle vakken. Inschrijving dient voor 1 september 1984 te gebeuren op het adres, dat bij de cursus is aangegeven.

Titel: PROGRAMMEREN.

Inhoud: Doel is het geven van een eerste inleiding in het systematisch ontwerpen van algoritmen en eenvoudige datastructuren en het realiseren van die algoritmen in een hogere programmeertaal. In de cursus wordt meer aandacht besteed aan de systematiek van de probleemanalyse en het ontwerpen van algoritmen dan aan de eigenaardigheden van de gebruikte programmeertaal.

Deze cursus wordt aan diverse instellingen gegeven, te weten:

Vrije Universiteit, Amsterdam:
Subfaculteit Wiskunde en Informatica,
Vrije Universiteit, De Boelelaan 1081,
1081 HV Amsterdam.
Tel. 020-548.24.10.

Duur: 75 uur, verspreid over 21 weken.
Periode: september 1984 tot maart 1985.
Kosten: f 75,—

TH Eindhoven:

Vakgroep Informatica, Onderafdeling der
Wiskunde en Informatica, Postbus 513,
5600 MB Eindhoven.
Tel. 040-47.27.73.

Duur: 75 uur, verspreid over 14 weken.

Aanvang: najaar 1984.

Kosten: f 25,—

TH Delft:

Vakgroep Informatica, t.a.v. mevr. M.
Koetsier, Julianalaan 132, 2628 BL
Delft.

Tel. 015-78.44.75.

Duur: 75 uur, verspreid over 6 maanden.

Aanvang: in september 1984.

Kosten: f 25,—

TH Twente:

O.J.J. Broenink, TW/RC A 319, Postbus
217, 7500 AE Enschede.
Tel. 053-89.44.67.

Inlichtingen ook bij: H.G. Berendsen, tel.
053-89.44.50.

Duur: 75 uur, verspreid over 20 weken.

Periode: september 1984 tot januari
1985.

Kosten: f 30,—

KU Nijmegen:

Secretariaat Afdeling Informatica I, Fa-
culteit der Wiskunde en Natuurwetens-
chappen, Toernooiveld, 6525 ED Nijme-
gen.

Tel. 080-55.88.33.

Duur: 75 uur, verspreid over 10 weken.

Periode: november 1984 tot maart 1985.

Kosten: f 80,—

*Centrum voor Wiskunde en Informatica,
te Amsterdam:*

L. Geurts, p/a CWI, Kruislaan 413, 1098
SJ Amsterdam.

Tel. 020-592.93.33.

Duur: 75 uur, verspreid over 4 maanden.

Periode: september tot december 1984.

Kosten: f 30,—

Titel: INFORMATIETECHNOLOGIE EN SAMENLEVING

Inhoud: Doel is de deelnemers inzicht te
verschaffen in de plaats die informatie-
technologie in onze maatschappij inneemt
en in de gevolgen die de technologie voor
de maatschappij heeft. Dit inzicht dient de
deelnemers in staat te stellen een verant-
woorde houding ten opzichte van informa-
tietechnologie te ontwikkelen.

J.F. Entrop, TW/RC A 324, TH Twente,
Postbus 217, 7599 AE Enschede.
Tel. 053-89.44.48.

Duur: 37,5 uur, verspreid over 10 weken.

Periode: februari tot mei 1985.

Kosten: f 30,—

Titel: BESTANDSORGANISATIE EN GEGEVENS BANKEN

Inhoud: In deze cursus komen vormen en
basisbegrippen van bestandsorganisaties
aan de orde, en onderhoud en gebruik er
van.

Vakgroep Informatica, TH Delft, T.a.v.
mevr. M. Koetsier, Julianalaan 132, 2628
BL Delft.

Tel. 015-78.44.75.

Inlichtingen ook bij: A. van der Ende, tel.
015-78.45.71.

Duur: 75 uur, verspreid over 4 maanden.

Aanvang: september 1984.

Kosten: f 25,—

Titel: INFORMATICA IN DE SA- MENLEVING

Inhoud: In deze cursus worden na een his-
torische inleiding twee onderwerpen be-
handeld: privacy en de kwaliteit van de
arbeid. Doel is veranderingen, die door de
informatietechnologie teweeg worden ge-
bracht, zo scherp mogelijk in focus te krij-
gen, en mogelijkheden te gaan zien om in
die veranderingen een actieve rol te spe-
len.

Vakgroep Fysische Experimenteerkunde,
Universiteit van Amsterdam, Nieuwe
Achtergracht 170, 1018 WV Amster-
dam.

Tel. 020-522.28.77

Duur: 12 bijeenkomsten van 4 uur.

Periode: schooljaar 1984/1985.

Kroniek

Stadswandeling door Deventer

Voor de jaarvergadering 1984, die in Deventer plaatsvond, maakte de Heer Fontaine een stadswandeling, voorzien van enige didaktische aanwijzingen. Behalve de routebeschrijving, bevat deze stadswandeling ook een stukje geschiedenis van Deventer, aan de hand van historische plekje, gebouwen, e.d. Het is een interessante stadswandeling, die ongeveer 1½ uur duurt. Het verdient aanbeveling de leerlingen tevoren het verhaal te laten lezen. De stadswandeling is gestencild en geniet in de vorm van een boekje (A5 formaat), en nog in beperkte hoeveelheid verkrijgbaar (gratis) bij de penningmeester, tel. 05923-424. Wellicht een idee voor docenten in de regio Deventer?

Educatieve projecten in musea

De Nederlandse Museumvereniging, sectie Educatieve Diensten, heeft een overzicht gemaakt van het educatief materiaal in de Nederlandse Musea. De gegevens zijn bijgewerkt tot eind 1983. Het vrij dikke boekwerk bevat gegevens over educatieve projecten, films, dia's, kits en video's. Bij de projecten wordt de doelgroep aangegeven alsmede de duur van het project, variërend van 'vrij te bepalen' tot een afgerond aantal minuten, en een korte inhoud. Dit geldt ook voor de museumkits. Bij de dia's, films en video's wordt de duur van het programma en de korte inhoud aangegeven. Kortom erg veel informatie voor weinig geld: tegen betaling van de portokosten ad f 5,25 kunt u dit overzicht bestellen bij: penningmeester Sectie Educatieve Diensten, Mw. P.A.M. van Moorsel, rek. no. 418473129 (AMRO) te Rotterdam, gironummer 2900.

Recensies

Tijdschriften – vakwetenschap

Epigrafiënummer van *Hermeneus*, tijdschrift voor antieke cultuur, 55.3 (juli/aug. 1983)

Met recht heeft de redactie van het tijdschrift van het Nederlands Klassiek Verbond dit nummer aan Kleio gestuurd. Het is het visitekaartje van een redactiebeleid dat een blad heeft weten te maken van een tijdschrift dat lange tijd de muffe geur van klassicistisch gedwee verspreidde. Vooral de themanummers – over papyri, over de cyloop – hebben een kwaliteit die buiten het klassieke erf mag worden opgemerkt.

Het ter recensie toegezonden themanummer geeft een effectieve inleiding in het vak inschriftenkunde en laat vervolgens zien hoe de stenen inderdaad de oudheid laten spreken. Verschillende sectoren passeren de revue: vrouwen buitenshuis, slavernij, tempelpraktijken, vloektabletten, sociale opstijging, economie en opvattingen over de dood.

De specialisten op die terreinen weten met zichtbaar genoegen te profiteren van het vrij zijn van de beknelling van wetenschappelijkheid; zij produceren leesbare en instructieve stukken. De toegevoegde inscripties zijn steeds voorzien van een vertaling volgens de gewoonte die *Hermeneus* al enige jaren volgt.

Dit nummer is misschien van een meer dan gemiddelde kwaliteit, maar in het algemeen zal de historicus die zijn klassieke jeugdliefde wil verversen – of zijn haat tegen een formeel onderwijs klassieken wil overwinnen – in *Hermeneus* veel van zijn gading vinden.

Het abonnement op *Hermeneus* is opgenomen in het lidmaatschap van het Nederlands Klassiek Verbond, Oudsingel 14, 3067 EG Rotterdam, voor f 40,— per jaar. Daar zijn ook losse nummers te bestellen.

Anton J.L. van Hooff

Tijdschriften – school en didactiek

Rijksmuseumkunstkrant

Hoofthema van het februari-nummer (vol. 10-nr. 4) is reizen: het reizen van Nederlandse kunstenaars naar Italië in de zestiende en de zeventiende eeuw en het reizen van Japanners in hun eigen land in de vorige eeuw.

Ondersteund door afbeeldingen van schil-

derijen wordt duidelijk gemaakt hoe Nederlandse kunstenaars op Italië reageerden: de spanning tussen de opvattingen van de Accademia di San Luca in Rome en van de 'Bentveughels'. Met name de wijze van afbeelden van stadsgezichten vormt een interessant aspect voor een gesprek over schilderijen als historische bron: 'vedute' of zo maar een Italiaans tafereel? In het negentiende eeuwse Japan werd ook veel gereisd en ook daar waren kunstwerken – met name van Hiroshigieliefde souvenirs.

Verder in dit nummer een artikel over heksen (met afbeeldingen), informatie over het projectpakket ISPN 78.0079 over de Franse tijd (gratis verkrijgbaar), een nieuwe aflevering van het Museum ABC en enige afbeeldingen uit de in opdracht van de afdeling Nederlandse geschiedenis van het Rijksmuseum gemaakte fotoserie 'Kerk in verandering' (Han Aarsman, Oscar van Alphen en Harry Meijer).

De Rijksmuseumkunstkrant is een uitgave van de Educatieve Dienst, Postbus 50673, 1007 DD Amsterdam.

Vredesopbouw

In het februari-nummer gaat Rob Aspelaghe in een artikel met de titel 'Oogkleppen af' in op de wisselende inhoud van het begrip 'vredesopvoeding'. Een nuttig overzicht van verschillende inhoudsbepalingen: van zeer breed (vredesopvoeding als container-begrip) tot zeer smal (vredesopvoeding is opvoeden tot negatieve vrede). Verder in dit nummer aandacht voor de mogelijkheden van plaatselijke overheden om vredesonderwijs te bevorderen.

'Kinderen tekenen oorlog en vrede' is een voorpublicatie uit een gelijknamige brochure in het maart-nummer van *Vredesopbouw* en bevat een interessante analyse van tekeningen van leerlingen uit een derde en een vijfde klas van een lagere school door drie Utrechtse pedagogen.

Verder verdient in dit nummer een artikel van Chris Bartelds, getiteld 'Mensenrechtenuitdaging', de aandacht. Allereerst gaat hij in op psychologische en pedagogische voorwaarden voor zogenaamd solidariteitsonderwijs, vervolgens bespreekt hij de meest wenselijke leeftijd voor dergelijk onderwijs en ten slotte de manier waarop. In dat laatste onderdeel pleit Bartelds voor geschiedenisonderwijs: 'Aandacht voor de historische achtergrond en ontwikkeling van de problemen is daarvoor

belangrijk. Het gaat hier om het voor de leerlingen moeilijke inzicht dat een samenleving kan veranderen, traag, moeilijk en ook nieuwe problemen schepend, maar toch: verandering. Het belangrijke en moeilijke inzicht ook dat de huidige toestand van de wereld niet uit de lucht is komen vallen, maar zich heeft ontwikkeld onder de druk van bepaalde omstandigheden en menselijk handelen en ook weer door menselijk handelen te veranderen is. Geschiedenis is een belangrijk vak! (pag. 19).

In het april-nummer wordt ingegaan op al weer een nieuwe brochure van de stichting: 'Vredesonderwijs en gemeentepolitiek', waarin de mogelijkheden aangegeven worden voor plaatselijke overheden om vredesonderwijs te bevorderen.

'Vredesopbouw' is een uitgave van de Stichting Vredesopbouw, Parkstraat 9, 3581 PA Utrecht. Tel. 030-316925. Losse nummers van het tijdschrift kosten f 2,75.

C. van der Kooij

Boeken - school en didactiek

John Landwehr, *De Nederlander uit en thuis. Spiegel van het dagelijkse leven uit bijzondere zeventiende-eeuwse boeken*. A.W. Sijthoff, Alphen aan de Rijn 1981. 200 blz.

De cultuurhistorische informatie over de 17e eeuw in Nederland (en vooral Holland) die men aan dit boek van de zeer erudiete samensteller kan ontlelen, is uiterst bont en vaak boeiend, al wordt hier slechts ten dele 'het dagelijkse leven' weerspiegeld. De opzet is chronologisch in zoverre als Landwehr voor bijna elk jaar (dus vanaf 1601 t/m 1699) één boek (en soms ook twee) uit de rijke boekproductie van de Gouden Eeuw te berde brengt, enige illustraties (dus gravures) reproduceert en becommentarieert, en bovendien een aantal achtergronden belicht aan de hand van citaten en/of samenvattingen uit de betreffende boeken.

Wat hier wordt gepresenteerd, is – de indrukwekkende kennis van de auteur ten spijt – geen cultuurgeschiedenis in grote stijl, maar veeleer een boedelbeschrijving van het verleden als curiositeitenkabinet. De schrijver fungeert als een enthousiaste, zij het soms wat breedsprakige gids (die b.v. zijn verhaal over Roemer Visschers 'Sinnepoppen', 1614, als volgt begint: 'Eigenlijk raken we maar nooit uitgekeken op de Sinnepoppen van dekoopman-dichter Roemer Visscher...', en dan denkt men al gauw: speak for yourself). De opzet is ook niet altijd consequent: het eer-

ste bericht over het reisverslag (1601) van Olivier van Noort geeft een uitgebreid resumé van de reis van Van Noort, terwijl in andere verhandelingen vrij uitvoerig wordt geciteerd, waarbij de citaten er niet altijd duidelijk uitspringen, omdat zij soms in de moderne spelling zijn gezet en andere keren weer niet. Het tweede bericht, bij het jaar 1604, staat op naam van Pieter Breughel, maar betreft in de eerste plaats het roemruchte 'Schilder-Boeck' van Carel van Mander, waaruit – in hedendaagse spelling – het ongelukkige verhaal van van Mander over Breughel ('Pier den Drol') wordt geciteerd, begeleid door twee portretten naar Breughel ontleend aan een boek uit 1658 (Landwehr spreekt hier van 'boeren-tronies', maar m.i. zijn het veeleer boeven-tronies: Susanne Smuls op p. 14 is hoer-in-ruste en praktiserend koppelaarster). Voor het jaar 1604 had de auteur ook het invloedrijke 'Perspective' van Vredeman de Vries kunnen uitkiezen, over wie hij wel uitweidt n.a.v. de editie van de *Grondige Onderrichtinge in de Optica ofte Perspective Konste* van Hondius in 1647 (met een illustratie uit de Perspective, p. 91).

Het vertoog over 'De tirannie verdrijven' op p. 18/19 schept al weer verwarring, want de *Spiegel der Spaenscher tyrannie in West Indien* verscheen in 1596 en de *Spiegel der leucht* in 1614; alleen de gruwelpropaganda-plaat van de gebroeders de Bry dateert uit 1607 (aan welk jaartal het vertoog is gerelateerd).

Niettemin kan men uit dit boek heel wat te weten komen: hoe het Heilige Land er toendertijd uitzag (20/21) en hoe de spoken in de Gouden Eeuw te keer gingen; bij zijn inleiding tot 'Een boek van de Spoken' van L. Lavater (1610) brengt Landwehr terecht 'De betooverde werelt' van Balthasar Bekker uit 1691 ter sprake (p. 23) – maar voor het jaar 1691 worden we zoetgehouden met Haags vuurwerk, n.a.v. het boek van Govert Bidloo: *Komste van Zijnae Majesteit Willem III... in Holland*, (p. 172). Een mooie prent van Stevins zeilwagen (uit de *Deliciae Batavae* van 1615, p. 44) is aanleiding voor de weergave van een erbarmelijk gedicht van Hugo de Groot (p. 43), Ampzings *Beschrijving ende lof der stad Haarlem in Holland* (1628) vertelt heel wat over de zeemeermin van 1403 (een soort getemde feeks), terwijl wij bij het jaar 1696 ('Amsterdam: Rellen', p. 182) uit Pieter Rabus' *Historie van den oproer te Amsterdam* kunnen leren, hoe lastig die stad toen al was (het verhaal is gelukkig uitgegeven in Rotterdam).

De kwaliteit van de gravures uit die tijd, is zeer verschillend – sommige maken duidelijk dat de commercialisering en massaproductie ook toen al hebben toegeslagen,

andere daarentegen – en vele – zijn heel mooi, illustratief of suggestief. Prachtig is b.v. de didactische illustratie uit Comenius' *Portael der Saecken en Spraecken* (1658, onder de misleidende titel 'Zelfstudie', p. 108 e.v.) en de quasi romantische gravure 'Diamantmyn' van Romeyn de Hooghe (p. 155, bij het boek over wereldoriëntatie van Simon de Vries uit 1682), die associaties oproept aan Gustav Doré.

Kortom: een niet onaanvechtbare maar interessante uitgave waaraan een leraar voor zijn lessen zeker veel kan ontleen.

E.M. Janssen Perio

'Leden van de Staten-Generaal'. Nederland onder Juliana. De troonredes met commentaar van Jan Blokker. Unieboek bv, Bussum 1981. 208 blz. f 29,50.

Tweeëndertig troonredes zijn, behalve voor een historicus met masochistische inslag, natuurlijk niet iets om met rode oortjes door te lezen, ofschoon zij stuk voor stuk wel iets weerspiegelen van de geest van een tijd en van de denkbeelden en plannen van een regering. Of zij een en ander erg helder weerspiegelen, is een andere kwestie; en wanneer men aan de hand van Jan Blokker deze collectie van ambtelijke prietpraat doorloopt, kan men eerder de indruk krijgen door een historische lachspiegelzaal te worden geleid. Blokker vertegenwoordigt onmiskenbaar de historische habitus die Nietzsche als de 'kritische' heeft getypeerd, zodat deze woorden uit *Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben* Blokker op het lijf geschreven lijken te zijn: 'Er muss die Kraft haben und von Zeit zu Zeit anwenden, eine Vergangenheit zu zerbrechen und aufzulösen, um Leben zu können: dies erreicht er dadurch dass er sie vor Gericht zieht, peinlich inquiriert und endlich verurteilt – denn so steht es nun einmal mit den menschlichen Dingen: immer ist in ihnen die menschliche Gewalt und Schwäche mächtig gewesen'.

Al naar de eigen filosofie en stemming mag de lezer dit boek meer amusant of irritant vinden, maar het provoceert in elk geval – en dat lijkt me ook een functie van het historische bedrijf (en zeker van het 'kritische'). Blokker springt hier tamelijk ongenadig om met een stuk 'vaderlands verleden', niet geheel ongelijk aan de wijze waarop hij als columnist van De Volkskrant personen en toestanden uit het heden toetakelt. Deze belichting van het verleden geeft uiteraard iets anders te zien dan een AGN, maar het is in elk geval een visie: vaderlandse kneuterigheid en knuligheid in veelvoud.

Van het 'sine ira et studio' van Tacitus (een nog heel wat grotere gifkikker) is hier

weinig te bespeuren en speciaal naar Blokkers antipathieën kan men gemakkelijk raden (Drees, Luns, Van Agt en nog een paar politici). Menige formulering zou ik, ter bezinning, graag overgenomen zien in onze schoolboeken, zoals dit commentaar bij de troonrede van 1948 (de eerste van de 32 die Juliana de haag harer tanden moest laten ontvlieden): *'Arm klein volk in een hoze wereld – door Drees over de bol geaaid en tegelijkertijd aangespoord tot nóg groter daden. Maar misschien moet men zich door het beeld dat Juliana's eerste troonrede oproept geen knollen voor citroenen laten verkopen. Datzelfde argeloze, uitgemergelde, zich van zware beproevingen moeizaam herstellende land, kan zich de onbeschrijflijke weelde permitteren van een modern bewegend, perfect georganiseerd expeditieleger dat – een paar honderdduizend man sterk – op Java zonder een spoor van gerantsoeneerdheid de koninkrijksdroom van overzeese gebiedsdelen moet verdedigen* (p. 15). Van het fotomateriaal zou ik trouwens ook heel wat in onze schoolboeken wensen, het is gevarieerd en vaak onthullend, zoals foto's kunnen zijn. Het proza van de troonredes zelf is, zoals gezegd, alleen maar in staat de lezer met een diepe misnoegdheid te vervullen, wat waarschijnlijk ook samenhangt met de toenemende accentuering van de sociaal-economische beleidsmaatregelen, die misschien deskundigen nog enthousiast en belanggroepen furieus kunnen maken – maar die in wezen dodelijk zijn voor het politieke pathos. Dit geldt ook voor de troonrede van 1973, van het nieuwe en nog frisse kabinet Den Uyl, die als enige een pluimpje krijgt van Blokker (p. 163). Waar een troonrede in een verdere toekomst blik, kan onze terugblik misschien wrange associaties oproepen: *'Naar verwachting zal Suriname spoedig volledig onafhankelijk worden. De regering hoopt dat de nieuwe staat, gegrond op een bestel waarin de fundamentele rechten en vrijheden zijn verankerd, zich voorspoedig zal ontwikkelen'* (p. 177), zegt de troonrede van 1975 – en wij weten nu dus, hoe het deze fundamentele rechten is vergaan. Of veel leerlingen het geduld zullen opbrengen om zich in deze vorm van historisch-politieke verslaggeving te verdiepen, valt te bezien; leraren kunnen er zeker een en ander aan ontleen om hun visie wat te scherpen en hun geheugen op te frissen. E.M. Janssen Perio

G. Verheul, *De oude dorpskerken boven de grote rivieren*. Uitg. de Haan, Haarlem 1982, prijs f 42,50.

Verreweg de meeste kerken van ons land

staan er langer dan een eeuw. Ze kunnen dus allemaal aanspraak maken op het predikaat 'oud'. In dit boek wordt echter met oude dorpskerk bedoeld de trouwe wachter uit de middeleeuwen, die tot op heden al het wel en wee heeft meegemaakt van de gemeenschap, die er aan heeft gebouwd, verbouwd, gesloopt, uitgebreid en gerestaureerd. Juist die oude dorpskerken zorgen voor een aparte couleur locale. Criteria voor de keuze van de te beschrijven kerken waren; de kerk moet vóór 1500 zijn gebouwd en het oorspronkelijk karakter van dorpskerk hebben behouden. Bovendien moet de kerk binnen onze landsgrenzen liggen en, voor dit eerste deel, boven de grote rivieren.

Na een algemene inleiding over stijlen, gebruikte materialen en bouwkundige ontwikkeling worden de kerken per provincie en alfabetisch per plaats beschreven. Per provincie is een kaart opgenomen met de plaatsen waar de kerken zich bevinden. Het boek wordt afgesloten met een verklarende woordenlijst van de meest voorkomende technische begrippen en enige literatuur.

Vele foto's en tekeningen ondersteunen de tekst, die is geschreven door de regisseur van het TV-programma 'Kerkepad'. F.R. Kat

H. Blankenberg, *Historisch reisboek voor Nederland*. Unieboek, Bussum 1983, prijs f 44,50.

Volgens het voorwoord worden in dit boek alleen die monumenten uit ons land genoemd die een zekere historische rol hebben gespeeld of die heel typerend zijn voor een periode in de Nederlandse geschiedenis. De potentiële koper zij dus gewaarschuwd: fraaie specimina van middeleeuwse kerken of kastelen kunnen ontbreken. Wat rest is overigens meer dan genoeg. Na een korte algemene inleiding over de geschiedenis van Nederland volgen de historisch bezienswaardige plaatsen in elke provincie. Ook dit wordt weer voorafgegaan door een kort overzicht van de historie van de betreffende provincie. Het prachtig uitgegeven boek is door zijn algemeen karakter meer geschikt voor de in geschiedenis geïnteresseerde leek dan voor de historicus voor de klas.

F.R. Kat

Lisette Lewin, *Het clandestiene boek 1940 - 1945*. Van Gennep, Amsterdam 1983, 375 blz., prijs f 29,50.

De schrijfster, journalist van professie, beoogt met dit lijvige boek de bibliografie van Dirk de Jong (*Het vrije boek in onvrije tijd. Bibliografie van illegale en*

clandestiene belletrise) uit 1958 (herdrukt in 1978) uit te diepen met 'verhalen van mensen die erbij waren'. In interviews met een veertigtal betrokkenen, aangevuld met gegevens uit archieven en literatuur, komt het clandestiene boek tot leven; motieven, nut, problemen en risico's verbonden aan het vervaardigen, drukken, uitgeven en verspreiden van door de bezetter verboden 'schone letteren' vormen het hoofdbestanddeel van dit boek. In een twintigtal hoofdstukken komen de belangrijkste uitgeverijen, reeksen, schrijvers en drukkers uitgebreid aan bod.

De overeenkomsten met de ontwikkeling van de illegale pers zijn treffend; vele spontaan opgerichte uitgeverijtjes die vooral sinds 1943 samen een internationaal gezien ongeëvenaard aantal titels produceerden. Het betrof meest herdrukken van verboden Nederlands en buitenlands werk; weinig nieuwe Nederlandse literaire produkten dus, en dan nog veelal poëzie en bijna geen proza. Van dat oorspronkelijke Nederlandse literaire werk en van die uitgeverijen wisten zich er na de bevrijding weinig te handhaven.

De vijf inleidende hoofdstukken behandelen de culturele voorgeschiedenis in de jaren dertig, de uitvoering van de maatregelen van de nieuwe orde op dit terrein door het departement van Volksvoorlichting en Kunsten, de Nederlandse Kultuurkamer en haar Letterengilde, evenals het 'officiële' boekwezen dat na reglementering, gelijkshakeling en censuur overbleef en een enorm verminderd en verschaald boekenaanbod produceerde. De achtergronden en de bestaansredenen van het clandestiene boek krijgen zo reliëf.

Door de vele persoonlijke getuigenissen en de vlotte stijl van de auteur is het een heel levendig boek geworden, dat veel informatie biedt: anecdotisch van aard, maar raak gekozen en ingebed in een goed gecomponeerd geheel. De bronverwijzingen zijn te summier naar de zin van een historicus, maar daar staan een bibliografie en een uitvoerig personenregister van ongeveer 800 namen tegenover. Al met al ook geschikte stof voor leerlingen uit de bovenbouw.

H.J.C. Termeer

Willem Diemer, *Na veertig jaar. Berlijnse brieven 1943. Een kleine bijdrage tot de geschiedenis van het verzet in Groningen. Een egodocument*. Stabo/All Round, Groningen 1983, 339 blz., prijs f 27,50.

Onder de gepubliceerde egodocumenten over de periode van de Tweede Wereldoorlog is dit een merkwaardig produkt. Als kern fungeren de 'Berlijnse brieven'. Deze behelzen de correspondentie (35 brieven) tussen de naar Berlijn gedepor-

teerde student Diemer en zijn dan aanstaande echtgenote in het Groningse Musselkanaal (nu gemeente Stadskanaal) in de periode mei - september 1943. In die vlot geschreven, persoonlijke correspondentie staan de wederzijds groeiende liefde, de zorgen over het gebrekkige contact en de berichten over de Musselkanaalse samenleving centraal. Over Berlijn wordt men weinig wijzer.

De naderhand geschreven in- en 'uitleiding' zijn samen flink omvangrijker dan die kern. Ze bevatten schrijvers belevenissen voor en na de Berlijnfase: van 1922 tot kort na de bevrijding, en zijn veel meer belerend van aard, tot op het krampachtige af. Zo besteedt de auteur in de inleiding uitvoerig aandacht aan zijn opvoeding en zijn vader, een vooraanstaande SDAP-er ter plaatse. In de 'uitleiding' valt hij zeer heftig uit tegen een eerdere beschrijver van de geschiedenis van Stadskanaal; het hoofdbezwaar is dat Diemer zelf niet is geraadpleegd, terwijl hij toch als betrokkene veel over het plaatselijke verzet (let wel: niet het verzet in de hele provincie) weet.

De beschrijving van zijn belevenissen na de bevrijding is één grote aanklacht tegen politici, partijmannen, carrièremakers en 'boeken van wijsneuzen-die-er-niets-van-meemaakten' (320). Diemer is duidelijk een teleurgesteld man en beschrijft de gevolgen die zijn gecontinueerde bestrijding van het onrecht had voor hemzelf en het beeld dat anderen van hem kregen: 'een griezelige kerel', een 'gekke vent' (332).

In- en 'uitleiding' zijn zeer uiteenlopend van stijl. Wanneer de auteur gebeurtenissen beschrijft of zich opwindt, schrijft hij vlot en boeiend. Als hij een beschouwing geeft, en ook dat gebeurt vaak, worden de zinnen onmogelijk ingewikkeld en wordt er kwistig met quasi-gewichtige termen gestrooid. Verder is het boek zeer rijkkelijk voorzien van foto's, gedichten en allerlei overbodige bijlagen. Al met al een curieus en nogal chaotisch 'document humain', gekleurd door de nodige rancune. H.J.C. Termeer.

P.J. Idenburg, *De Leidse Universiteit tegen Nationaal-Socialisme en Bezetting*. Leiden 1982, f 10,—.

Eerder heeft de auteur een gedenkboek voor de Universiteit van Leiden geschreven over de periode 1928-1946. In dat boek handelden 125 bladzijden over de bezettingstijd. Deze zijn nu teruggebracht tot een vijftigtal, omdat het grotere werk te uitvoerig was en door het documentaire karakter voor velen niet genoeg toegankelijk. Inderdaad leest het nu te bespreken geschrift vlotter weg, maar het is tegelijk

meer een aardig keuvelwerk geworden. Het klinkt alsof de secretaris van Curatoren thuis, voor de haard, alles nog eens vluchtig doorneemt. Dat klopt... de auteur bekleedde deze functie. Mede daardoor worden de zaken wel erg 'van boven af' beschreven, vanuit het standpunt van de leiding. Het zijn nu flarden, meer herinneringen van een hooggeplaatst persoon dan geschiedschrijving.

Het geschrift is bedoeld om de huidige studentengeneratie te verhalen over deze voor Leiden zo bewogen periode. Dat is gelukt en het is zodanig geschreven dat de geïnteresseerde middelbare scholier het eveneens zeer goed kan begrijpen.

S. Vellenga

Ori Hofmekler, *De kleine groten der aarde. Politieke karikaturen*, Elsevier 1983, prijs f 24,50.

Meijer, Meijer Bleekrode, *Schilder, ontwerper, socialist 1896-1943*. V. Gennep, Amsterdam 1983, prijs f 29,50.

Koos van Weringh, *Albert Hahn. Arbeiderspers, Amsterdam 1983*, prijs f 49,50.

In het boek van de Israëlische karikaturist Ori Hofmekler worden talloze bekende persoonlijkheden, veelal politici, geportretteerd. Het meest tot de verbeelding sprekend zijn de aanzetten, de schetsen tot de definitieve spotprenten. Alle prenten zijn gelukkig in kleur. Hoewel de afbeeldingen voor zichzelf spreken, b.v. Thatcher als Churchill met een sigaar in de mond, heeft de uitgever helaas gemeend biografisch getinte teksten van chef-buitenland van Elseviers Magazine, G. Philip Mok, te moeten toevoegen. Dit leidt tot clichematige Vrije Westenterminologie, gekoppeld aan Storyachtige informatie — het Wein, Weiber en gezang der bonzen.

De twee andere politieke tekenaars, Meijer Bleekrode (1896-1943) en Albert Hahn (1877-1918) zijn beide nauw verbonden met de socialistische beweging in Nederland. De eerste heeft in 1932 de brede socialistische bedding van de SDAP verlaten en is gedurende drie jaar lid geweest van de dolerende socialistische kameraden, verenigd in de OSP (Onafhankelijk Soc. Partij). Tot de RSAP, de fusie tussen OSP en RSP, is hij nooit toegetreten. De aanhoudende crisis heeft in het midden van de jaren dertig het revolutionaire elan niet alleen van arbeiders maar ook van kunstenaars eerder verzwakt dan aangemoedigd. Stillevenen, interieurs en het befaamde ooft op de dito fruitschaal werden geliefde thema's, ter-

wijl de oorlogsdreiging steeds meer toenam.

Mij spreekt het werk van Meijer Bleekrode het meest aan in zijn politieke prenten en affiches met een duidelijk socialistisch realistische thematiek en in zijn houtsneden met zijn streng geometrische compositie. Als schilder heeft hij niets bijzonders te bieden.

De bekendste tekenaar van het hier behandelde 'drieluik' is toch wel Albert Hahn geweest. Zowel binnen als buiten de socialistische beweging stond het kunstenaarsschap van Hahn buiten kijf. Gedurende zestien jaar, eerst in Het Zondagsblad en vanaf 1907 in de Notenkraker heeft hij een indrukwekkende productie op zijn naam weten te brengen. Nog imponerender als we zijn zwakke gezondheid hierbij incalculeren. Hij tekende om te ontmaskeren. Hij is de scherpe kritikus geweest van vier ministeries: Kuiper (1902-1905), De Meester (1905-1907), Heemskerck (1908-1913) en Cort van der Linden (1913-1918). Vooral Kuiper heeft het moeten ontgelden als exponent van het politieke christendom. In honderden prenten heeft Hahn Kuiper in al zijn facetten fel aangevallen. Volgens van Weringh die in 1967 een proefschrift over Kuiper heeft geschreven waren de socialistische verwachtingen ten aanzien van Kuiper veel te hoog gespannen. Kuiper maakte in de jaren negentig slechts een democratische indruk maar was hij geen democraat. Ondanks alles (lintjesaffaire, affaire Brussel) is het gereformeerde volksdeel bereid Kuiper te blijven volgen als hun leider.

Van Weeringh groepeerde het werk van Hahn rond drie centrale thema's. Tegenover de twee grote kwaden: het kapitalisme en het klerikalisme of het politieke christendom staat het socialisme. Het kapitalisme is perfide in al zijn facetten. Politieke christenen voldoen, volgens hem, niet aan de christelijke geloofsnormen. Op verschillende gebieden signaleert hij dit tekort: dat van het sociale vraagstuk, de strafwetgeving, de zedelijkheidswetgeving en vooral dat van de oorlog. In lichtende kleuren is het derde thema: de rozevingerige dageraad van het nakend socialisme. Diep ingrijpend voor Hahn — en voor hem niet alleen — was dat de internationale broederschap der arbeiders in 1914 een illusie bleek.

Het boek wordt een beetje triest afgesloten met een 1-meiprent uit 1917: een ruïne met een christusbeeld, een kaal landschap zonder mensen, een geknakte boom met één bloeiende tak: de bloem op de mesthoop.

F.R. Kat

Dwight D. Eisenhower en Nixon tijdens de Nationale Conventie in 1952 te Chicago.

Compleet pakket

Het nieuwe onderwijspakket is als volgt samengesteld:

- Vier schooltelevisie-programma's van elk ongeveer 25 minuten
- Goedverzorgd leerlingenwerkboek met veel vragen en opdrachten. Het boek telt in totaal 48 pagina's.
- Uitgebreide hand-leiding voor de docent geschiedenis.

Amerikaanse soldaten in actie tijdens de Vietnamese oorlog.

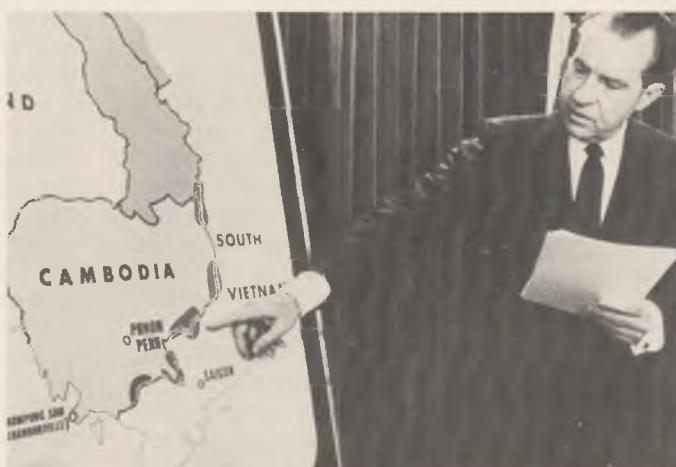
Aantrekkelijke opzet

De vier TV-programma's, met uiteraard vele unieke historische beelden, zijn vooral bedoeld om de leerlingen te motiveren. Na afloop kunnen uw leerlingen met het bijbehorende les-materiaal zelfstandig aan het werk. Het blijkt dat zowel docenten als leerlingen het prettig vinden om op deze manier de verplichte stof te behandelen. De televisie-beelden maken de lessen een stuk afwisselender.

De klas maakt op indringende wijze kennis met de geschiedenis van de Verenigde Staten. Het lesmateriaal ziet er in alle opzichten uitnodigend uit. En dat komt de werksfeer in

NIEUW! DE V.S. VAN AMERIKA 1933-1974

Examenvoorbereiding met behulp van schooltelevisie; daar bestaat steeds meer belangstelling voor. Niet in de laatste plaats is dat succes te danken aan de kwaliteit van het bijbehorende lesmateriaal. Voor veel docenten een doorslaggevende reden om schooltelevisieprojecten over CSE-onderwerpen op de boekenlijst te plaatsen. Ook in het schooljaar 84/85 hebben NOT en NOS u het nodige te bieden. Bijvoorbeeld een nieuw onderwijs-pakket over het CSE-onderwerp 'De Verenigde Staten van Amerika 1933-1974'. Het lesmateriaal is vanaf half mei '84 volop uit voorraad leverbaar.

Nixon zet zijn strategie uiteen tijdens een TV-uitzending vanuit het Witte Huis.

Uitzenddata

De vier schooltelevisieprogramma's worden in het najaar '84 onder schooltijd uitgezonden via Nederland 1. De exacte uitzenddata worden gepubliceerd in de schooltelevisiegids (september-december 1984) en de bijbehorende kleurenposter.

Gebaseerd op examenstructuur

Vanzelfsprekend zijn alle onderdelen van het nieuwe pakket samengesteld op basis van de officiële examenstructuur (MAVO, HAVO en VWO) die het ministerie van O en W voor dit onderwerp heeft vastgelegd. Leraren geschiedenis en vooraanstaande deskundigen zijn bij de realisatie van dit nieuwe TV-project nauw betrokken.

de klas alleen maar ten goede. Bovendien: TV-programma's en lesmateriaal vormen samen één afgerond geheel. Het onderwerp is didactisch geheel uitgewerkt. Al het vaak moeilijk te verkrijgen materiaal heeft u zo in één keer compleet. Dat scheelt u veel voorbereidend werk.

Eén van de vier studenten, die door de Nationale Garde bij de Kent State Universiteit zijn doodgeschoten.

nederlandse onderwijs televisie
TELEFOON (035) 19544
NOORDSE BOSJE 18, 1211 BG HILVERSUM
POSTBUS 1070, 1200 BB HILVERSUM

INHOUD TV-PROGRAMMA'S.

Omdat in januari '84 de schooltelevisieserie De Verenigde Staten 1917-1949 al is uitgezonden, wordt nu het vervolg van de geschiedenis in beeld gebracht.

1. Interne tegenstellingen

Amerikaanse soldaten keren terug van de slagvelden over heel de wereld. Voor duizenden moet er nieuw werk worden gevonden. In het binnenland probeert de nieuwe president Truman de stijgende prijzen te beheersen en de inflatie te beteugelen. In het buitenland krijgt zijn politiek t.o.v. de Sovjet-Unie het karakter van een harde confrontatie die het begin zal worden van een langer durende Koude Oorlog. Truman formuleert zijn concept van een uit twee delen bestaande wereld in de naar hem genoemde doctrine. De Amerikaanse deelname aan de Korea-oorlog is een daadwerkelijke poging de vermeende communistische agressie te bedwingen. Dit 'ferme' optreden verhindert niet, dat de beschuldigingen van McCarthy en de zijnen een ware heksenjacht op communisten ontketenen.

2. Rassentegenstellingen

De uitspraak van het Hooggerechtshof over de wettelijke integratie van zwarte en blanke kinderen in het onderwijs, wordt voorpagina-nieuws bij de kwestie in Little Rock. President Eisenhower stuurt federale troepen om hier de wet te handhaven. Het begin van een langdurige periode in de Amerikaanse geschiedenis vol onlusten. Hoogtepunten zijn de Mars naar Washington (1963) waarbij Martin Luther King zijn beroemd-geworden "I have a dream"-rede houdt. In het jaar daarop kwam president Johnson met zijn sociale wetgevingen. Dieptepunten zijn de moord op King en de rassensrellen in de tweede helft der zestiger jaren.

3. Vietnam

De oorlog tussen Amerika en Vietnam staat in deze aflevering centraal. De dagelijkse TV-beelden brengen het verre slagveld in de Amerikaanse huiskamers. De toenemende onvrede met deze oorlog uit zich in rellen en protestdemonstraties. De jeugd is opstandig en accepteert het gezag niet als iets vanzelfsprekends. De specifiek eigen jeugdcultuur signaleert openlijk het wantrouwen tegen de gezagsdragers. Voor de presidenten Johnson en Nixon is aan deze oorlog geen eer te behalen. Hun impopulariteit wordt met de dag groter.

4. Nixon-years

De laatste periode van Vietnamisering gaat gepaard met een rustiger beeld; de anti-Vietnam-protesten nemen af. In januari 1973 wordt de vrede getekend. De toenadering tot de Sovjet-Unie en vooral die tot de Volksrepubliek China worden pluspunten voor Nixons buitenlandse politiek. De affaire-Watergate wordt echter zijn ondergang als president der Verenigde Staten; hij treedt af om een dreigende impeachment-procedure te voorkomen.

**LEERLINGEN-
WERKBOEK 7.95**

BESTELBON VOOR DOCENTEN GESCHIEDENIS.

Ik verzoek u het volgende aan onze school te leveren:

- ex. leerlingenwerkboek 'De V.S. van Amerika 1933-1974' met vragen en opdrachten voor MAVO/HAVO en VWO-leerlingen à f7,95.
 ex. handleiding 'De V.S. van Amerika 1933-1974' à f 9,50.

Naam v.d. school
 Ter attentie van
 Adres
 Postcode Plaats (blokketters a.u.b.)

Stuur de bestelbon naar: Stichting Nederlandse Onderwijs Televisie, Antwoordnummer 1115, 1200 VB Hilversum. Ter attentie van afd. verkoop. Geen postzegel nodig.

* Vermelde prijzen zijn excl. O.B. Voor boeken geldt 5%. Tariefswijziging voorbehouden.

**DE TV-SERIE START DIT NAJAAR.
BESTEL NU HET LEERLINGENWERKBOEK!**

VGN-nieuws

Lijst van commissies en besturen

Bestuur sectie (1) Pedak/Basisonderwijs
C.G. van der Kooij, *voorzitter*, Schuitendiep 39a, 9711 RB Groningen. Tel. 050-12 85 42.

Mw. M. Kingmans, *secretaris*, Rubensstraat 57, 9718 MD Groningen. Tel. 050-13 27 87.

R. Kingma, *penningmeester*, Hageweer 3, 1151 EN Broek in Waterland. Tel. 02903-15 17.

W. Blink, *Uiterdijk* 33, 9959 PL Onderdendam. Tel. 05900-4 92 19.

Mw. A.M.J. Burlet, Ruisdaalstraat 53, 6521 EA Nijmegen. Tel. 080-23 80 94.

F.G. Govers, Elzenstraat 12, 5402 LR Uden. Tel. 04132-6 41 17.

Bestuur sectie (2) Mavo/Lbo

F.M. Elkerbout, *voorzitter*, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.

E. Keurentjes, *secretaris*, Rivierenplein 15, 5215 CR Den Bosch. Tel. 073-13 81 03.

A. de Haan, Vogelsang 19, 9271 GA Swaagwesteinde. Tel. 05113-16 33.

R. Rollema, Esdoorn 88, 2671 PV Naaldwijk. Tel. 01740-2 90 28.

H. Zwarteveen, Leeuwerikweide 40, 3993 CB Houten. Tel. 03403-11 44.

W.G.J. de Vries, Wilgenpad 6, 9362 VH Boerakker. Tel. 05945-4 96 09.

Bestuur sectie (3) Havo/Vwo

H.J.P.M. Ketelaars, *voorzitter*, Fluitersdreef 27, 6871 LR Renkum. Tel. 08373-1 59 58.

R. Velema, Leyenweg 8, 7958 NG De Wijk (Dr.). Tel. 05224-23 17.

Th.F. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-41 39 25.

W. Schuringa, Verlengde Oosterweg 37, 9804 RD Noordhorn. Tel. 05940-3171.

J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-77 86 80.

Bestuur sectie (4) Tertiair Onderwijs

J. Baalbergen, *voorzitter*, MO, Sandbergstraat 8, 1391 EL Abcoude. Tel. 02946-32 07.

H.J.M. van der Geest, *secretaris*, universiteiten, Kraaijerstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-12 53 52.

J. Beetsma, *universiteiten*, Schoteruiterdyken 2, 8538 XN Bantega (Fr.). Tel. 05145-4 27.

W.J.P. Hermans, NLO's, Kasteellaan 7,

6651 CC Druten. Tel. 08870-27 66.

L.M.P.G. Smeets, *MO-opleidingen*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-1 41 71.

Didaktiekcommissie

Mevr. D.H. Verhagen, *voorzitter*, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-122697.

H. van Duijsen, *secretaris*, Van Baerlestraat 65 IV, 1071 AR Amsterdam. Tel. 020-79 99 76.

Mevr. H. Mulken-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-4 24. Postrekening 1561752 t.n.v. penningmeester Didaktiekcommissie VGN.

Drs. C.J. van Horzen, Hogenburg 6, 2641 LV Pijnacker. Tel. 01736-36 27.

A. Schulp, Amstelkade 171-II, 1078 AZ Amsterdam. Tel. 020-72 93 86.

J. Raven, De Wielewaal 28, 1834 XK St. Pancras. Tel. 02267-28 78.

Onderwijsadviescommissie

K.G. van Manen, *voorzitter*, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-16 61.

H.Th. Lambooy, Nes 2a, 1741 JZ Schagen. Tel. 02240-1 43 47.

H. Nolles, *secretaris*, Karhulstraat 6, 7339 AE Ugchelen. Tel. 055-42 51 31.

Mevr. M.I. Röder, Peuleyenlaan 21, 2742 ED Waddinxveen. Tel. 01828-1 60 77.

L.J.G. van Schie, Telgenkamp 17, 7576 EH Oldenzaal. Tel. 05410-1 47 44.

Mevr. J.M.A. Eijl, Veluwestraat 168, 6813 EG Arnhem. Tel. 085-43 46 73.

Coördinatiecommissie Nascholing

Mevr. C.E.M. Veldhuis-Meester, *voorzitter*, Emdaborg 14, 9751 SJ Haren (Gr.). Tel. 050-34 62 12.

L.M.P.G. Smeets, *secretaris*, Beatrixlaan 24, 9341 EE Doorn. Tel. 03430-1 41 71.

G.A.J. Giezeman, Dirk van Voorburglaan 16, 2273 DJ Voorburg. Tel. 070-86 81 23.

W.A. Kattenberg, Aalsburg 2624, 6602 Wychen. Tel. 08894-1 48 37.

Mevr. D.H. Verhagen, Tiboel Siegenbeekstraat 28, 2313 HB Leiden. Tel. 071-12 26 97.

Commissie Volwasseneneducatie

Mevr. C.W.M. Schunck, *voorzitter*, Talingsingel 64, 6883 CX Velp. Tel. 085-

64 96 05.

Mevr. M. Teunissen, *secretaris*, Postbus 31, 9989 ZG Warffum. Tel. 05950-30 82.

Mevr. A. van Broekhoven, *penningmeester*, Malvense Erven 102, 5672 HN Nuenen. Tel. 040-83 43 64.

S. de Blauw, Lomanstraat 26 hs, 1075 RB Amsterdam. Tel. 020-64 51 27.

M. Otten, Melatensteeg 58, 7201 BR Zutphen.

Mevr. J. Jansen de Jonge, p/a Maria-plaats 51, 3511 LM Utrecht. Tel. 030-31 03 07.

Afdelingssecretarissen

Alkmaar. G. Roos, Gerberahof 5, 1689 HW Zwaag. Tel. 02290-3 79 66.

Amsterdam. Vacant.

Arnhem. J. Sillekens, Patrijsstraat 42, 6542 TM Nijmegen. Tel. 080-77 86 80.

Den Bosch. F.M. Elkerbout, van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-67 95.

Breda. A. Schillemans, Kennedylaan 45, 5051 XE Goirle. Tel. 013-34 12 52.

Eindhoven. A. v.d. Broek, Barrierweg 196, 5622 CP Eindhoven. Tel. 040-43 64 15.

Goes. Mevr. I. Nooren-Damen, Parkweg 11, 4461 SG Goes. Tel. 01100-1 47 87.

Groningen. Vacant.

Den Haag. Mevr. W.L.T.M. Duynstee, Burg. Keyzerlaan 32, 2262 BJ Leidschen-

dam. Tel. 070-27 22 58.

Haarlem. A. de Vries, Julianalaan 39, 2051 JL Overveen. Tel. 023-25 32 98.

Heerlen. J.A. Klomp, Pannesheiderstraat 80, 6462 EE Kerkrade. Tel. 045-45 61 99.

Hengelo. P. Wester, Lyceumstraat 36, 7570 CR Oldenzaal. Tel. 05410-1 67 46.

Leeuwarden. H.G. Wolthoff, Nynke v. Hichtumwei 66, 8915 JJ Leeuwarden. Tel. 058-12 19 82.

Maastricht. E. Koers, Veldspaatstraat 23, 6216 BM Maastricht. Tel. 043-43 00 36.

Rotterdam. P. Baardse, Scheepmakerskade 139, 3011 VX Rotterdam. Tel. 010-14 58 35.

Utrecht. P. van Hees, Aziëlaan 730, 3526 SX Utrecht. Tel. 030-88 23 65.

Venlo. Vacant.

Zutphen. J. Vos, Tingietersdonk 21, 7326 NA Apeldoorn. Tel. 055-33 54 21.

Zwolle. Vacant.